

ՄԻՈՆ

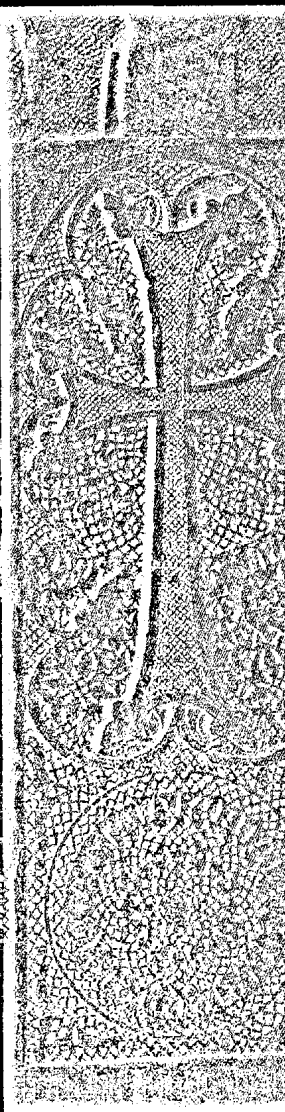
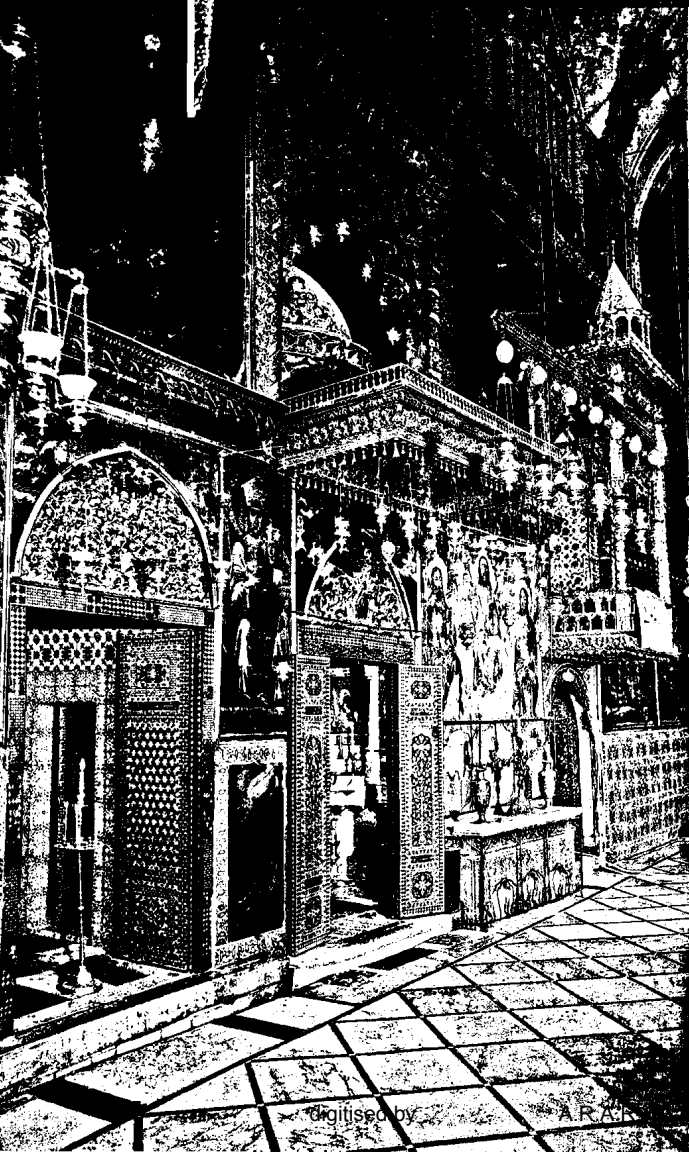
ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ

ՆՈՅԵՄԲԵՐ

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

ԹԻՒ. 10 - 11 - 12

1999

ՄԻՈՂ

ԱՄԱԱԳԻՐ
ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱԴԵՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԺՈՒԹԵԱՆ

ՀԳ. ՏԱՐԻ - ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1999	ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ - ՆՈՅԵՄԲԵՐ - ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ	ԹԻՒՆ. 10 - 11 - 12
1999	OCTOBER - NOVEMBER - DECEMBER	No. 10 - 11 - 12

S I O N

VOL. 73

A MONTHLY OF RELIGION, LITERATURE AND PHILOLOGY
OFFICIAL PUBLICATION OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE, JERUSALEM

Proprietor : His Beatitude The Armenian Patriarch Of Jerusalem

St. James Press, Jerusalem

ԿՐՈՆԱԿԱՆ

ԻԳՆԱՏԻՈՍ ԵՊՍԻ ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ
ՂՈՒԿԱՍՈՒ ԳԼ. ԺԵ 9-ՅԶ

Արդ՝ եկաւ իր պատկերը փնտռելու որը անհաւատութեան, անգիտութեան խաւարով անյայտացած էր, ծածկուած ըլլալով անօրէնութեան և մեղքերու աղբին ներքեւ: Իր մարմինը պայծառ լոյս է Աստուածային բնութեամբ, որպէսզի անգիտութեան խաւարը փարատէ: Ըստ այնմ կըսէ – ես եմ լոյս աշխարհի: Իսկ Եսայի ըսած էր – անոնք որոնք խաւարին և մահուան ստուերին կամ երկիւղին մէջ նստած էին, անոնց բոլորին, լոյս ծագեցաւ: Ես. 9:2: Զրազ վառեց և աւազանին շնորհօք և որդեգրութեամբ, մեղքերէն մաքրեց: Այս է նաև տուներ աւելել. գտնելու Համար իր Թագաւորական պատկերը որպէսզի նախնի մաքուր, արծաթեղէն բնութեան վերադարձնէ: Ուրախացաւ մեզ գտնելով, իր ուրախութեան Հաղորդ դարձնելով նաև մեզ:

9.- Եւ երբոր գտնէ, կը կանչէ բարեկամներն ու զրացիները ու կ'ըսէ անոնց – ուրախացէ՛ք ինծի Հետ, որովհետև գտայ կորսուած դրամս: Ի՞նչպիսի բառեր գտնեմ որպէսզի շնորհին և ուրախութեան Հաւասար ըլլայ: Ոչ միայն ես որ տկար եմ արտայայտութեամբ, այլ աւելի ճարտասաններն ալ անմեքծեանալի են խորհուրդին, ամէն միջոց և Հնարք գործածեցին և անզօր մնացին: Անճառելւոյն վերաբերմամբ միայն Հիանալով, զայն փառաւորեցին. ըստ այնմ, ով խորք մեծութեան Աստուծոյ, առանց քննութեան է անոր դատաստանը. այսինքն “ով խորութիւն Հարստութեան Աստուածային իմաստութեան և գիտութեան: Անիմանալի են իր ճանապարհները, անպահաջելի են իր գատաստանները: Ո՞վ կրնայ Աստուծոյ միտքը իմանալ”: Հռոմ.11.13: Արդարև մեծ են Տիրոջ գործերը ըստ Դանիթի և շատ խոր են իր խորհուրդները: Անզգամ մարդիկ չի ճանչցան և անմիտները խելամուռ չեղան, թէ ինչպէս խոնարհութեամբ իջաւ, մարմնացաւ, որպէսզի մեզ վերստին նորոգէ, զազրելի գործերու աղբին ներքեւ Թաղուած պատկերը գտնելու և զարգարելու. մեր բնութեան արարիչը ցնծացաւ, մեզ կորուսեալներս գտնելով. ցնծութիւն եղաւ երկնաւորներուն և երկրաւորներուն միասին: Մեր փրկութեան Համար բոլորին Հայրը ուրախացաւ. վասն որոյ կ'ըսէ –

10.- Կ'ըսեմ ձեզի, այսպէս կ'ուրախանան Աստուծոյ Հրեշտակները մէկ մեղաւորի Համար որ կ'ապաշխարէ: Որպէսզի միայն Որդւոյն շնորհապարտ չըլլան արարածները, Հօրը խնամակալութիւնն ալ կը յիշեցնէ, խնամքի և գթութեան վերաբերմամբ: Քանզի Որդւոյն միջնորդութեամբ և պատարագով Հաճեցաւ Հաշտուիլ մարդոց Հետ, ներելու յանցանքները և նախնի կամ առաջին պատիւին արժանացնելու ցոյց տալով Հօրը անշիշջարութիւնը:

11.- Ըսաւ – Մարդ մը երկու որդիներ ունէր: Կրտսերը ըսաւ Հօրը – Հայր տո՛ւր բաժինս որ կ'իյնայ ինծի ինչքերէդ: Եւ Հայրը բաժնեց անոնց ինչքերը: Վայնչօրէն ներկայացուած առակին Հայրը Աստուած է որով մեզ կ'արժանացնէ որդի կոչուելու, Հօր ամենակատար բարձրութիւնը կը խոնարհեցնէ Հասկնալի ընծայելու Համար ըսելով թէ երկու որդիներ ունէր:

Ի՞նչպէս Հասկնանք երկու որդիներ ունենալը: Ոմանք կը կարծեն թէ կը խորհրդանշէ արդարներն ու մեղաւորները: Զգոյշ պէտք է ըլլալ միշտ ճիշտ մեկնելու Համար: Արդար և մեղաւոր երբ ըսնք, ի՞նչպէս պէտք է Հասկնանք այն որ երէց որդին այգիէն գալով, հրգերուն ձայնը լսեց ու բարկացաւ. նաև թէ՛ պատուիրաններդ երեք չի խախտեցի. ուլ մը ինծի չտուիր. անառակիդ Համար պարարտ եզը մորթեցիր: Արդ՝ արդարներէն ո՞վ երբեք կրնայ յայտնել թէ “պատուիրաններդ երեք չի խախտեցի”: Որովհետեւ աշակերտիկ “ամենեքեան խոտորեցան ի միասին և անպիտանացան”: Ըստ առաքելին, նուազեցան շնորհէն, Հռոմ. 3.22 : Յանցանքին դատակնիքը ամենքին վրայ ալ ինկաւ, ուստի ամէնքը կարօտ են Քրիստոսի պատարագին և ձրի արդարացման: Ըստ այնմ, մահը թագաւորեց Ադամէն մինչև Մովսէս յանցագործներուն՝ ինչպէս անմեղներուն վրայ. Հռոմ. 5 : Մինչև Մովսէս ըսելով կը յայտնէ թէ, Քրիստոսի գալստեան խորհուրդները, մարգարէութիւնները շատցան, մահուան թագաւորութեան վերացման Համար: Ադամական մեղքը անոր բոլոր ծնունդներուն վրայ տարածուած ըլլալով, Քրիստոս արդարներուն և մեղաւորներուն Համար մեռաւ: Երէց են Հրեշտակները ժամանակագրական կարգով և պատուի բարձրութեան առնջութեամբ, զի մարդոց մասին գրուած է թէ զանոնք Հրեշտակներէն փոքր ինչ խոնարհ ստեղծեց: Ուրեմն կրտսերը կ’ըսէ Հօրը – տո՛ւր իմ բաժինս: Վասն որոյ արարչութեամբ ստացուածը բաժնեց որդիներուն միջև. իմանալիներուն, իմանալի չախարհը ի բնակութիւն և ի ժառանգութիւն. իսկ զգալեացս մեզ, դրախտը տուաւ ի բնակութիւն, ամենաբարի, անկարօտ, անմահ և անապական: Կրտսեր որդին ամենաաւատ պարգեւատուէն այս ընդունելով, չի պահեց, այլ նենգաւոր օձէն փորձուելով փափաքեցաւ ժառանգութեան մեծ մասը ստանալ: Ինչ որ ունէր կորսնցուց: Աստուծոյ նմանիլ ուզեց և անաստուած մնաց զբախտին մէջ, ուրեմն ունեցած փառքէն մերկացաւ:

13.- Քիչ օրեր ետք, կրտսեր որդին Հաւաքեց իր Հարստութիւնը և մեկնեցաւ Հեռաւոր երկիր մը: Քիչ օրեր ետք կ’ըսէ, յայտնելով թէ փափկութեան դրախտին վայելչութեան մէջ երկար ատեն չմնաց, այլ սակաւ ժամանակ ետք պատուիրանազանց գտնուեցաւ, այս կը նշանակէ Հեռու երկիր երթալը: Բնաւ տեղ մը չի կայ որ Հեռու ըլլայ Աստուծմէ: “Զի եթէ երկինք ելլեմ, Հոն ես, կ’ըսէ. եթէ դժոխք իջնեմ, Հոն ես մօտ ես: Եթէ թևերով թռիմ ծովեզերք Հասնիմ, Հոն պահապան աջդ կը տիրէ վրաս”: Տեղ մը չի կայ ուրեմն որ մեզ բաժնէ Աստուծմէ, բացի մեղքէն. ըստ այնմ, ձեր մեղքերը կը բաժնեն ձեզ Աստուծմէ, ես. 59.2 : Արդ՝ այսպէս օձին գործակցութեամբ, այն որ աստուածանալ կամեցաւ, օտարացաւ Աստուծմէ, մերկանալով լոյսէն որով ծածկուած էր, ամօթալից ըլլալով, կքեցաւ, ծառերուն ետև ծածկուելով պահուրտեցաւ: Ահա կը Հասնի մահուան դատակնիքը. մահկանացու ըլլալով, կ’արձակուի անմահներու վայրէն և կ’իյնայ մահկանացուներու այս տեղը ուր ապականութեամբ ինկած ենք:

Իյնալով Հանդերձ, առաջին սխալին մէջ չմնաց այլ աւելցուց իր ամբարշտութիւնը բարեգործ Աստուծոյ դէմ, մինչև որ ըստ ամենայնի յիմարացեալ, ապշութեամբ անմտացանք: Այս պատճառաւ ալ կ'ըսէ –

13.- Հոն, վատնեց իր բոլոր Հարստութիւնը որովհետև անառակութեամբ կ'ապրէր: Հարստութիւնը վատնել, Աստուածային շնորհներէն բոլորովին պակսիլն է: Դրախտէն արտաքսուելէն ետք, անմահ ըլլալով, թէև մահկանացու եղաւ, սակայն Հոգւոյն շնորհներուն կայծը մնացած էր իր վրայ որը եթէ կարենար պահել, իրօք երանելի պիտի ըլլար: Ինչպէս օրինակ Աբէլ, Ենոք, Ենոքը և Նոյ: Անառակ վարքով, զայն ևս կորսնցնելով, խեղճ ու թշուառական մնաց, թափուր՝ ամենաբարի Հոգւոյն պարգևներէն:

14.- Երբ ամէն բան վատնած էր, մեծ սով մը տիրեց այն երկրին մէջ և ինք զգաց իր չքաւորութիւնը: Ամէն ինչ սպառել, անշուշտ կը նշանակէ, բարեգործութիւններէ պակսիլ և իյնալ Աստուծոյ շնորհներէն: Աստուածգիտութեան ճշմարիտ ծանօթութիւնը կորսնցուց որ է սով սաստիկ: Աւելի տաժանելի և դառնագոյն չկրնար ըլլալ, ամենէն սոսկալին Հոգեւոր սովն է: Տեսակ տեսակ ախտերէ յիմարացեալ, չեն իսկ անդրադառնար, բայց անտանելի սովէն մաշած, խորապէս կը տագնապին: Ոչ միայն սոսկ սով, այլ սով սաստիկ. ըստ այնմ՝ “սովահար պիտի ընեմ ձեզի, ոչ սով Հացի և ծարաւ ջուրի, այլ սով Աստուծոյ խօսքը լսելու. Ամոգս 8.11:

15.-Գնաց և մտաւ ծառայութեան, այն երկրի քաղաքացիներէն մէկուն քով որ զինք ազարակ զրկեց խոզեր արածելու: Որո՞ւն մօտ գնաց, յայտնի է թէ ստոյգ Աստուածգիտութենէ վրիպած մարդու մը, յայտնքն յարեցաւ դեւերուն: Դեւերը մեղքերու ախտով կը լեցնեն մեր մարդկային բնութիւնը և անգիտութեան խաւարով, կ'օտարացնեն Աստուծոյ. այնուհետև պատիր խաբէութեամբ արհաւիրքներ կ'երևին, մարդոց կը հաւանեցնեն իրենց ծառայել: Այն որ մտիկ ըրաւ փորձողին, կերաւ ծառին պտուղէն, ուզելով Աստուծոյ պէս ըլլալ, դեւերը Աստուածացուց: Անոնց ծառայեց, յայտնքն թշնամիին, այն որուն դէմ պէտք էր կռուիլ: Ան ալ անյազ չարութեամբ խաբեց, անարգ վիճակի հասցնելով մեզ: Աստուծոյ դէմ հակառակելով, ինկաւ, մեզ ալ իր Հետ վար քաշելու պատճառ եղաւ: Արարչի փառքին չէր կրնար վնասել, ուստի մեզ գտնելով իբրև պատկեր և նմանութիւն Աստուծոյ, Հնարքներով, նախատիքով և զազրելի գործերով թշնամանեց այդ կերպարանքը: Թագաւորը ատող մէկը չկրնալով անոր վնաս հասցնել, ծառաներէն մին կամ նոյնիսկ զաւակը գտնելով, թագաւորին դէմ ունեցած ամբողջ չարութիւնը անոր վրայ կը թափէ, Համարելով որ թագաւորին վնաս կը հասցնէ: Այսպէս ալ սատանան, մարդուն ձեռքէն բռնելով, թշնամանելով զայն, նախտեց արարիչը որ ստեղծուած էր իր պատկերին և նմանութեան Համաձայն: Ասոր Համար ալ կ'ըսէ –

15.- Ղրկեց իր ազարակը խոզեր արածելու: Այսինքն ամենայն զարշուժեամբ, անմաքուր վարք, վատթար ընթացքով շաղախուած. ուրեմն անասուններէն աւելի անսուրբ վիճակի մատնուած: Ոչ միայն այսչափ, այլ նաև Հաւանեցուց որ կենդանիներուն ամենէն զազրիւն դո՛հ մատուցանէ: Այս մասին Պօղոս առաքեալ Հռոմէացիներուն գրած նամակին մէջ սքանչելապէս կը բացատրէ՝ արարչին Հանդէպ պաշտամունքը, արարածներուն վերապահել: “Փոխանակեցին անեղծ Աստուծոյ փառքը, եղծանելի մարդու, թուլուններու, չորքոտանիներու, և սողուններու պատկերներով: Այս պատճառաւ, անոնց սրտի ցանկութիւններուն Հաճեմատ, Աստուած զանոնք մատնեց պղծութեան որուն մէջ կը նուաստացնեն իրենց մարմինը”: Հռով.1.23: Խոզարած ըլլալ ի՞նչ կը նշանակէ. անպատուութիւն, անմաքուր վարք, որը մատնացոյց ըրինք առաքեալին բացատրութեամբ: Ահաւասիկ թէ ինչու մեր Տէրը առակաւ ըսաւ թէ ազարակ զրկեց զայն խոզեր արածելու:

16.- Շատ փափաքեցաւ ստամոքսը լեցնել այն եղջիւրներով, զորս խոզերը կուտէին, սակայն ոչ ոք տուաւ իրեն: Ի՞նչ էր այս կերակուրը որ խոզերը ունէին և իրեն կը պակսէր: Սաստկացաւ սովը: Սովը բարեգործութիւններու և Աստուածային շնորհներու պակսին ու չարին ծառայութեան ներքեւ մտնել է: Անասունները բնազդով կամ բնութեան օրէնքներով կը շարժին: Մարդկային բնութիւնը այդ ևս կորսնցուց: Մարդը բանականութիւն ունէր, զԱստուած ճանչնալու և սիրելու, բարին ու չարը զանազանելու: Այսպէս խոզի կերակուրէն չկրցաւ օգտուիլ: Անասունները կը ճանչնան ամուսնութեան սահմանը, էգբեր արուներուն կը պատկանին և կը խնայեն իրենց ծնունդներուն. մարդիկ այս ևս լքեցին: ԶԱստուած կը ճանչնային ինչպէս եզն ու էջը իրենց մօտէն ու տէրը կը ճանչնան: Օրինաւոր մերձաւորութեամբ, բնութեան սահմաններուն մէջ չմնացին, այլ ըստ առաքեալին գարշ ցանկութեամբ և անկարգ խառնակութեամբ, անարգեցին բնութիւնը: Զի անոնց կիները բնական կարիքները փոխանակեցին անբնականին Հետ. նոյնպէս այրերը թողելով կիներու Հետ իրենց բնական կարիքները, միմեանց Հանգչպ ցանկութեամբ բորբոքեցան խայտառակաբար: Ասկէ աւելի անօրինակ և վատթար չարիք չի կրնար ըլլալ. սա մօղնէականութիւն կը կոչուի: Ամէն տեսակ մեղք մարդկային մարմնէն դուրս է, իսկ սա Աստուծոյ տաճար մարմինը կ’ապականէ: Իրենց զաւակները դեւերու բազիններուն առջև այրեցին: Անասունները այգպէս բան չեն ըներ, բայց մարդիկ իրենց տղաքն ու աղջիկները յօժարութեամբ զոհեցին դեւերուն: Արդ՝ այս է խոզերուն կերակուրը. իսկ անառակը այս իսկ չունէր: Արդարութեան բանաւոր և մօտաւոր սնունդով չէ միայն որ մեր անձերը կը սնուցուին միայն, այլ նաև Հաւատքի Հացով Հաստատ կը մնան մեր Հոգիները: Խոզի նման անասունի առաքինութեան բնական կերակուրը պարտ էր ունենալ որը կը ներկայացուի իբրև եղջիւր. խոզերու բնական կերակուրն է այդ, ի ցանկութիւն վարիլ բնական օրէնքով, զազաններէ աւելի չար չըլլալ, անբնական, անօրէն խառնակութեամբ ապրելով:

խոգէն աւելի անմիտ ըլլալով, անառակին բնական այդ կերակուրը չկար: Ամէնքը խոտորելով անպիտանացան, ուստի ըսաւ ինքնիրեն –

17.- Որքան բանուորներ Հօրս տունը Հացի առատութեան մէջ են, իսկ ես Հոս սովամահ կը մեռնիմ: Ելլեմ երթամ Հօրս տունը և ըսեմ – Հայր, քու և երկիրքի դէմ մեղանջեցի:

Այն վիճակին մէջ որ կը գտնուէր, յիշեց իր նախկին բարետոհմութիւնը, անառակութեամբ ստացուած թշուառութեան նայեցաւ և ինքն իսկ տաղտկացաւ իր զազրելի վարքէն, ապա որոշեց դառնալ իր արարչին: Խնամակալութենէն ճանչցաւ թէ գթած է իբրեւ Հայր: Այսքան չարութենէն և Աստուծոյ դէմ ըլլալէն ետք, Աստուած իրմէ ի բաց չդառնար այլ նախախնամութեամբ կը բարեգործէ, արեգակը կը ծագեցնէ: Կրնաք Հարցնել թէ անառակը ուրկէ՞ յանկարծ այս իմաստութիւնը ունեցաւ, ատեն մը երբ կռապաշտութեան խոր խաւարին մէջ ընկղմած էր: Բնական գիտութեամբ: Դարձեալ առաքեալը յայտնապէս ցոյց կուտայ: Աստուծոյ գիտութիւնը անոնց յայտնի էր կ'ըսէ, որովհետեւ Աստուած իսկ յայտնեց անոնց. "արդարեւ աշխարհի սկիզբէն, անոր անտեսանելի կատարելութիւնները, յաւիտեանական զօրութիւնն ու Աստուածութիւնը, Աստուծոյ գործերուն մէջ տեսանելի են իմացականութեան. այնպէս որ մարդիկ չեն կարող արգարանալ: Զի Աստուած ճանչնալով Հանդերձ, զինք չփառաւորեցին և անոր զոհութիւն չմատուցին ինչպէս որ պատշաճ է, ընդհակառակը նանրացան իրենց սին մտածումներով": Հռով. 1:19: Ուրեմն բանական իմաստութիւն ունէին, արարածներու բնութիւնը քննելու, երկնքի լուսաւորներու շրջապտոյտները գննելու: Կուռքերուն աստուած չըլլալը գիտին: Արմատներ ճարակող կենդանիները կը տեսնէին, միմեանց մարմինը որսացող, պատառող և կերակրուող կենդանիները իրենց աչքերուն առջև էր. անոնք տուն չեն կրնար ունենալ, ժայռերու ծերպերուն մէջ կը բնակին, արեւին և անձրեւին տակ կը թափառին: Երբ երկնքի լուսաւորները կանոնաւոր շրջանառութեամբ իրենց ընթացքը կը կատարեն, անձնիշխան բնութեամբ չէ որ կ'ընեն, այլ ծառայական. ուրեմն անոնցմէ գեր ի վեր մէկը կայ որ կը կառավարէ զանոնք: Այս Հասկցնել կուգէ առաքեալը, երբ կ'ըսէ – Աստուծոյ գիտութիւնը յայտնի էր անոնց: Անառակը վերջապէս այս եզրակացութեան եկաւ, ճանչցաւ արարչին ու ամէնքին ստեղծիչը: Գիտնալով որ մարդ մտաւոր և բանաւոր բնութիւն ունի և անձնիշխան կամք, ճանչնալով նաև թէ պիտանի է իր արարչին, ուստի կ'ըսէ –

17.- Որքան բանուորներ Հօրս տունը Հացի առատութեան մէջ են, իսկ Հոս սովամահ կը մեռնիմ: Ո՞վ են այս վարձկանները կամ բանուորները: Կը թուի թէ երկնքի լուսաւորներն են. արարչը դրաւ զանոնք իբրեւ վարձկան, մարդոց ծառայելու Համար. ի վերուստ իբրեւ վառած Զահ, կը բարեգործեն աշխարհը, պտուղ Հասունցնելով և խաւարը փարատելով. Հացալից են որովհետեւ գեղեցիկ են պայծառութեամբ և ամենայնիւ անկարօտ:

Իսկ մարդկային բնութիւնը թշուառացեալ, անդիտութեան խաւարին մէջ փակեալ, սովամահ է: Մեղքերու թմրութենէն արթննալով, ուշաբերելով, որոշեց դառնալ իր բարերար Հօր, ըսելով -

18.- Ելլեմ երթամ Հօրս տունը և ըսեմ - “Հայր, մեղանչեցի երկնքի դէմ ու քու դէմդ. արժանի չեմ քու որդիդ կոչուելու. ընդունէ՛ զիս որպէս մէկը քու գործաւորներէդ”: Այս ես արարչին խնամքն է. այնպէս ստեղծեց մեզ որ թէ և դիւրակործան ենք մեղքերու Համար, սակայն նաև առանց ուսանելու ինքնագիտակից ենք ապաշխարելու: Ըստ որում այն անիրաւ տնտեսը որուն գովեց տէրը որովհետև իմաստութեամբ գործեց: Ինչպէս նաև Նինուէացիք, լսեցին մարգարէէն կործանման մասին թէ Աստուած իրենց անօրէնութեան Համար, կորուստ կ'սպառնայ, իսկ ուղղութեան Համար, կ'ապրեցնէ: Եկաւ ուրեմն իր Հօր մօտ:

20.- Տակաւին հեռու էր, երբ Հայրը տեսաւ զինք և գութը շարժեցաւ, վազեց դիմաւորեց զինք, նստուեցաւ անոր վիզը և Համբուրեց զինք: Հօրը կողմէ ինչպիսի մարդասիրութիւն. ամենաբարին է բնութեամբ: Որքան անսահման են խնամքները Քրիստոսի: Հօրը ծածուկ կամքը մեզ յայտնեց, ընտանեցուց մեզ, արարչին որդիները անուանելով, մենք որ ծառայ անուանուելու անգամ արժանի չենք: Ոչ ապաշխարութիւն, ոչ արտասուք և ոչ ալ Հառաչանք այլ միայն որոշեց զալ: Իսկ Հայրը տեսնելով ընդառաջ գնաց, վրին իյնալով, Համբուրեց, զի Հօր էութիւնն ու բնութիւնը սէր է: Մեղքերէ ազտտեալէն չզարչեցաւ, այն որ ամենամաքուրն է բնութեամբ: Արդ՝ այս անքննելի բարեաց տեսութիւնը առական Յիսուսէ պատմուեցաւ. նոյնը ցոյց տրուեցաւ նաև Աբրահամի մօտ, յայտնապէս կատարուելով: Աբրահամ Հաւատաց Աստուծոյ և Հաւատքը արդարութիւն Համարուեցաւ: Անոնք որ Հաւատքով են, կ'օրհնուին Աբրահամ Հաւատացեալին հետ: Երբոր երթամ Հօրս կ'ըսէ, այն ատեն կ'արդարանայ: Իսկ Հօրը ընդառաջ գալը, բազմաթիւ անգամ ցոյց տրուած է: Ըստ Սուրբ Ստեփաննոսի “ Աստուած փառաց երևեցաւ մեր Հօր Աբրահամին, երբ տակաւին Խառանի մէջ բնակած չէր. ” Գործք. 7.2 : Աբրահամ Հաւատաց Աստուծոյ. զի Հայրը ընդ առաջ գնաց անառակին, Աբրահամի Հաւատքը արդարութիւն Համարուեցաւ: Աստուած ըսաւ իրեն - “եկիր քու երկրէդ և եկուր այն երկիրը որը ցոյց պիտի տամ քեզ”: Դարձեալ Աստուած երևցաւ Աբրահամին Մամբրէի կաղնիի ծառին մօտ. Աբրահամ ընդ առաջ գնաց, երկրպագեց. Ծննդ. 18. 2 : Սողոմի կործանումը, Իսահակի ծննդեան անտիքը և նահապետին եղած ուրիշ աստուածաթոսութիւններ կը վկայեն իր սիրոյն և խնամքին մասին: Ուրեմն անառակը ըսաւ - Հայր մեղայ յերկինս և առաջի քո:

Թէև Հայրը անյիշաչար է սակայն անառակը կը խոստովանի իր ստահակութեան և յանցանքներուն մասին: Աստուած թողութիւն կուտայ, բայց մենք պէտք չէ մոռնանք մեր օրինազանցութիւնը:

Մեղայ յերկինս. երկինքը դրախտ կը կոչէ ուր առաջին յանցանքն ու դատապարտութիւնը եղաւ: Եւ առաջի քո, թաքուն և անյայտ տեղ չգործեց յանցանքները, այլ անզգամութեամբ, ամենատես աչքերուն առջև: Զարհուրելի է անամթաքար, յանդգնութեամբ և արհամարհանքով մեղք գործել: Անառակը կը խոստովանի. – “արժանի չեմ որդիդ կոչուելու, Հապա զիս գործաւորներդ մէկուն տեղը դիր”: Իսկ Հայրը ծառաներուն կ'ըսէ – բերէք ամենէն գեղեցիկ Հագուստը և Հագցուցէք իրեն: Այն որ անհնազանդութեամբ մերկացած էր, վերստին հնազանդութիւն կ'գգենու: Ծառաներուն կը Հրամայէ, թէ և ինք է միայն զգեցնողը Ամենակատար բնութիւնը սպասաւորներու կարօտ չէ, սակայն առակին մէջ պատմուելու Համար յառաջ բերուած է, ինչպէս օրինակ, թագաւորները պաշտօնեաներով կը գործեն: Առաքեալներուն ալ Հրամայեց, զացէք Հեթանոսները մկրտեցէք, Հագուեցուցէք զանոնք յանուն Հօր և Որդւոյ և սուրբ Հոգւոյն:

22.- Հագուեցնելէն ետք կը յաւելու, մատանին անցուցէք ձեռքին: Որպէսզի շնորհներէն անկեալը, շքեղանայ: Ըստ այնմ, Եսայի մարգարէն տեսնելով պարզեաներուն առաւելութիւնը, ուրախանալով կ'ըսէ – “ անձս տիրջմով կ'ուրախանայ, զի փրկութեան Հանդերձ Հագուեցուց ինծի և ուրախութեան պատմուեցան: Իբրև փեսայ, ինծի պսակ դրաւ և իբրև Հարս զարդարեց զիս”: Եսա.16.10 :

Այսպիսի զարդերով անառակը կը զարդարուի: Մատանին անոր ձեռքը դրէք կ'ըսէ: Թագաւորական պատկերով դրամին նման է: Որովհետև մատանիին վրայ քանդակուածը, թանկագին քարը, թագաւորական պատկեր կը նշանակէ, դրոշմելով ի տիպ թագաւորական կնիքին: Անոր ոտքերուն կօշիկ Հագուեցուցէք որպէսզի ամրացեալ, Համարձակօրէն կամակոր օձին գլխուն կոխէ. այն որ սկիզբէն իսկ Հրաման առած էր սպասելու և մեր զարշապարը խայթելու: Կօշիկ Հագուեցնելով, իշխանութիւն կուտայ օձին և կարիճին վրայ կոխելու: Թագաւորական պատուին կ'արժանացնէ և կը խրախուսէ զայն:

23.- Բերէք պարարտ եղը և մորթեցէք, որպէսզի ուտենք և ուրախանաք: Իրօք զարմանալի խորհուրդ որ բաւական է նոյնիսկ թանձրագոյն մտքերը Հիացնելու: Ի՞նչ բանի աւելի աքանչանանք. Հօ՞րը վրայ որ անառակացեալներու փրկութեան Համար իր սիրելի որդին իբրև զուարակ կը նուիրէ որպէսզի զենուի կամ պատարագուի, ոչ թէ բռնադատուելով կամ տրտմութեամբ այլ ուրախութեամբ կ'ըսէ – կերէք և ուրախ եղէք: Եսայի ևս այս մասին կը մարգարէանայ “ իբրև ոչխար զենուելու տարուեցաւ. իբրև որոշ, զահճին առջև անմուռն է.” Ես.53.7 : Ուրեմն բերէք պարարակ եղը. այսինքն մարմինը որ մեր բնութիւնը կը բովանդակէ և որ մեր մեղքերը բառնալու Համար զոհուեցաւ: Նահապետին այս օրինակը ստուերական կերպով ցոյց տրուեցաւ, երբոր իսահակ պատարագուելու կամ զոհուելու պատրաստուեցաւ.

Հոն երևցաւ անչարչարելիին չարչարանքները և անպատարագելի գառնուկին պատարագուիլը: Այս ամէնքը Հօրը հաճութեամբ տեղի ունեցաւ, վասն որոյ կ'ըսէ – կերէք և ուրախ եղէք:

24.- Որովհետեւ այս որդիս մեռած էր և վերապրեցաւ, կորսուած էր և գտնուեցաւ: Մեռած էր: Դառնազոյն մահն է այդ. մեղքին խայթոցը մահ է, հոգիներու ապականութեամբ, գեհնի արժանի: Իսկ կենդանութիւնը, շատ զարմանալի, Աստուածային և յաւիտենական կենդանութիւն:

25.- Երէց որդին դաշտն էր: Վերադարձին, երբ տունին մօտեցաւ, լսեց նուագի և պարի ձայներ: Ծառաներէն մէկը կանչեց և Հարցուց անոր թէ ի՞նչ է այն: Ծառան պատասխանեց, հղթայրդ եկաւ և հայրդ պարարտ եղը մորթել տուաւ, որովհետեւ իր որդին ողջ վերադարձաւ:

Երեց որդին անգաստանէն եկաւ. տեղի ունեցածին մասին տեղեակ չէր: Անոնք որոնք մօտ են Աստուծոյ, անոնց համար փրկութեան խորհուրդը ծածկուած էր, ըստ առաքեալին որ կ'ըսէ – «այս խորհուրդը որ դարերէ է սերունդներէ ի վեր կը մնար թաքնուած, հիմա յայտնուեցաւ արդարներուն»: Կող.1.26: «Որպէսզի երկնային իշխանութիւններն ու զօրութիւնները հիմա եկեղեցւոյ միջոցաւ իմանան Աստուծոյ բազմապատիկ իմաստութիւնը» Եփ. 3.10:

26.- Բարկացաւ և չուզեց մտնել: Մարդկօրէն այսպէս է, բայց Հրեշտակները աշիւ և դողութեամբ Աստուծոյ կը ներկայանան և չեն իսկ կրնար խօսիլ: Երբոր իմացան թէ մարդկային բնութիւնը միաւորեց իր Աստուածութեան և Աստուածացեալ մարդը նստաւ Աստուծոյ աջ կողմը, որուն երկնայիներն ու երկրայիները կ'երկրպագեն, այն ատեն հասկեցան մարդկային ցեղին ազնուագգի ըլլալը: Իմանալիներէն ոչ ոք երկինք մտաւ, ուրեմն, «ոչ ոք երկինք ելաւ, եթէ ոչ այն որ իջաւ երկինքէն»: Առաքեալներուն ալ խոստացաւ թէ «ուր որ ես եմ, դուք Հոն, ինծի Հետ պիտի ըլլաք»: Հօր ձայնելով կ'աղօթէր այսպէս – «կը փափաքեմ ուր որ ես եմ, ասոնք ևս ինծի Հետ ըլլան, որպէսզի փառքս տեսնեն»: Արդ, գեներու խաղալիք մարդիկ, այսպէս բարձրացուեցան այնպիսի բարձրութեան որ Հրեշտակներուն ալ անմտանելի է:

29.- Այսքան տարիներէ ի վեր, ըսաւ ան, կը ծառայեմ քեզի և երբեք պատուիրաններդ չի խախտեցի, դուն ուլ մը չտուիր ինծի, բարեկամներուս Հետ ուրախանալու համար: Բայց երբ եկաւ այդ քու որդիդ որ անառակութեամբ վատնեց ինչքերդ և իր ժամանակը, պարարտ եղը մորթեցիր:

Նախանձին ախտը խօսեցնել տուաւ իրեն: Բայց նախախնամողն Աստուած, բոլորին բարեգութ հայրը, յատուկ խնամակալութեամբ, սկոփանքի խօսքերով կը մխիթարէ: Որդեակ, կ'ըսէ, դուն միշտ ինծի հետ ես, ինչ որ իմս է, ամէնքը քուկդ է: Մարմնաւորներուն յատուկ է փառասիրութիւն, ամբարտաւանութիւն, նախանձ. իսկ երկնայինները անկարօտ են բնութեամբ, այնքան բարձրութեան մէջ մնալով. այսպիսի պատիւ ոչ ճիգով, ոչ ալ տաժանելի աշխատանքով ձեռք ձգեցին, այլ ամենառատ պարգևատուէն ձրի շնորհ ընդունեցին: Իսկ Հէք և թշուառական մեր բնութիւնը թանձրացեալ մարմնին կապուած է, այդ բնութիւնը մեզի հակառակ կը գործէ: Օձը խաբող է: Երբոր տիրանայ, կը բռնանայ, իմաստութիւնը կորսնցնել կուտայ, թմրութիւնը խորխորատը կը ծածկէ: Հետեանքը ծանր է ու տաժանելի: Բրտինք, սով, մերկութիւն, արցունք, հառաչանք, բանտ, նախատինք, գետնախտի, ևլն: Արդարները այս բոլորէն զերծ են: Ուստի արդարադատ հայրը, կորուսեալ եղբայրը դատող զաւկին՝ անիրաւ կարծիքներէն կ'ազատէ:

32.- Այս եղբայրդ մեռած էր և ողջացաւ, կորսուած էր, գտնուեցաւ: Ո՞վ այնքան խիստ և վայրագ կրնայ ըլլալ որ մեռելներէն ողջնցող մը տեսնելով, չուրախանայ, կամ երբ կորնցուցածը գտնէ: Այս մտածումը կը յայտնէ և այն որ Տէրը ըսաւ Փարիսեցիներուն – “առողջներուն բժիշկի կարիք չկայ, այլ Հիւանդներուն”: Հոս ալ ցոյց կուտայ որդւոյն պատարագութիւնը որպէսզի մեզ զնէ խաչին արեամբ: Գերեալներուն այս պէտք են և պատշաճ, ոչ թէ անոնց որոնք մնացին ի պատուի և ի պայծառութեան: Նոյնպէս ուրախանալու պարագան. ինչպէս մեռեալին կամ կորուստին վրայ կը տրտմինք, այսպէս և յարուցեալին կամ գտնուածին համար պարտ է ուրախանալ:

ՋԱԻԷՆ ԱՐՔ. ԶԻՆԶԻՆԵԱՆ

ԽԱԶԸ ԿՐԵԼՈՒ ԽՈՐՀՈՒԴԸ

«Եթէ ոք կամի իմ աշակերտ լինել, առցէ զխաչ իւր և եկեսցէ զկնի իմ»:

(Ղուկաս Թ:23)

Աւետարանը բացարձակ իրապաշտ գիրքն է: Ան չբացատրեր թէ ինչո՞ւ աշխարհի վրայ գոյութիւն ունին վիշտը, ցաւը, տառապանքն ու տանջանքը. ատոր փոխարէն ան կը պահանջէ որ մենք քաջաբար ընդունինք ամէն տեսակի փորձութիւններ մեր կեանքերուն մէջ, որովհետեւ Աստուած զանոնք սահմանած է որոշ նպատակի մը համար ու զանոնք դարձուցած մեր կեանքերու անբաժան մէկ մասնիկը:

Երբ առաքեալներ Երուսաղէմի մէջ Հանդիպեցան ի ծնէ կոյրին, Հարց տուին Յիսուսի, ըսելով. «Վարդապետ, այս մարդը կոյր ծնած է ի՞նչ թէ իր ծնողքին մեղքերուն համար»: Որուն Յիսուս պատասխանեց ըսելով. «Ոչ ոքի, այլ միայն որպէսզի չատերուն յայտնուի Աստուծոյ զօրութիւնը»: Ասով Աստուածորդին կը թելադրէր իր Հետեւորդներուն ի զուր տեղը չփորձել փնտռել պատճառը տառապանքին, որովհետեւ այդ ալ իր օգտակարութիւնը ունի: Ետ պէտք չէ նայիլ Հասկնալու համար թէ ո՞րքէ և ինչո՞ւ կու գայ տառապանքը. վստահ եղէք որ վիշտն ու տառապանքը կրնան բանի մը ծառայել:

Տառապանքը լուսաւոր գաղտնիք մըն է զոր Աստուած կրնայ բարի նպատակի մը ծառայեցնել: Ահա այս իմաստով էր որ մեր Տէրը Քրիստոս՝ իր աշակերտներուն թելադրեց ըսելով. «Այն որ կ'ուզէ ինծի աշակերտիլ, թող առնէ իր խաչը և գայ ետևէս»: Ու ի՞նչ էր այդ խաչը եթէ ոչ տառապանք, ցաւ և անարգանք բարձր ու վսեմ նպատակի մը համար: Եւ խաչը որ Հոռոմէացիներու կողմէ սահմանուած էր միայն ոճրագործներու և մահապարտներու, Քրիստոսի խաչելութենէն ետք դարձաւ խորհրդանիշը գերազոյն սիրոյ, զոհողութեան և փրկութեան:

Անկասկած տառապանքը բարիք մը չէ. եթէ այդպէս ըլլար Յիսուս պիտի չփորձէր բուժել տառապող Հոգիներն ու մարմինները: Սակայն կեանքի մէջ չարիքներ և դժբաղդութիւններ կան զորս պարտաւոր ենք համբերութեամբ տանիլ. անշուշտ Հայր Աստուած հաճութեամբ չի դիտեր Մարդուն դժբաղդ ճակատագիրը, սակայն Ան յաճախ մեծագոյն բարութեան աղբիւրի կրնայ վերածել այդ միևնույն տառապանքն ու վիշտը. յիշենք Հին Կտակարանի Յոր Երանելին, որ իր գերազոյն տառապանքին մէջ աւելի բարձրացաւ ու սրբացաւ, նման ոսկիին՝ որ հասնելու համար ոսկիի յատկութեան կ'անցնի կրակի քուրայէն: Մարդ արարածը պարտի սորվիլ իր տկարութիւնները վերածել ոյժի, և իր արինսաբամ վէրքերը՝ ծաղիկներու:

Կը պատմուի թէ Ժամանակին Արևելքի բռնապետներէն մին՝ մեծկակ և բացառիկ գեղեցկութեամբ թանկարժէք գոհար մը ունէր : Օր մը սակայն արկածով մը, այդ բացառիկ քարը խորունկ գիծ մը կ'ունենայ վրան: Բռնապետը կը կանչէ իր տէրութեան բոլոր վարպետ ոսկերիչներն ու քար յղկողները որպէսզի մաքրեն այդ տգեղութիւնը գոհարին վրայէն: Շատեր կը վախճան ձեռք տալու քարին, իսկ փորձողները որոնք կը ձախողին, վրայ կու տան իրենց կեանքերը: Օր մը սակայն, օտար երկրէ երիտասարդ քար յղկող մը կու գայ և այդ գոհարին վրայ գտնուող խորունկ գիծին ծայրը կը փորագրէ գեղեցիկ վարդ մը ու այդպէսով այդ խորունկ ճեղքը կը վերածէ վարդի ցօղունին: Մենք ևս, իբր քրիստոնեաներ, պարտինք մեր

առօրեայ կեանքերուն մէջ տրուած -երբեմն պարտադրուած- ցաւերն ու փորձութիւնները առնել և զանոնք վերածել յաղթանակի ու փառքի պսակներու:

Քրիստոնեային՝ Ոսայի ճանդէպ ունեցած յարգանքն ու սրբութիւնը կը կայանայ մեր որդիական ճանակերպութեան մէջ: Տառապալից կեանքի մը մէջ է միայն որ իրաւ քաջ մարդուն նկարագիրը ի յայտ կու գայ: Ինչպէս ժողովրդական իմաստուն առածը կ'ըսէ, «Մարդը աշակերտ մըն է, իսկ տառապանքը անոր ուսուցիչը»: Այն ինչ որ Քրիստոս ըրաւ Ոսային վրայ գեղեցիկ կերպով կ'արտայայտէ ժԸ դարու Հոլանտացի մտածողը որ կ'ըսէ. «Ձեմ գիտեր թէ ի՞նչ պատահեցաւ Հոն Ոսային վրայ, սակայն գիտեմ թէ ինչ պատահեցաւ ինծի ատոր պատճառով. Քրիստոս խոնարհեցաւ իմ մակարդակիս և ինծի ոյժ տուաւ բարձրանալու իր մակարդակին»: Աստուածորդին, որ իր կեանքը տուաւ մեզի Համար Ոսային վրայ, կարիքը չունի մեր գութին և կարեկցութեան. ան մեզմէ միայն կ'ակնկալէ որ իր Հետևորդները Հաւատան ու վստահին իրեն:

Աշխարհի վրայ կան տեսակաւոր խաչեր. ատելութեան, անարգանքի, Հակա-ռակութեան, Հիւանդութեան, մահուան և սուգի խաչեր. մեզմէ իւրաքանչիւրս խաչ մը ունի տանելիք և Հետաքրքրականօրէն, բոլորս ալ կը կարծենք թէ մեր կրած խաչը մեծագոյնն է կամ մանաժամանակ: Նման այն մարդուն որ միշտ կը գանգատէր Աստուծոյ թէ իրեն տրուած էր ամենածանր խաչը: Օր մը, Հայր Աստուած առնելով այս յաւիտեական գանգատողը, զինք կը տանի Հսկայածաւալ սենեակ մը, որուն պատերուն երկայնքին շարուած էին անՀամար և զանազան չափի խաչեր, ու կը թելադրէ մարդուն որ ընտրէր փոքրագոյնը անոնցմէ: Մարդը չորսդին լաւ մը դիտելէ ետք, կը տեսնէ շատ փոքր խաչ մը ու Աստուծոյ կ'ըսէ թէ այդ խաչն էր որ կ'ուզէր: Որուն Հայր Աստուած մեծահոգօրէն ժպտալով կը պատասխանէ. «Բայց զաւակս, ատիկա արդէն քու խաչդ էր»: Մեզմէ ոմանց Համար առօրեան իսկ խաչ մըն է, սակայն մոռնալու չէ որ այս բոլորը անցողակի են և մենք պարտինք սիրով, արժանապատուութեամբ ու բարձրագոյն կրել մեր խաչերը եթէ կ'ուզենք իրաւ Հետևորդները ըլլալ Քրիստոսի:

Այսօր, սիրելի Հաւատացեալներ, Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցին կը տօնէ իր Ոսայի տօներէն երրորդը՝ Սուրբ խաչի Երեւման տօնը, որ տեղի ունեցաւ 351 թուին, և որ յիշատակութիւնն է Երուսաղէմի երկնակամարին վրայ երեցող լուսափայլ Ոսայի Ս. Նշանին: Այսօր տօնն է այն Ոսային՝ որ եղած էր խաւարը սիրող մարդոց կողմէ, և նոյն այն Ոսային՝ զոր մեր Փրկիչը լո՛ւս Համբերութեամբ և քաղցր սիրով առաւ իր վրայ, սրբելու Համար մեղքերը Ազամական մեղքով խարանուած մարդկութեան: Եթէ վայրկեանի մը Համար մեր Հոգիի աչքերը ուղղենք Գողգոթա, Հոն պիտի տեսնենք Աստուածորդին իր բազուկները տարածած Քառաթևին վրայ, որ Ոսայի այս տօնին մեզի Հրաւէր կը կարդայ Սուրբ Ոսայի նշանը միշտ արտացոլացնելու մեր առօրեայ կեանքին և գործերուն մէջ, լսելու և Հետևելու Ոսափայտի պատգամին՝ որ է Սէր և Անձնութեամբ:

ՆՈՒՐՀԱՆ ՎՐԴ.

ԱՌԱՆՑ ԶՈՀՈՂՈՒԹԵԱՆ՝ ԶԿԱՅ ՅԱՂԹՈՒԹԻՒՆ

Հայ ժողովուրդի մարտիրոսական կեանքին պատմութիւնը՝ եղած է գոհողութեան, խաչելութեան եւ անմկարագրելի տառապանքներու չարչարալից ուղեւորութիւն մը: Իր թշնամիները, բայց մանեւ քարեկամները մատուցին իրեն փուշէ պսակ մը եւ ծանրակշիռ խաչ մը: Հակառակ որ այս վերջինը անկրելի էր, հայ սերունդը՝ հաւատքի ոյժով՝ տարաւ զայն ամէն ժամանակ, մշտնջենական յարատեւութիւն տալով իր գոյութեան:

Սակայն ուրիշ խաչ մըն ալ կայ՝ շատ անելի ծանր, եւ ուրիշ փուշէ պսակներ՝ յոյժ կակծալի, զորս սրբապիղծ ձեռքերով կը հիւսեն հայ ժողովուրդին ապերախ գաւակները, հիմաւորց դարաշրջաններէն մինչեւ այսօր՝ մեր ազատ հայրենիքին մէջ, ուր իրենց այգանելի գործերով կը վտանգեն մեր էությունը եւ եղբայրներուն կեանքին ապահովութիւնը: Ա՛յդ է ամենամեծ ու խորագոյն ցաւը, որ ծունկի կը բերէ հայութիւնը եւ անկարելի կը դարձնէ իր յաղթական ուղեւորութիւնը դէպի խաղաղութեան ու քաղաքական արեւածագը: Փառավորութեան այս ախոյեանները ռոպէ մը դադար չեն տար իրենց հայակործան խլրտումներուն, եւ ամէն անք կը գործեն՝ առանկ խորացնելով ժողովուրդին թշուառութիւնը:

– Տարաբա՛խտ Հայրենիք՝ կարգ մը անուղղայ դեկավարներ, փառասիրութիւնը կարգախօս ըրած, կը սպառեն պահեստի ոյժերդ, որ չկարենաս ճակատագրական մաքառումներու դիմաց՝ պարտութիւններէ խուսափիլ եւ վճռական յաղթանակներու փառապսակը ընդունիլ ճակտիդ:

Մեծ քարեքախտութիւն է, որ ունինք մերկայիս՝ ազատ հայրենիքի մէջ՝ հայրենապաշտ պայքարողներու սերունդ

մը: Ան մեր միակ յոյսն է, մեր վաղուան լուսամիտ եւ արիասիրտ դեկավարութիւնը, որ գիտէ չմոլորիլ մեծաքերան, շլացուցիչ խոստումներէ, եւ լսել միայն իր սրտին հայրենաշունչ տրոփումներուն ձայնը:

Եթէ քարեպաշտ մարդուն արժանապատիւ տիրողսը իր քրիստոնեայ կոչումն է, իրա՛ւ Հայուն համար հայրենասիրութիւնն է իր ամենաքարճ անախիւնութիւնը: Հայ մը, երբ կ'անգիտամայ հայրենի ժողովուրդին ներկայ գրկամէները, թող երբեք չյուսայ պատուաբեր տեղ գրանել ազգին եւ հայրենիքին մէջ: Այս մութ ու մռայլ ժամանակներուն՝ դժուար չէ նկատել – մեր շուրջը եւ ամէն շրջանակի մարդոց մէջ – այդպիսի անձերու վանողական կերպարին վրայ սիրոյ եւ գթութեան պակասը՝ իրենց բազմակարօտ ժողովուրդին հանդէպ: Անոնք՝ ո՛չ մէկ ժամանակ ու ո՛չ մէկ դժբախտութեան դիմաց՝ զգաստութեան սթափում պիտի ունենան, որքան ալ մեծ եւ ստիպողական ըլլան ժողովրդային տնտեսական պահանջները: Իրենց անխղճահար վարմունքով՝ անոնք հասարակութեան մէջ տարբեր չեն մացառուտի գազաններէն, որոնք կը խռչանգան իրենց գոհերը, յագեցած ըլլալով հանդերձ:

Շատ ունեւորներ, երբ ազգօգուտ նպատակի համար մուրաւորութիւն պիտի ընեն, ամէն բանէ առաջ նկատի կ'առնեն իրենց փառասիրութիւնը, թէ հրապարակային ելոյթով՝ ո՛րքան գովաստ ու գոհացում պիտի տրուի իրենց նսական հակումներուն, թէ քանի՞ թերթերու մէջ պիտի երեւնայ իրենց մեծադիր լուսանկարը՝ մերքողական սիւնակներով: Միմոյեռ մշմարիտ քարերարի կոչում ունեցող մեր վեհանձն գոհաբերողները՝ համեստութեան ստուերներուն մէջ թաքնուած ըլլալով

կատարած են իրենց քարեգործութիւնները: Երբ կ'ուզես հայրենի բազմակարօտ ժողովուրդիդ միւթական օժանդակութիւն մը ընել, մի՛ մտածեր թէ ո՛րքան եւ ի՛նչ գումար պիտի տաս: Եթէ հայրենասէր ես՝ քառիմ ճշգրիտ առումով, արդէն հայու հոգիդ կը խօսի ինչ, թէ ո՛րքան պէտք է մուծիր: Հայրենիքիդ գոհողութիւն մը ընելու պարագային՝ միայն հոգիիդ պիտի հարցնես թէ ի՛նչ չափով տալու ես, եւ ո՛չ թէ մտքիդ. որովհետեւ՝ միայն հայրենավատ զգացումներդ կրնան շիտակ քանակը որոշել միւթական մատուցումներուդ: Ներկայ դժուար պայմաններում տակ, երբ Հայաստանը անմկարագրելի նեղութիւններու բռնվէն կ'անցնի, պիտի գոհարերես կարողութեանդ վեր, որ ի՛րապէս բան մը պարգեւած ըլլաս: Այս կերպով է որ բաւարարութիւն տուած պիտի ըլլաս թէ՛ ժողովուրդիդ ստիպողական կարիքներուն, թէ՛ ալ ջերմեռանդ հայրենասիրութեանդ:

Մեր կարօտ եւ աղքատ հայրենիքը՝ այս դժնդակ ժամանակներուն՝ պէտք ունի իր բոլոր զաւակներուն միացեալ ու միասիրտ գոհողութեան, որ կարենայ յաջողութեամբ յաղթահարել ներքին եւ արտաքին դժուարութիւնները: Հայրենասէր հայը, ի՛նչ դաւանանքի ու կազմակերպութեան ալ պատկանի, չի կրնար անգիտանալ ապրուստի ծանրակշիռ տագնապը Հայաստանի մէջ: Սակայն երբ մարդուն մէջ փառասիրութիւնը կ'անի ու կը

գոռոգանայ, ա՛յ անոր համար ամէն մարդ եւ ամէն արժէք կը ստորադասուի: Իր եսական հետապնդումներուն մէջ յաջողելու համար՝ ինքզինք կը յանձնէ սուտիմ սրաթուիչ քեներուն, որ ճշմարտութեան դէմ դաւաճանէ, ամիրաւութեան հետ մեղսակցի, խաբէութեան հետ դաշմակցի, կեղծիքին հետ համաձուլուի, եւ ջնջէ մարդու կերպարէն մարդկայնութեան ամէն յատկանիշ: Կը հաւատայ թէ սուտ մը խօսելով կը լուծէ հազարումէկ դժուարութիւններ: Այս դիւրին յաջողութիւններէն ետք, ի՛նչ պատճառ կայ՝ որ ստախոսութիւնը սկզբունք չընէ իր կեանքին, քանի որ կը համոզուի թէ աշխարհը եւ ժողովուրդները կառավարողը՝ մեծ ու պզտիկ սուտերն են:

Ժամանակն է՝ որ դրսեւորենք մեր հայու հոգիին սրբազան պարունակութիւնը, եւ ո՛չ թէ մեր սրտին ատելալատ զգացումները հայրենիքին հանդէպ: Լա՛ւ գիտնամք թէ առանց սիրոյ՝ ի՛նչ որ ալ շահինք, սնանկ վաճառականէ մը աւելի արգահատելի ենք: Սիրոյ անկարելի թշնամին՝ մարդուն հիւանդ եսն է, որ հարազատ հայրն է մահացու մեղքերուն: Էականը սա՛ է, կրնա՞ս դուն ինչ ազատագրել կոյր եսականութեան ժանիքներէն, եւ հաստատել հոգիդ շնորհաց գահին վրայ. այդ պարագային՝ դուն Աստուծոյ եւ հայրենիքին մախընտրած մարդն ես, հայութեան մէջ մտատիպար անձնաւորութիւն մը:

ՎԱՐԴԱՆ Ա. ՓՀՆՅ. ՏԻԼԿԷՐԵԱՆ

«Ո՞ՒՐ ԵՆ ՄՇԱԿՆԵՐԸ»

Այգեստաններու եւ պտղաստաններու դժուարին գործը շարունակողներու թիւը հետզհետէ կը մուագի, վասն զի մարդիկ՝ առ հասարակ, դիրին եւ հանգիստ գործ կ'ուզեն ընել: Կը մտածեն անոնք, ինչո՞ւ տառապիլ եւ արեւի տաճութեան տակ հոգատարել իրենց այգիներն եւ պտուղի ծառերը: Ինչո՞ւ մտահոգուիլ որ թերեւս պտուղներու հասունացման ժամանակին յանկարծ սաստիկ անձրեւ մը պիտի տեղայ եւ ապա ցուրտ հովը տակաւին տհաս պտուղները պիտի սառեցնէ ահաւոր վնաս հասցնելով՝ ըլլայ ֆիզիքական եւ դրամական:

Եթէ այս ճշմարիտ է աշխարհիկ գործերու մշակներուն համար ո՞ր մնաց հոգեւոր ասպարէզին հետեւող մշակներու գործը: Վերոյիշեալ առաջինը ժամանակաւոր արժէք ունեցող գործ մըն է, իսկ երկրորդը՝ յաւիտեանական: Առաջինի պարագային յոյս կայ որ յաջորդ տարին մթնոլորտային վիճակը աւելի դիրամտայնի պիտի ըլլայ եւ դրամական վնասները կարելի պիտի ըլլայ սրբագրել եւ շահով դուրս գալ:

Հապա հոգեւոր մշակ դառնալով մարդ ինքզինքը շատ աւելի ծանր պատասխանատուութեան տակ կը դնէ, վասն զի անոր զբաղումը ֆիզիքական արդիւնաբերութիւն չէ այլ հոգեւոր: Անոր զբաղումը մարդկային հոգիի փրկութեան հետ կապուած է: Ո՞ր է մարմնի հիւանդագին վիճակը հոգատարել, եւ ուր՝ իրանգարուած եւ տառապող հոգին ուղիղ ճամբու մէջ դնել: Յիսուս եկաւ այս վերջիններուն դպչելու, անոնց խօսելու, զանոնք միխթարելու եւ առաջնորդելու դէպի յաւիտեանական կեանքը: Վասն զի առողջ մարդը բժիշկի պէտք չ'ունի:

Յիսուս իր շուրջ հաւաքողները տեսաւ իբր անտէր եւ անտիրական ոչխարներու խումբ մը, անոնց վրայ խղճաց, բժշկեց զանոնք, կերկարեց եւ հոգեպէս զօրացուց: Անդրադարձաւ նաեւ որ անոնցմէ անդին կան շատ շատ ուրիշներ նոյնքան եւ աւելի ողորմելի վիճակի մէջ գտնուող: Ո՞վ պիտի հովուէ զանոնք: Եւ ըսաւ. «Հունձ՛ք առատ է, քայց մշակները չ'իչ»: Դրկեց իր աշակերտները զանոնք բժշկելու եւ հոգատարելու, յիշեցնելով որ կ'երթան իբր ոչխարներ՝ գայլերու մէջ: Թէ իրենց կեանքը այնքան ալ հեշտ պիտի չ'ըլլայ: Գայլերը իրենց չար գործերը պիտի կատարեն բզկտելով եւ հալածելով գիրենք:

Երբ մայիմք Հայաստանեայց եկեղեցւոյ մշակներուն թիւին, որակին, ուսումին եւ կարողութեանց վրայ կը համոզուիմք որ թիւը քիչ է, որակը տկար, ուսումը պակասաւոր, եւ կարողութիւնը անբաւարար: Այսպիսի մշակներ ի՞նչպէս պիտի կարենան լրացնել ինչ որ կ'ակնկալուի իրենցմէ: Այս չէ՞ արդեօք պատճառը որ եկեղեցի յաճախողներու եւ հոն գործողներու թիւը չափազանց մուգած է, երկուսարդուութիւնը ոչ-հայ համայնքներ կ'այցելէ փոխանակ հայ եկեղեցիի: Իսկ ի՞նչ ըսել եկեղեցւոյ տնտեսական վիճակի մասին, այդ ալ քարելաւ վիճակ չունի:

Ուրեմն ի՞նչ կ'ընենք ծախսերը զոցելու համար: Ճաշկերոյթներ, պագարներ, պինկօներ, դաշտահանդէսներ եւ այլ հասութեաբեր ձեռնարկներ կը կազմակերպենք դրամ ապահովելու համար: Հարց կը ծագի այս կացութեան դիմաց: Ա՞յս է եկեղեցւոյ նպատակը: Ո՞ր եւ մշակները որոնք իրենց հաւատքի եւ աղօթքի զօրութեամբ, տարիներու

դաստիարակութեամբ, ուղիղ նկարագրով, մաքուր քաղաքականով և նուիրեալ գործունէութեամբ պիտի զան ստեղծել այնպիսի մթնոլորտ մը որու մէջ հաւատացեալ ժողովուրդը անսակարկ կերպով տայ իր նիւթական օժանդակութիւնը եկեղեցւոյ հոգեւոր գործունէութեան ի նպաստ:

Այս չէ՞ որ Յիսուս քարոզեց: Ո՞ւր եմ նշմարիտ մշակները՝ որոնք գործեն անհաշիւ ժամեր, մտահոգուին հաւատացելոց հոգեւոր առողջութեամբ փոխանակ աշխատելու որ իրենք առատ ամսական վարձատրութիւն ստանան և իրենց աշխարհիկ կեանքը ապահոված ըլլան: Վստահօրէն հոգեւոր մշակը միայն մէկ առաջնորդ ունի որուն հետեւելու է և աշխարհի և մարդոց առջեւ երեւելու է իբր Անոր գործը կատարող անձ: Իսկ եթէ չի կրնար իր անձը ուրանալ Յիսուս Քրիստոսի սիրոյն համար, ուրեմն պէտք է հեռանայ և ուրիշ ասպարեզի մէջ գործ փնտռէ:

Յիսուս քաջաբար քարոզեց, դարձաւ քարի հովիւ և իր կեանքը զոհեց մարդու

փրկութեան համար: Այսօրուայ մեր հովիւներէն քանիսն են նշմարտապէս և խղճմտօրէն կը հետեւին իրենց վարդապետի ցոյց տուած աստուածային ուղղութեան: Կ'երեւի, աշխարհը՝ որու մագնիսականութիւնը շատ աւելի գրաւիչ է և զօրաւոր, քան Քրիստոսը, մեզի կը մոռցնէ թէ մենք ժամանակաւոր ենք և անցողական, հոգ չէ թէ որքան տարիներ ապրինք, ինչ տեսակի հաճոյքներ ալ վայելենք, որքան հարստութիւն ալ դիզենք և տէր դառնանք կալուածներու: Վստահօրէն, օր մը մեր աչքերը պիտի փակենք այդ նոյն աշխարհին և մեկնինք ուրիշ աշխարհ:

Ահա հոս է որ նշմարիտ մշակը այդ վերջին օրուան հասնելէ առաջ ունի պաշտօնը մարդ արարածը առաջնորդելու իր Աստուծոյն և Փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի: «Հունձքը առատ է, քայց մշակներ քիչ քիւով»: Ազօր ենք որ Աստուած մեզ համար պատրաստ արժանաւոր մշակներ: Ամէն:

ՇԱՀԷ Ա. ՔՀՆՑ. ԱԼԹՈՒՆԵԱՆ

ՏԱՐԱԶԸ ԵՒ ՔԱԶՈՒԹԻՒՆԸ

Մեծն Նափոլէոն իշխանութիւնը ձեռք առնելէն ետք, զօրաբանակին հրամանատար կարգեց Մարէն զօրավարը, որ երեւելի դարձած էր դժուարին ճակատամարտերու մէջ իր ցուցաբերած քաջութեամբ:

Մարէն սակայն, շատ ժամանակ չ'անցաւ ստուգելու, որ կայսրութեան զօրքին մեծ մասը կը բաղկանար վախկոտների:

Օր մը, սպայակոյտին կազմէն մէկը մօտեցաւ Մարէին և առաջարկեց զօրքը հագուեցնել նոր համազգեստով և ցոյց տուաւ քանի մը օրինակներ:

Զօրավարը արագ ակնարկ մը ցնտելէ ետք, օրինակներուն վրայ, ըսաւ տխրութեամբ.

- Աւելորդ է, ինչ զգեստով ալ հագուեցնէք այս մարդիկը՝ միշտ ծախուստ պիտի տան թշնամիին առջեւ:

Հագուստը կը փոխէ մարդուն կերպարը, քայց ոչ անոր բնութիւնը:

ՅԻՍՈՒՍ ՔՐԻՍՏՈՍ ԻՆՉՈՒԻ ԽԱՉՈՒԵՑԱԻ

Աստուած ինչո՞ւ թողլատրեց, որ Իր Միածին Որդին խաչուի: միթե՞ Աստուած *փրկագինի*՞ մը կարիքը ունէր: Սիրոյ Աստուածը, միթե՞ ուրիշի՞ մը զոհաբերութեամբ կը ներէ յանցաւորը կամ մեղապարտը, թէ Ի՛ր գթառատ սիրոյն համար: Հեթանոս և Մովսիսական մեղքի՛ զոհագործութիւնը (անասուններու պատարագը) միթե՞ աստուածահաճոյ, աստուածային հրամա՞ն ու հրահանգ էի՞ն, թէ՛ մարդահնար արարքներ միայն:

Հին Կտակարանի վերջաւորութեան Մովսէսէ մօտ 800 տարի վերջ է, որ Իսրայէլի մարգարէները վերջապէս ըմբռնեցին թէ անասուններու զոհաբերութիւնները անիմաստ են ու Աստուածահաճոյ չեն, այլ մարդահնար աւելորդաբանութիւններ, ու վկայեցին, ըսելով.

«Քանզի ես *ողորմութիւն* կ'ուզեմ և ոչ թէ զոհ,
 Ու ողջակէզներէն աւելի՝ Աստուծոյ *գիտութիւնը*»--Ովսեայ 2. 6:
 «Արջառ մորթողը մարդ մեռցնողի պէս է,
 Գառնուկ զոհողը շուն մորթողի պէս,
 Նուէր մատուցանողը խոզի արին մատուցանողի պէս,
 Կնդրուկ ծխողը կուռք պաշտողի պէս,
 Կ'ըսէ Տէրը.
 Բայց ես ասոր պիտի նայիմ,
 Այսինքն *խոնարհին* և *կոտրած հոգի* ունեցողին (զղջում)
 Ու իմ խօսքէս դողացողին»--Եսայ. 42. 1-3:

Դաւիթ թագաւոր իր մեղքը (Ուրիայի կնոջ հետ գործած պոռնկութիւնը) խոստովանելէն ու *զղջալէ՛ն* վերջ, ներհոգւոյն աչքերու լուսաւորումով ու խոր գիտակցութեամբ ուղղափառօրէն կը պատասխանէ անասուններու զոհաբերութիւնը սաղմոս ԾԱ. 16-17 համարներուն մէջ, ըսելով.

«Վասնզի *զոհի չես հաճիր որ զանիկա մատուցանէի.*
Դուն ողջակէզի ալ չես հաւնիր:
Աստուծոյ զոհը կոտրած հոգին է.
Կոտրած ու խոնարհ սիրտը, (զղջումը)
Ով Աստուած, Դուն չես անարգեր»:

Դաւիթ թագաւոր, Մովսէս մարգարէէն մօտ 700 տարի վերջ կ'անդրադառնայ, թէ ի՞նչ է որ Աստուած կը փնտռէ ու կը փափաքի տեսնել մարդ

արարածի իսկութեան մէջ՝ *կոտրած հոգի* (զղջում) և *խոնարհ սիրտ* (խոստովանանք): Աստուած մարդկային օրէնքներով չգործեր, այլ գերագոյն իմաստութեամբ:

Հեթանոս կրօններու մէջ, անասուններ զոհել, իրենց աստուածները պատուելու և *հաճեցնելու* լաւագոյն ձեւը կը համարուէր: Յոյն պատմութեան մէջ Ակամեմնոն Յոյն բանակի գերագոյն հրամանատար-ը նոյնիսկ զոհագործել տուաւ իր հարազատ աղջիկը՝ Իֆիժէնեան, ծովերու աստուածներուն, որպէսզի անոնք յաղթութիւն պարգեւեն Յոյն բանակին: Երեխաները, հեթանոս կրօններու մէջ, կը զոհագործուէին որպէս լաւագոյն միջոց իրենց աստուածները զոհացնելու և հաճեցնելու համար, կարծես թէ Աստուած շօշափի բանի մը (կաշառփի) կարօտը ունենար ...: Հեթանոսներ կը զոհէին իրենց *հարազատները*, սակայն չէին զոհեր իրենց *Բմահաճոյքը*՝ հեշտանքը, խաբեբայութիւնը, շահագործումները և ուրիշներ գերեզմարելու տմարդութիւնը: Անոնք սխալ ընթացքով շիտակ նպատակի հասնիլ կ'ուզէին: Բրիստոնէութեան մէջ հաւատացեալին զոհը՝ Ի՛ր **անձը** ըլլալու է, ո՛չ թէ անասուն մը: Բրիստոս, մարդ արարածը զղջումի բերելու համար (մարդուն սխալ ընթացքը անոր ցոյց տալու համար) զոհեց իր Անձը:

Ի՞նչ կը նշանակէ "անձը զոհել":

Մարդ անհատի "**անձ**"-ին մէջ համայն աշխարհ մը և ինքնատիպ պատմութիւն մը կայ, որովհետեւ մա՛րդ անձեռնմխելի էակ մըն է (մանրակերտ տիեզերք մը): Նոյնիսկ Աստուած, մարդ արարածի *ազա՛տ* կամփին ձեռնամուխ չ'ըլլար (մատնիչ Յուդայի պարագան): Մարդու *անձնականութիւնը* բերդ մըն է, ամրոց, տաճար ու խոյանք: Գիտակից մարդը իր մէջ ունի երկու եզրեր՝ աստուածային ու մարդկային (հոգեղէն ու հողեղէն), որոնք շարունակ բախումի մէջ են, ու կը թափանցեն կեանքի բոլոր ոլորտները: Ամենաազնիւր, ամենագեղեցիկը, ամենահզօրը և յաւերժականը՝ *ինքնագոհողութեան* զգացումն ու արարին է:

Յիսուս Բրիստոս իր *Անձին* և *ապրումի՛ն* ընդմէջէն ցոյց տուաւ Հօր Աստուծոյ Դիմագիծը և Ինքնութիւնը՝ **ՍԵՐՆ ՈՒ ՈՂՈՐՄՈՒԹԻՆԸ**: Բրիստոս իր Բաւարար խաչելութեամբ, ու կատարելով Իր Հօր կամքը դարձաւ *Փրկիչը* աշխարհի: Աստուծոյ սիրոյն զազաթնակէտը տիեզերքի ստեղծագործութեամբ չի յայտնաբանուիր, այլ իր Որդւոյն խաչելութեամբ՝ Հօր Աստուծոյ տառապանքը արտայայտելով: Ան կ'ըսէ Յով. ԺԷ. 1 համարին մէջ.

«Փառաւորէ՛ Որդիդ, որպէսզի *Որդիդ ալ Բեզ փառաւորէ*»:

Յիսուս Բրիստոս իր լուռ խաչելութեամբ ջանաց մարդկութեան ցոյց տալ անոնց սրտին խաւարակուռ ու հոգւոյն տխմար փառամոլութիւնը, երբ բնակա՛ն զօրութիւններ, ի պատիւ իրենց Տիրոջ, մարեցին երկնակամարի

լապտերները որպէսզի այդ խաւարումին ընդմէջէն մարդիկ տեսնեն Հօր Աստուծոյ անսպառ սէրն ու ողորմութիւնը: Քրիստոս Իր տառապանքի՛ն ընդմէջէն ջանաց ցոյց տալ մարդկային բրտութիւնն ու Աստուծոյ բարեգթութիւնը հանդէպ մեղաւոր մարդկութեան: Նոյնիսկ Յիսուս Իր կոտտացող ցաւին ընդմէջէն ու համատարած մթութեան մէջ փայլատակեց Հօր Աստուծոյ բարեգթութիւնը և Անոր ՍԻՐՈՑ կանթեղը, ըսելով.

«Հա՛յր, ներէ՛ ասոնց, որովհետեւ չեն գիտեր թէ ինչ կ'ընեն»:

Յիսուս Քրիստոսի փնտռած "փառք"ը, Ի՛ր Անձը մեծարել չէր, այլ Հօ՛ր Աստուծոյ և Ի՛ր Բաւարար փրկութեան իրագործումը. Ան ըսաւ.

**«Յաւիտենական կեանքը Քեզ Ճանչնա՛լն է՝
որպէս Ճշմարիտ միակ Աստուած և Ճանչնալ
Յիսուս Քրիստոսը՝ որ դուն ղրկեցիր»:**

Տիեզերքի ստեղծագործութիւնը մեքենական (նիւթական) արարչագործութիւն մըն էր, իսկ Քրիստոսի Խաչելութիւնը՝ **հոգեկա՛ն** ստեղծագործութիւն մը՝ արուեստի, բարիի և Ճշմարտութեան վերածնունդը, որ պէտք է արտացոլայ հաւատացեալին **զղջացո՛ղ** սրտին մէջ: Քրիստոսի վարդապետութիւնը (պատգամը) գիրքերէ ուսանելի փիլիսոփայութիւն մը չէ՛, այլ կենդանի՝ Անձնաւորութենէ բխած կենդանարար ու վերածնիչ ուժ ու զօրութիւն է: Քրիստոնէութեան կեդրոնը՝ առանցքը Յիսուս Քրիստոսի **Ա՛նձն** է, Անոր թողած լուսեղէն Ռոտնախոյնը, Անոր բարեգութ ու ողորմած հայեացքը, Անոր սիրոյ և առինքնող ժպիտը ապաշխարող ու զղջումի եկող մեղաւորներուն:

Ուստի ինչպէ՞ս ըմբռնել Ս. Խաչելութիւնը: Յիսուսի Խաչելութիւնը ինչպէ՞ս կը փրկագործէ մեղաւորը: Քրիստոսի տառապա՞նքը հաշտեցուց զԱստուած մեղաւորին հետ: Աստուած ինչո՞ւ թոյլ տալու էր որ Իր Միածինը խաչուի: Միթէ Արարիչ Աստուած Իր Որդւոյն մահուա՞ն կարիք ունէր:

Յիսուս Քրիստոսի Խաչելութիւնը զԱստուած հաճեցնել չէ՛ր: Աստուած արդէն իսկ կը սիրէր Իր բարձրագոյն արարչագործութիւնը՝ մարդը: Խաչեցեալին թափած Արիւնը յագեցում ու **հատուցում** մը չէ՛ր աստուածային բարկութեան: Աստուած, հեթանոսներու պաշտած աստուածներու նման՝ **նախանձոտ ու վրէժխնդիր** աստուած մը չէր, այլ բազումողորմ ու բարեգութ: Հեթանոս աստուածները հեշտամոլ, պատժող ու բարկացոտ անձնաւորութիւններ կը նկատուէին: Հայր Աստուած՝ ներող ու սիրող Արարիչ ներկայացաւ Իր Որդւոյն Աստուածայայտնութեամբ որ յաւերժօրէն կը հրաւիրէ բեզ և զիս ըսելով.

*«Ինձի՛ եկե՛ք դու՛ք բոլորդ, յոգնածներ և բեռնա-
ւորուածներ, և ես հանգիստ պիտի տամ ձեզի»:*
*«Թող ձեր սրտերը չխռովին. հաւատացե՛ք Աստուծոյ,
հաւատացե՛ք նաեւ ինձի»--Յով. ԺԴ. 1:*

Վերոյիշեալ արտայայտութեամբ, Բրիստոս կը խորհրդանշէ, բացատրել կ'ուզէ, ըսելով. *"Ի՛մ ներկայացուցած Աստուծո՛յս հաւատացե՛ք, ո՛չ թէ ձեր կարծած ու երեւակայական աստուածներուն"*: Յետոյ Յիսուս կ'աւելցնէ ըսելով. *«Ես եմ ճշմարտութիւնը, Ճամբան ու Կեանքը»*, որ կը նշանակէ՝ *"Ի՛մ յայտնութիւններս ճշմարիտ են, Ճամբան են ու նաեւ յաւիտենական Կեանքը"*: Յով. ԺԷ. 3 համարներուն մէջ Բրիստոս կ'ըսէ.

***Յաւիտենական կեանքը այս է՝ որ ծանչնան
Քեզ միակ ճշմարիտ Աստուած, և ծանչնան
Յիսուս Բրիստոսը, զոր դուն ղրկեցիր»:***

Մեղաւորի մը, շփոթածի մը փրկութիւնը, ճշմարիտ Աստուածը ծանչ-նալով կ'ըլլայ (ծանչնալ՝ վստահիլ կը նշանակէ): Այն ճշմարիտ Աստուծոյ ողջոյնը, Բրիստոսի յայտնութեամբ փոխարկուած է. *«Մի՛ վախնա՛ք»*-ի սիրոյ ողջունով, որ կը զատորոշէ Բրիստոնէական հաւատքը բոլոր միւս կրօններէն:

Ուստի, Բրիստոսի սրբարար Խաչելութիւնը ու փրկարար Արիւնը Թափ-ուեցաւ ո՛չ թէ զԱստուած *հաճեցնելու* համար, այլ քեզ և զիս ***ցնցելու***, և գիտակցութեան բերելու համար մեզ, որպէսզի տեսնենք մեր մեղաւոր ըլլալը: Բրիստոս Իր զոհաբերութեամբ կը յուզէ՝ մարդկութեան գիտակից ու զգայուն խիղճը: Բրիստոսի Խաչելութիւնը պատմական նոր ու խորունկ անդրադարձի և ինքնագիտակցութեան երկունք մը բացաւ մարդու ներաշխարհին մէջ: Ո՛չ թէ Աստուծոյ արդար բարկութիւնը խաչեց Յիսուս Բրիստոսը, այլ մե՛ր անմտութիւնը, մե՛ր ատելութիւնը հանդէպ Իր սիրոյն, ու մեր անձնա-սիրութիւնը, վրէժխնդրութիւնն ու ցոփութիւնը:

Օրինակ:

Անչափահաս, անկիրթ ու բարկացող զաւակ մը, վիճաբանութեան մը ընթացքին սխալմամբ կամ վայրագ անմտութեամբ կ'ապտակէ իր ծնողքը ու արինւնլուայ կը ձգէ անոր դէմքը: Այս անմարդկային բիրտ արարքը կրնայ ունենալ երկու հետեւանք (ծխտական ու դրական), որ այլեւս կախեալ է ո՛չ թէ զակէն, այլ ծնողէն: Եթէ ծնողք մը կը սիրէ իր զաւակը անսպառ սիրով ու կ'աղերսէ զինք ապտակող զակին, ըսելով. *«Կը սիրեմ քեզ ու կը ներեմ քեզի»*, անչափահաս և անմիտ զաւակը կրնայ ունենալ հոգեփոխութիւն մը ու զղջալով իր գործած վայրագութեան համար, *ծնրադիր ներում*՝ խնդրէ,

ու սկսի սիրել իր ծնողքը, նուիրելով ինքզինքն իր ծնողաց բարի կամքին:

Երկրորդ.- Ծնողք մը իր զակին այս գազանութեան դիմաց եթէ տունէն վտարէ զինքը ապտակող անմիտ զաւակը այդ տղան կրնայ կորսուիլ, երբեք չզոյջալ ու բնաւ չվերադառնալ տուն:

Աստուած գիտնալով մարդ արարածին ըմբռնելու սահմանը, զայն փրկելու համար հանդուրժեց անոր բրտութեան, անմտութեան ու վայրագութեան, և թոյլ տուաւ որ Յիսուս խաչուի: Ո՛չ թէ Ի՛նք (Աստուած) գոհացում ուզեց գտնել ու հաշտուիլ մեղաւոր մարդկութեան հետ, այլ՝ որպէսզի մարդ արարածը ի՛նք, ի՛ր գործած բրտութիւնը կարենայ տեսնել *ջօշափելի* ու *տեսանելի* կերպով՝ սուրբ ու փրկարար խաչելութեան տառապանքին մէջ:

Արեան հոսումը, վաղ դարերէն սկսեալ, ամենագոր արտայայտութիւնն է *զգաստութեան և սթափումի* բերելու համար մարդը, քան հակամարտութիւնը կամ լռութիւնը: Արեան հոսումը վիրաւոր անձէ մը, ունի անբացատրելի միտակ, հոգեցունց և ներանձնական խոր զգացողութիւն: Զգացողութիւնը ուրիշ բան չէ, բայց եթէ հոգեկան *հաղորդութիւն*: Առանց զգացողութեան մեռած է «ես»ը: Ս. Խաչելութեան առջեւ, մարդուն (մեղաւոր կամ հաւատացեալ) կուտակուած զգացումները դուրս կը թափին իր շրթներէն և աչքերէն նման կայծերու: Ան գալով ինքզինքին կը խոստովանի "Անառակ Որդւոյն" նման ու կ'ըսէ.

«Հա՛յր, մեղանչեցի երկնքի դէմ և Քու առջեդ»:

Քրիստոսի Խաչելութեան ցաւն ու տառապանքը աւելի՛ խոր էր Հայր Աստուծոյ համար, քան Իր Որդւոյն՝ Յիսուսի: Որովհետեւ ծնողք աւելի՛ կը տառապին իրենց որդւոյն ցաւով, քան իրենց զաւակը: Աստուծոյ այս անտանելի ցաւին ու տառապանքին պատճառաւ երբ Հայր Աստուած դարձուց իր հայրական հայեացքը Գողգոթայէն, մեր Տէրն ու Փրկիչը աղաղակեց ըսելով.

«Աստուած իմ, Աստուած իմ ինչո՞ւ թողուցիր զիս»:

Տիեզերային այս տրամային առջեւ Ի՞նչ ըլլալու է մե՛ր ալ մտածումը, տրամադրութիւնը և ընդառաջումը:

Ս. Խաչելութեան պատուանդանին, ծնրադիր կը մտածենք ու կը սփանջանանք Հօր և Որդւոյն *միակամութեան*: Հայր Աստուած ու Որդին դարձած են մէկ կամք, մէկ արտայայտութիւն և մէկ փրկարար Զօրութիւն:

Քրիստոս Իր հօտին ու ոչխարներուն (եկեղեցիին), Իրեն հաւատաքողներուն և Զինք սիրողներուն համար սապէս ըսած է.

«Իմ Հայրս զիս կը սիրէ անոր համար որ ես իմ կեանքս կու տամ, որպէսզի կրկին առնեմ զայն: Ոչ ոք կը խլէ զայն, այլ ես ինքս կու տամ զայն. իշխանութիւն ունիմ զայն տալու և իշխանութիւն ունիմ վերստին զայն առնելու. այս պատուէրը իմ Հօրմէս ստացած եմ»--Յով. Ժ. 17-18:

Քրիստոսի վերոյիշեալ նուիրումն ու սէրը, մեղաւոր մարդկութիւնը արթնցնելու՝ զանոնք ցնցելու՝ համար էր: Յիսուս հանդուրժեց մեր անմտութեան ու անչափահասութեան վայրագութիւնը (խաչելութեամբ) և կամաւոր եղաւ յայտնելու Հօր Աստուծոյ սէրն ու ողորմութիւնը համայն մարդկութեան:

Հնդկաստանի Մահաթմա Կանտին ու Ամերիկայի Մարթին Լուտեր կրտը թափանցեցին Յիսուսի Ս. Խաչելութեան խորհուրդին, և իրենք ու իրենց համախոհ աշակերտները, դիցազնակա՛ն անձնագոհութեամբ, վիրաւորուեցան, ու մեռան, կոխկռտուելով ձիերու սմբակներու ու ռստիկանական շուներու ատամներու ներքեւ: Անգլիոյ ու Ամերիկայի "Բրիստոնեայ" կարծուած ազգերը երբ տեսան խաղարարար ցուցարարներու վայրագօրէն սպաննուիլը, վախցան իրենց ժողովուրդին ապստամբութենէն ու շնորհեցին ազատութիւն Ամերիկայի սեւերուն ու Հնդկաստանի՝ անկախութիւն ու պետականութիւն:

Անգլիա ու Ամերիկա չզղջացին, այլ դիւանագիտութեամբ ու նուազագոյն կորուստի փոխարէն, ջանացին պահել գէթ տնտեսական հզօրութիւն:

Հոգեգալուստին, Պետրոս առաքեալ կը հրաւիրէ իր ազգակիցները (Յիսուսը խաչողները), որ զղջումի գալով ստանան Աստուծոյ ողորմութիւնը, որովհետեւ Աստուած թէ սիրո՞ղ է և թէ ներո՞ղ, Պետրոս առաքեալ կ'ըսէ.

«Ով Իսրայելացիներ, լսեցե՛ք այս խօսքերը. Յիսուս նազովրեցին, այն մարդը զոր Աստուած ներկայացուց ձեզի զօրութիւնով, նշաններով և զարմանալի գործերով ... զայն անօրէններու ձեռքով փայտի վրայ գամեցիք և սպաննեցիք. Աստուած յարութիւն տուաւ անոր լուծելով մահուան կապանքները»:

Այս որ լսեցին՝ զղջացին իրենց սրտերուն մէջ և ըսին Պետրոսին ու միւս աշակերտներուն. "Ի՞նչ պիտի ընենք, եղբայրներ": Պետրոս ըսաւ անոնց "ապաշխարեցե՛ք, և ձեզմէ ամէն մէկը թող մկրտուի Տէր Յիսուս Քրիստոսի անունով՝ մեղքերու թողութեան համար»--Գործք. Բ. 22-24, 37-38:

Մարդկային հոգեբանութեան կառուցուածքը, արդի համալսարաններու ուսուցած *նիւթապաշտ* հոգեբանութեան սկզբունքներով չգործեր, այլ անսպա՛ռ սիրոյ և անսահման անձնագոհութեան սկզբունքներու վրայ կառու-

ցուած է, ու կը ներկայանայ մարդկութեան՝ Քրիստոսի Ս. Խաչելութեան տեսանելի, շօշափելի ու անթերի ներկայացումով, ու կ'ըսէ.

**«Հա՛յր, ներէ ատոնց, որովհետեւ
չեն գիտեր թէ ի՛նչ կ'ընեն»:**

Այս եզակի ու անմասն զոհողութիւնը Յիսուս ցուցցուց ու պատկերեց Խաչին վրայ, ո՛չ թէ շարժելու համար Հա՛յր Աստուծոյ գուլթը հանդէպ մարդ արարածին, այլ Քրիստոս ուզեց ցուցնել Խաչին վրայ Հօ՛ր Աստուծոյ խորհուրդը Խորին սէրն ու մարդ արարածին կոպտութիւնը, որ իր անմիտ վրէժխնդրութեամբ որքա՛ն կը ցաւցնէ ու տառապանք կը պատճառէ Աստուծոյ բարեգութիւնը ու ողորմած Հոգւոյն:

Քրիստոսի Խաչելութիւնը Գողգոթայի բարձունքին վրայ չվերջացաւ, այլ կը շարունակէ՝ ցարդ, ու մանաւանդ առաւել եւս կը կրկնուի 20րդ Դարու ընթացքին, ծնողներու ու զաւակներու միջեւ: Այժմու սանձարձակ ազատութեան և տոփամուկ հեռատեսիլի պատկերացումներով, պատանիներ ու անչափահաս երիտասարդներ կը խոցոտեն ու կը վիրաւորեն իրենց ծնողաց սրտերն ու հոգիները: Ծնողներ շուարած են ու խռոված, իսկ զաւակներ դարձած են ամբարտաւան, ցանկամուկ, անհնազանդ ու ոճրագործ: Ոչ կառավարութիւնը գիտէ ինչ ընելիք ու ո՛չ ալ դպրոցական դաստիարակները: Պատճա՞ռը, որովհետեւ արդէ Դարը կը փնտռէ այս հարցին լուծումը կրօնական ու հոգեւո՛ր պարունակէն դուրս՝ անաստուած նիւթապաշտութեան մէջ:

Իմ համեստ կարծիքով, ընտանեկան սոյն դժխեմ հարցը, իր պարզ հասկնալի և ըմբռնելի կերպով Աստուած բացատրած է Գողգոթայի սարին վրայ դարեր առաջ:

Մարդու մը **ինքզինքին գալը՝** "նոր ստեղծուած" մը ըլլալը, ապաշխարելը ո՛չ **օրէնքով** կը գործադրուի, ո՛չ կաշառքով կը յաջողի ու ոչ իսկ խօսելով, այլ՝ հոգեկան ու մարմնական **տառապանքով**: Աստուածա-յայտութիւնը՝ առարկայական (կենդանի) ներկայացումն է Հօր Աստուծոյ ներգգայական Սրտին, որ կը տրոփէ անապառօրէն սէր ու շարունակաբար կ'արիւնի մարդոց վայրագութեան պատճառաւ ու կը ներկայանայ մարդ-կութեան՝ մեր Տիրոջ Յիսուս Քրիստոսի սուրբ Խաչելութեամբ:

Զաւակի մը դարձը դէպի տուն, տեղի կ'ունենայ մի միայն ծնողի մը **տառապանքով**, վիշտով ու անսակարկ սիրով: Անմիտ զաւկի մը, բիրտ անչափահասի մը հասկացողութիւնը կը լուսաւորուի միայն, երբ տեսնէ իր ծնողաց արցունքահոս տառապանքը ի՛ր գործած սխալներուն պատճառաւ, ու անոնց ցոյց տուած անհուն սէրը: Այսպիսի զոհաբերութիւն ու անկաշառ սէր ցուցադրող ծնողներէն ումանք, թերեւս, իրենց կենդանութեան չտեսնեն

իրենց հարազատներուն դարձը դէպի պապենական տուն, զոջում ու հաւատք, սակայն անպայման այդ ծնողներուն զոհողութիւնը պիտի վարձատրուի, նոյնիսկ իրենց մահէն յետոյ:

Այն ծնողները, որոնք հաւատով ու աղօթով առ Աստուած, վեհանձնօրէն սէր ցուցուցած են իրենց զաւակներուն ու տառապած անոնց մեղքերուն պատճառաւ, ականատես պիտի դառնան իրենց սիրելիներու դարձին Յարութեան առաւօտուն:

Մեր սիրելի ու արիւնալի Հայ պատմութիւնն ալ համանման է Ս. Խաչելութեան տառապակոծ ցաւին: Հայ ազգին քաջած տառապանքն ու ցաւը դժբախտաբար շարունակ կը վերագրենք Աստուծոյ, ըսելով. «Ու՛ր էր Աստուած ախորի ու գաղթականութեան ընթացքին»:

Երբ հարցումը, փոխանակ վերագրելու Աստուծոյ, բեռցնենք զայն մեր վրայ, ըսելով. «Ու՛ր էին մեր աղաները, ո՞ւր էին Պոլսոյ Հայ Ամիրաները, ինչո՞ւ Հայ իշխանութիւնն ու կուսակցութիւնները չունեցան միասնականութիւն: Եթէ քաղաքական կուսակցութիւնները կը սիրէին Հայ ազգը, ինչո՞ւ համար ազգին սիրոյն չմիացան իրարու հետ ու մէ՛կ ծակատ չկազմեցին: Ինչո՞ւ համար իրարու դէմ դաւեցին... »:

Ո՛չ թէ միայն Հայ ազգը տառապեցաւ, այլ Աստուած ու մեր Ս. Սահակներն ու Մեսրոպները, Վարդաններն ու Ծնորհալիներն ալ տառապեցան, սակայն մեր անգիշտ՛ող ու անձնասէ՛ր հաշիւները, մե՛ր եղբայրատելութիւնն ու վրէժխնդրութիւնը մեզ կոտորեցին:

Ցաւով ու տառապանքով կը գրեմ այս տողերը, որովհետեւ ո՛չ միայն անցեալին, այլ նաեւ ա՛յսօր տակաւին անապաշխար ենք մեր անձնասիրութեամբ, մեր կուսակցական ու եկեղեցական հաշիւներով ու կը վերագրենք մեր ցաւերն ու տառապանքները Հայր երկնաւորին:

Հնչած է ժամը, հասած է օրը մեր *ազգային* զոջումի և ապաշխարութեան: Այսուհետեւ ո՛չ միայն հաւատանք նախանձոտ ու վրէժխնդիր Մովսէս մարգարէին Աստուծոյն, այլ ինչպէս մեր Տէրն ու Խաչեալ Քրիստոս ըսաւ Իր աշակերտներուն, աղաչանօք և սրտանց. «Հաւատացէ՛ք Աստուծոյ, հաւատացէ՛ք նաեւ Ինձի»: Քրիստոսի *ինչի՞ն* հաւատանք: Հաւատալու ենք Քրիստոսի նոր պատուիրանին, որ ըսաւ.

«Նոր պատուիրան կու տամ ձեզի, որ սիրէ՛ք զիրար. ինչպէս ես ձեզ սիրեցի, դու՛ք ալ սիրեցէ՛ք զիրար: Ձեր իրար սիրելով է որ մարդիկ պիտի գիտնան, թէ դու՛ք իմ աշակերտներս է՛ք»--Յով. ԺԳ. 35:

Քրիստոսի աշակերտիլը, ո՛չ վարդապետութեամբ ու ո՛չ ալ Հաւատոյ Հանգանակով է, այլ *եղբայրասիրութեամբ*: Գիտե՞ք որոնք չճանչցան

Յիսուս Քրիստոսը: Փարիսեցիք, դպիրները ու Քրիստոսի ժամանակակից բարեպաշտ կարծուածները: Աստնք բոլորն ալ տեսա՛ն Քրիստոսի հրաշքները, Անոր սիրոյ նայուածքը, մեղաւորներու հանդէպ ցոյց տուած ներումն ու լսեցին Երկնաւոր Հօր քարոզները: Այս *կո՛յր* հոգեւորական կոչուածները հիացա՛ն, ապշեցա՛ն, բայց նախանձեցան ու յետոյ խաչեցին Չայն... :

Ի՞նչ կ'ընենք մենք այսօր: Տեղի՞ կու տանք մեր ամբարտաւան ու փառամոլ Բմահաճոյքին, թէ *զղջումի արցունքներով* կը խոստովանինք մեր մեղքերը ու կը հաւատանք Քրիստոսի Սուրբ Խաչելութեան ու կը ջանանք մե՛նք ալ դառնալ Անոր հետ *խաչակից* մեր ազգին մեղքին ու մեր անհամաձայն կենցաղավարութեան ու կուսակցական բաժանումներուն հա՛մար:

Մեր առանձնութեան մէջ երբ խորհինք թէ ի՛նչ կրնանք ընել. աստուածատես մարգարէ Միքիան սապէս կ'ըսէ.

Աստուած Բեզի յայտնեց թէ ինչ է աղէկը, ու Տէրը Բեզմէ ի՛նչ կը պահանջէ, բայց միայն իրաւունք ընել, ողորմութիւն սիրել ու խոնարհութեամբ Բու Աստուծոյդ հետ Բալել»-Միքիա 2. 8

Քրիստոսի վկաները՝ համաշխարհի նահատակները մէջը ըլլալով Հայ մարտիրոսներ ջանացին ցոլացնել Քրիստոսի ոգին իրենց ամենօրեայ կեանքին, գործունէութեան և անձնազոհութեան մէջ՝ խաչակից ըլլալով իրենց Փրկչին Յիսուս Քրիստոսի:

ԱԼԳԵՌ ՆՈՐԱՏՈՒՆԿԵԱՆ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԵԱԿԱՆ

ՄԱՅՐԱՊԵՏԸ

Շոգեկառփի դիպուած մ'էր. ճամբորդներու խրճողում,
Երբ դողդոջում ձեռքերով քացաւ դուռը խըցիկին.
Նստաւ իր սուրբ մեղմութեամբ – գեղեցկուհին սեւի մէջ,
Եւ ըսկըսաւ մայիլ դուրս, աչքը տըւած լեռներուն,

Որ չըլլայ թէ անօրէն մայուածք մ'իյնայ սրտին մէջ:
Բայց հանդարտ չէր ինքնակամ կուսութեան գոհն այս ուխտին:
Պահ մը զմեք գիս գաղտնի, եւ դարպասող, անօրէն,
Սուր մայուածքէս փախաւ դուրս, գուր հայցելու երկինքէն:

Խաչակնքեց, եւ շրթներն ի'սկոյն քերաւ աղօթքի:
Նորբամարմին, նրբադէմ, ճնճուշ ձեռքերն որ կարծես՝
Կը խեղդէին աղօթքով փոքրիչ խոհե'րն ամբարիշտ:

Այսքան անմեղ, այլայլած, սարսափահար կոյսին դէմ՝
Ես գըթալով առի վար չարանքնի աչքերն իմ,
Մինչ ան ձեռքերն իր տարաւ վարդարանի սուրբ գէմքին:

ԱՆՆԷԼ

ՏԻԲԵՐԻԱ

Առաւօտ է, դեռ մութ ու լոյս:
Կ'արթննայ ծովը իր քունէն...
Կարծես ըլլար դաշտ մը ցորեան
Քըշուող հովի մը համբոյրէն...:

Ծովուն վըրայ գոյգ մը թռչուն
Կը թեւածեն այնքան հանդարտ,
Կարծես կ'ուզեն պատկերն իրենց
Տեսնել ջուրին մէջն անաղարտ:

Հռոտողինը թռչուններուն
Լացը ինչպէս նորածինին...
Իմ ականջին այնպէս քաղցր է...
Հեռուէն լըստող գերթ մեղեդին...:

ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ

Պարտականութեան եւ սիրոյ միջեւ
Ես կը նմանիմ ցորենահասկի
Որ կը խոնարհի հովէ միսկ թեթեւ
Յաճախ կամովին, երբեմն ալ գերի...:

Պարտականութեան եւ սիրոյ միջեւ
Ես կը նմանիմ մի դատաւորի
Որ գիտէ կիսել մանուկն երկուքի
Կիսելէ վերջ խիղճն իր աչքի առջեւ...:

Պարտականութեան եւ սիրոյ միջեւ
Ես կը նմանիմ մի բանտարկեալի
Որ տեղէ մեկող լոյսին կը փարփի...
Հնազանդ գերի... բայց որո՞ւ ներքեւ:

Պարտականութեան եւ սիրոյ միջեւ
Ես կամուրջ մըն եմ ընդմէջ երկուքին...
Գերի՞ մ'եմ արդեօք թէ՛ այդ կամովին...
Մինչ կը կոխկռտեն զիս խոհեր անթեւ...:

ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ

ԽԱՌՆԱՐԱՆ

Մարդիկն այսօր. մոլորակին մեր խոշով
Յանձնուած իսլ. ասերաւան կիրքերու.
Աշխարհն ըրած քեղ–քեղ հսկայ խառնարան
Կոյր ու անկոյր քախքերու հետ կը խաղան:

Տիեզերա–կայաններու–նստերու
Յանցերուն մէջ հրթիռներու շանթառաք
Ու մահասփիւ: կորիզային ռումբերու.
Խելացնոր իսսղն ահաւոր կը խաղան:

Անշրպեղի աշխարանոց–Սքայլապ–ի
Արքանակի. քեռակ քեռակ կայաններու.
Անշրպեղէն փրորոյ. թափող զանգումներու
Փորշանքներուն հետ անզգասար կը խաղան:

Կանխաւ գիտակ աղէտներու. ցարօրինակն այն
Մարդիկ հիմա անհամեմատ հաստէր.
Կուզեն ըլլալ իրենց գլխին միայն քէր.
Ամբոխներու կեանքերուն հետ կը խաղան:

Բայց իրենց իսկ խաղերուն չեռք յամբօրէն
Մարդիկն ըրած այնպէս սորունկ. խաղալիք
Բուն իսկ կեանքն է. որ ծածուկ ու անխնայ
Անհնուրեք խաղերն իր նինգ կը խաղայ...:

20–8. 1979

ՎԱՐԴ ՇԻԿԱՀԵՐ

Ծանօթ.– «Սքայլապ» անշրպեղի ամերիկեան աշխարանոց մըն էր: Տակաւին ծրագրային վիճակի մէջ. կը նախադեստէր որ օր մը երբ իյնար Երկրագունքի վրայ. կրնար աղէտի պարճառ ըլլալ: Պիտի փորշուէր զայն չգէլ՝ ովկիանոսի վրայ:

1979 Յունիս ամսուայ վերջաւորութեան. պատահեցաւ կորորա–կումն ու անկումը: Բարեբախտաբար մէկ քանի կրոր միայն ինկան Ասպալիոյ վրայ. դոյզն վնաս պարճառչելով:

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՆԱՐԵԿԱՑՈՒ ԶԱՓԱԾՈՅԻ ՌԻԹՄԸ ԵՒ ՏԱՂԱԶԱՓԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

Ա. Ազատ եւ Կանոնաւոր Ռտանաւորների տաղաչափական Զեւերը

Նարեկացու ստեղծագործական տարերքին աւելի հարազատ է ազատ ռտանաւորը: Ռիթմի հիմնական միաւորը դառնում է քանաստեղծական տողը: Մի քանի տաղերի մէջ տողի սահմանը գծուած է որոշակի. դրանք պատասխանի ձեւով գրուած տաղեր են, որոնց մէջ տողավերջի քառը մոյմութեամբ կամ փոփոխուած անցնում է յաջորդ տողին: Նոր քառի անցումը ենթադրում է տների քաժամման սահման: Տողի մէջ կարող են լինել թէ՛ կանոնաւոր անդամներ եւ թէ՛ ռիթմական հատոյթներ, քայց տիրապետողն այն է, որ հեղինակն ազատ է ըստ րովանդակութեան կառուցելու տողը՝ տողի իր ցանկացած սահմանի մէջ: Ղազարի յարութեանը մուրիւրուած մի տաղում տողերի երկարութիւնը տատանում է 7-19 վանկերից կազմուած չափերի միջեւ: Ահա՝

*Տղայք գովասանկան
համագգամայն ձիթաստանեան
նստագուարն երգ.*

*Երգ ովսանայաբեր, արքայանեմ
ռահ,*

*Ռահ արքայանեմ ձորձաժաժուկ
ծիածանին գնացք.*

*Գնացք լուսաշաւիղ, յաւանկաւ
եկք,*

*Եկք հրէակոյտ ծերածողով՝
առքերելով արմաւենեաց ոստ.*

*Ոստ արմաւենեաց վերատուելում
պարգեւողին փառք,*

*Փառք քաղմելոյն վերայ իշոյ
շնորհագարդեալ...*

(Գմտգ, 89-90)

Տողաչափերը թեւ տարբեր են, քայց միատեսակ եւ համամասն միաւորների առատութիւնը մղում է ռիթմի կանոնաւորման: Ազատ ռտանաւորի մոյմ արուեստով են գրուած Նարեկացու «Երգ գարմանալի», «Այլն ծով ի ծով ծիծաղախիտ», «Յանկարծահմչեաց հայրաշարժ քղիւսմն», «Աւետիս Մարիամու», «Էն էին անէին» սկսուածով տաղերը:

Նարեկացու գանձերը ազատ ռտանաւորներ են՝ անհասար տողերով, տողերի մէջ՝ տաղաչափորէն տարբեր անդամների թուով: Անդամների մէջ աւելի յաճախեալ են հնգավանկ, փոքր-ինչ պակաս՝ ճառավանկ եւ եռավանկ անդամները: Սովորաբար տողասկզբի անդամները սակաւավանկ են, տողավերջի անդամները ձգտում են կանոնաւորութեան: Հնգավանկ անդամների կանոնաւոր յաջորդականութիւնը յաճախ խախտում է գիտակցաբար միջարկուած երկվանկ կամ եռավանկ ոտով, որը կարծես հատոյթի դեր է կատարում՝ ստեղծելով դադարի պահ: Գանձերի մասերը, որոնք պայմանականորէն միայն կարելի է տուն անուանել, աւելի դիւրին է գատել, կրկնակների եւ քանակապի տաների շնորհիւ: Համեմատաբար դժուար է որոշել ազատ ռտանաւորի քաժամման սահմանը: Այստեղ տողի սահմանը դառնում է շարահիսակական միաւորը, որն ինքնուրոյն մտքի աւարտունութիւն ունի, ստորոգելի՝ ների թուարկման զուգահեռներ, յարակրկնութիւններ, հակադրութիւններ, ճարտասանական խօսքի այլ ձեւեր: Նարեկացու գանձերը անյանգ են, քայց

մրանց եղանակները համապատասխանել են այն պահանջին, որ միջին դարերում կոչուել է՝ «ի ձայն ասել» կամ «ի թիւ կարդալ», «ոգել ձայնիւ» եւ այլն: Ահա եկեղեցում նուիրուած գանձից մի հատուած *Գեղ ապանոյն աշտարակ կանգնեալ,*

*Երկաթեղէն սիւն անկործանելի
Եւ պատուար ամուր եղեալ պղնձի,
Ոսկիաձոյլ աշտանակ լուսոյ,
Կղզի պարփակեալ ալեաւք
ամրութեան,*

*Ըստ երկրորդ տեսութեան
եզեկիելի.*

*Նոր հրաւիրմամբ եկեալ ի
ծուրայ,*

*Ի խնդիր իմաստից դիմեալ ի
Սարա*

*Յատարասեմ ազանց Քանանու.
Յաւարընթաց ի Բաբելոնէ
Խոցեալ յոգի՝ սիրով փեսային.
Դուռըն՝ հիւսեալ մայրատախ-
տակաւ,*

*Քարինք բիրեղք՝ ընդ
կարկեհանաց,*

*Պաղպաղունք՝ արփիանկարք
մահարձանաւ արծաթեղինաւ,*

*Քաղաք կենդանի՝ շինեալ աստու-
ծոյ,*

*Հոգւոյն ազդեցմամբ՝ խաւսեալ
Թխուսի.*

Հեռոն պարարտ՝ մածեալ սրբութեամբ:

*Ահա ընկալցիս գաղերս
աղաթից՝ յարմարեալ խնկաւ*

*Յայս յարկ նուիրեալ, սո՛ւրբ
եկեղեցի, աղաչեմք:*

(ԳՆՏԳ, 165–166)

Ակնբերեւ է, որ չափական տատանումները ձգտում են կանոնաւորութեան: Հիմնական անդամը 5–վանկանի է, յաճախդէպ են բառավանկ անդամները. եռավանկ մի բանի ռոֆերը ամանակով կարող են հաւասարուել բառավանկի:

Կարելի է բերել այլ օրինակներ, մինչդեռ եզրակացութիւնը լինելու է նոյնը. գանձերը գրուած են ազատ ոտանաւորով, ուր իշխում է 3–4–5–վանկանի անդամների խառն չափը՝ անհաւասար տողերի մէջ: Խառը տողակարգը, անդամների մէջ վանկների թուի անհաւասարութիւնը, կարճ եւ երկար տողերը լայն հնարաւորութիւններ են ստեղծում բանաստեղծի ստեղծագործական կարողութիւնների ազատ ու անկաշկանդ դրսեւորման համար, միաժամանակ թոյլ տալով խուսափելու միապաղաղութիւնից, կանոնաւոր չափին անհրաժեշտ աւելորդ սպասարկու քառերից: Ազատ ոտանաւորի մէջ բանաստեղծն աւելի մօտ եւ հարազատ է մնում լեզուի քնական տարերքին:

Ձափածո՞յ թէ արձակ են Նարեկացու ներքողները: Բահաթրեանն անվերապա՝ հօրէն չափածոյ է համարել Նարեկացու «ամբողջ աղօթական Մատեանը, ներքողները, գանձերը եւ տաղերը» (27), իսկ Արեղեանը գտնում է, որ գանձերը, ներքողները (մասամբ), ինչպէս նաեւ Մատեանի «էմարական հատուածները մեծ մասամբ» (28) յօրինուած են ազատ ոտանաւորով: Ինձ համար ընդունելի է Արեղեանի տեսակէտը: Բահաթրեանն անտեսում է իսկապէս արձակ գրուած այն հատուածները, որ կան թէ՛ ներքողների եւ թէ՛ Մատեանի մէջ: Բահաթրեանը ներքողներից չի բերել ոչ մի օրինակ: Մինչեւ այժմ էլ ներքողները չեն հրատարակուած տողատուած: Թէ՛ Բահաթրեանը եւ թէ՛ Արեղեանն իրաւացի են, որ գանձերի, ներքողների եւ Մատեանի մէջ իշխում են հնգավանկ անդամները, թէ՛ ի հարկէ, կամ նաեւ այլ չափերով անդամներ՝ զանազան տողակարգերով, ինչպէս նաեւ հատուածներ, որոնց մէջ ոտանաւորը հասնում է գրեթէ անթերի կանոնաւորութեան: Աւելացնեմ նաեւ յանգի գործածութիւնը: Նարեկացին այդ

մասին նշել է թե՛ Մատեանում (Բան ԻԶ, ա) եւ թե՛ ներքողներում: Ապարանից խաչին նուիրումը ներքողում Նարեկացին ասում է, որ իմէր փոխում է իր խօսքի եղանակը, որպէս զի անցնի «ըստ չափոյ կշռութեան» երգարան օրհնութեան գրելուն: Խաչի ներքողը քաղկացած է քառասունվեց պայմանականօրէն ասած՝ տնեիրից, որոնցից 9-44րդ գրութեան եմ այբբենակարգ քանակապով, աստուածածնին նուիրում ներքողն աւարտուում է մի մաղթանքով, որի քանակապը յօդում է «Գրիգոր»:

Ահա խաչին նուիրում ներքողի առաջին տունը.

*Աստուածային անբաւ հանճարոյն
ամենանկատ տեսութեան չաջցն՝*

*Թարմարական ձեւակերպութեան
քրիստոսեան նշան,*

*Որ եւ սկիզբն գոյանալոյն յէնն
էականց՝*

*Տարածումն յատակաց գետնոյն
կառուցման,*

*Ի գուշակութիւնն բումդ օրինակի
Ի կայս բառանկիւն կերպի
հաստատեցաւ:* (ԳՆՄ, 898)

Տողերի մէջ անհաւասար է անդամների թիւը, վանկերի թուով անհաւասար եմ անդամները, քայց, իսկապէս, գերակշռում է հնգավանկ անդամը, հետեւաբար, սա չափածոյ է եւ ոչ թէ արձակ: Ներքողների մէջ չափածոն առաւել քացայայտ է այն հատուածներում, որոնք գրութեան են յանգում: Յանգը որպէս տողի բաժանարար, թոյլ է տալիս տեսնելու, թէ ինչ չափ է գործածել Նարեկացին ներքողների մէջ: Ահա 5-վանկ մի հատուած նոյն խաչի ներքողից.

Լուսոյ ընդունակ,

Ի փառաց անբակ,

Շնորհացն գտակ,

Մագմանն դիտակ,

Արարչին խօսնակ,

Միջնորդ համարձակ,

Ամուր աշտարակ:

(ԳՆՄ, 405)

Ահա եւ 10-վանկանի /5+5/ երկանդամ.

*Վեհիւն պատկերի կերպիւ
կշռորդեալ,*

*Թեթեւ պարզութիւն հիւթիւ
բաղկացեալ,*

*Տառ տարբերական տողիւ
ձեւացեալ,*

*Տումար տեղեւորի անսխալ
դրոշմեալ,*

*Մատեան մեծութեան շնորհիւ
նկարեալ,*

*Նամակ ընտրութեան քանիւ
բարդացեալ,*

*Արձան անձնական իմաստիւ
գօղեալ,*

*Կնիք մատանւոյ տերամբ
կերպագրեալ:*

(ԳՆՄ, 415)

Յանախաղէպ է նաեւ 15-վանկանի /5+5+5/ եռանդամ չափը. «Նրանեալ ես դու / ի լեզուս անքիծս / ընտրութեան շրթանց», կամ՝ «Խրախացիր / յաւետ հրեւումսօ / քերկրեալդ ի կանայս», կամ՝ «Բարեհամբաւեալ ես / մաքրութեան շաւիղ / նախընթաց կուսից» (ԳՆՄ, 411), ուր վանկերի թուով անհաւասար անդամները կանոնաւորուում են ամանակով: Բաւական է այս չափին աւելացնել մի 5-վանկ անդամ եւս, եւ ռոմանաւոր կը դառնայ 20-վանկանի բառանդամ՝ 5+5+5+5: Սա 10-վանկանի երկանդամ չափի կրկնակին է, որ աւելի լայն հմարաւորութիւն է տալիս ազատ ու նպատակամետ դիմելու տարբեր ռոմերի գուգորդութիւնների, աւելի հեշտ խախտելու վանկերի հաւասարութիւնը եւ այլն: Սովորաբար հնգավանկ անդամները 20-վանկանի չափի մէջ կանոնաւոր եմ լինում 2-րդ եւ չորրորդ հատոյթներում, իսկ առաջին եւ երրորդ անդամները յաճախ լինում են 8-4 վանկանի եւ դարձեալ հաւասարուում են ամանակով: Այլ կերպ ասած՝ ռիթմական կանոնաւորութիւնը չի խախտում վանկերի այդ անհաւասարութիւնից: Պակաս վանկեր ունեցող տողը ձգտում է հասնելու 20-ի վրայ՝ սղման շնորհիւ: Այսպէս.

Եւ ի ստեղծորեն / քո եւ համայնից
// հպատակօրէն / ձեռով պաշտեցար, 5+5
// 5+5

Եւ հաստողին / ծագաց աշխարհի
// մայրօրինակ / անուամբ ծայնեցար, 4+5
// 4+5

Եւ մեղուցելոյ / կնոջն առաջնոյ //
առանց յանցանաց / գաւակ գովեցար, //
5+5 // 5+5

Եւ ամենայն / ամբօաց ընտրութեան
// պսակ սրբութեան / դու դաւանեցար,
4+6 // 5+5

Եւ իբրեւ գհանդարտ / երինջ անարատ
// արարչաւանդ / լծոյն մատուցար, 5+5
// 4+5

Եւ իբր յաւանակ / կամաց անբաւին
// սատուածութեանըն հետեւեցար 5+5 //
4+5

Եւ ի խորոց / ծովէ աշխարհի //
շուշանական / շաւղօք անբարձար: 4+5 /
/ 4+5

(ԳՆՄ, 416)

Նարեկացու տողերի մէջ մասնակի տատանումները ոչ թէ տեղան տպաւորութիւն են ստեղծում, ինչպէս արդի բանաստեղծութեան մէջ հաւասար վանկերի կանոնաւոր չափը խախտուելու դէպքում, այլ իբրեւ ազատ ոտանաւորի յատկանիշ՝ խօսքը դարձնում են շարահիւսօրէն ճկուն եւ բնական: Վերապահօրէն ասեմ, որ թեւեւ ը գաղտնավանկը վանկարար չի համարուել Նարեկացու ժամանակ, անտեսուել է իբրեւ վանկ, սակայն դա չի խանգարել, որ ռիթմը ձեռք բերի հանելիքի ներդաշնակութիւն: Ստորեւ տալիս եմ մի հատուած, ուր վանկերի թիւը անդամների մէջ տատանուում է 4-6 վանկերի միջեւ՝ ը գաղտնավանկի հաշուառմամբ.

Ակրն արեւու ի մէջ աշխարհի,
Անձնահամայն իսկապէս ի
հողեղիցի,

Միջնորդ կենդանի դատողին բանի,
Ծիւր նահանջման վշտաց
տագնապի,

Սահման կենաց յընթացըս ախտի,
Ահարոն երկրորդ նորս Իսրայէլի,
Ապաֆիցիչ մահու ի խուճկ

բուրաստանի,

Նշանակ կենաց ի մահու սաստի,
Ցանկ շնչական սատակման վնոռի,
Բժշկապետ մարմնոց յօդեալ ընդ

հոգի,

Ջօրութիւն ազդման ի տուր
հագագի,

Նշոյլ փրկութեան շնորհացն
Յիսուսի:

(ԳՆՄ, 442)

Նարեկացուն միշտ էլ մտահոգել է նիւթին համապատասխան ձեւը, ռիթմը, հնչեղանքը, հանգիստութիւնը գտնելու ստեղծագործական խնդիրը: Այն, ինչ առաջին հայացքից թուում է անկատար, յաջող կամ անյաջող ընտրուած չափ, ձեւի նոր փորձ, – այդ բոլորն արդիւնք են ստեղծագործական որոնումների, որոնք այնքան անհրաժեշտ էին գրականութեան նոր հունի բացման գնահատարհին: Նարեկացին ինքն էր յաճախ սահմանում տաղաչափական նոր օրինաչափութիւններ: Դրանք իրենց ցայտում արտայայտութիւնն են գտել Մատեանում:

Ա. ՂԱԶԻՆԵԱՆ

ԱՂԻՒԻՐՆԵՐ ԵՒ ՄԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

26.- Ավ. Բախարբեան, ճշվ. աշխ., էջ 26:

27.- Նոյն տեղում, էջ 105:

28.- Մ. Արեղեան, հ. Ե, էջ 323:

ԳՐԱԽՈՍԱԿԱՆ

ԳԻՐ ԵՒ ԳԻՐ

(Հնդկական՝ Գրիգոր Քեօտեան, XIV+522 էջ)

Լայմանիստ հատոր մը՝ իր քաղաքամոյթ քովանդակութեամբ:

«Կեանքի մը գիրքը» կոչեմք թերեւս, եթէ յուսահատած ըլլայինք հնդկական մերկայ եւ հետագայ գործունէութենէն, եւ ուզէինք հաշուեկշիռ մը պատրաստել: Սակայն, իր ներշնչարհային հարուստ ու քեղմնաւոր «ալեկոծումներ»ուն գիտակ ըլլալով, ու նոր օրերու իր ստեղծագործական ճիգին ակնկալութիւններով այս ծաւալուն հատորը եւ պիտի՝ կոչեմ իր կեանքին գիրքերէն «հատըմտիք» մը, որ կը ներկայանայ ընթերցողներուն իր եռակի քովանդակութեամբ.

- Արուեստագետը

- Արուեստաբանը

- Հրապարակագիրն ու մտաւորականը

Հեռագրագծութիւն կոչեմք թէ այլ քան, այս տողերը կը գրուին ճիշդ այն պահուն երբ հեռաւոր Պոսթոնի մէկ սրահին մէջ, հաւաքուած է խումբ մը գրչի, մտքի եւ սրտի իր քարեկամներէն եւ «մէկտեղ կ'ուզեն, կը զգան, կը խորհին Անկարեյին, Կարեյին...»:

Փորձ մըն է այս՝ ուրեմն, ոգեղէն կամուրջ մը նետելու դէպի Ատլանտեանի ամբիկեան փունիքը, ուր գոյութիւն ունեցող հարիւրամեայ պատմութեանը մէջ հայագաղութին, վերջին քանամեակին՝ Գր. Քեօտեան ունեցաւ իր անուրամալի ներդրումը: Իսկ, եթէ այս պահուն մեծարանքի կ'արժանանայ մերկայ հրատարակութիւնը, սոյն տողերը թող մկատուին վկայութիւն մը պարգայես, այն գաղութէն՝ ուր բանդակուեցաւ կեանքին կիսադարեան շրջանը, ահումի, կազմաւորումի եւ գործունէութեան: ԱՐՈՒԵՍՍԱԳԵՏԸ

Տիրական գիծը իր մօտ՝ երգի-ծանկարչութիւնն էր: 1950-60ական

թուականներուն լիբանանահայ մամուլի մէջ («Զարթօնք» օրաթերթ, «Միրակ» ամսագիր եւ «Սփիւռք» շաբաթաթերթ) երիտասարդ ու թարմ ոյժ մըն էր Գր. Քեօտեանը: Այդ ժամանակահատուածին՝ իր ստորագրութեամբ ունեցած ենք շուրջ յիսնեակ մը երգիծանկարներ: Արուեստագետ քննորոշումը չի պայմանաւորուի բանակով իր երգիծանկարներուն: Այլ՝ սեղմ ու ժպտ գիծերով կեանքի կոչուած երգիծանկարներու ստեղծագործութեամբ: Անշուշտ՝ քանակին առատութիւնը պիտի աւելցնէր մեր ստացած հոգեկան քաւարարութիւնը. երեւոյթ մը՝ որ մեր մէջ պիտի զարգացնէր ու շոյէր մեր անձնասիրութիւնը:

Իր երգիծանկարներուն մէջ կ'առանձնացնէք «Սարուխան իր հերոսներով», «Գերսամ Ահարոնեան», «Միքայէլ Կիւրեան», «Արամ Խաչատրեան», «Հր. Սեդրակեան», «Աշոտ Պատմագրեան», «Գեորգ եւ Սեսիլ Քէշիշեան», «Մարդը» շարքը, «Հրատարակչի մը Արկածները», «Ազգային Մամուլ», «Եւ Հայ Ազգն են» եւ «Հայկական Առածներ» էջերը, որոնք մնայուն ու վաւերական ապացոյցը կը կազմեն իր տաղանդին, որ փստս, շեղեցաւ իր հունէն, այս անգամ մեզի ընծայարեքիդու համար...

ԱՐՈՒԵՍՍԱԳԵՏԸ

Եւ այս երիտասարդ երգիծանկարիչը, որուն մէջ կ'ողջունէինք Սարուխանի եւ Տ. Անեմեանի արժանիքներուն իսկական ժառանգորդը, նոյն՝ ոսկի երակին շարունակութիւնը երաշխաւորող երիտասարդ արուեստագետը, նոյն այս տառամեակին մեզի մերկայացաւ իբրեւ արուեստաբան՝ գեղարուեստական հանդիսութիւններու եւ թատերական երկերու քննադրութիւններու

առիթմներով ստորագրած իր գնահատական թե՛ բնագաղափարներով էջերով: Ուրեմն, ծնունդով արուեստագետ, եւ կազմաւորուած ու մշակուած միտք, ան, յատկապէս «Զարթօնք» օրաթերթի եւ «Սփիւռք» շաբաթաթերթի սիւնակներում մէջ ունեցաւ իր մնայուն տեղը:

Ներկայ քաղաքաքաղաքային մատնանք, լաւագոյն հանդիսարանն է երեսնամեայ ժամանակահատուածի մը ընթացքին, լիբանանահայ գաղութին ունեցած մշակութային ու գեղարուեստական քարճորակ նուաճումներում եւ անոնց արձանագրութեանց: Այստեղ է որ Գր. Քէօսեան իր ընթերցողներու դատաստանին կը ներկայանայ գուգահեռաբար՝ իրրեւ տեսարան եւ արուեստարան:

«Մի ծաղը» խորագրեալ աշխատասիրութիւնը, որքա՛ն ինքնատիպ եւ նոյնքան խորագրին, լոյս էր տեսնէր «Շիրակ» ամսագրին մէջ 1958–1959ի ընթացքին, պարբերաբար: Ներկայ հատորին մէջ ան կը գրաւէ էջ 885–445ը, որում ամսիջապէս կը յաջորդէ երգի–ծանկարչութեան մասին ամսիջապէս կը յաջորդէ երգիծանկարչութեան մասին գրուած յօդուածը (շուրջ 13 էջ): Վերահրատարակութիւնը այս ուսումնասիրութիւններում եւ անոնց ընկերացող այլ յօդուածներու, որոնք նուիրուած են Սարուխանին ու Տ. Անեմեանին, Քիրազին ու Պ. Մասիկեանին եւ այլ մեծանուն ստեղծագործ արուեստագետներուն, ինչպէս նաեւ քառասնեակ մը թատերախօսական ակնարկներու, մեզի կը ներկայացնեն Գր. Քէօսեան արուեստարանը ու մտաւորականը: Անշուշտ, ընթերցողը պիտի նկատէ թէ այս ուսումնասիրութիւններու խորքային եւ իմացական կառոյցին մէջ մեծ է տեղը միջազգային, յատկապէս՝ արեւմտեան գեղագիտական միտքին: Դեմքեր եւ գիրքերու անուններ՝ որոնց կը հանդիպինք ծանօթագրութիւններու

քաժիմին մէջ: Հետեւաբար, ընթերցումը կը վերածուի իմացական վայելքի: Լիբանանի մէջ, սա՛ այն շրջանն էր, երբ թատերական ներկայացումներ, գեղարուեստական թե՛ գրական հանդիսութիւններ գիրար կը խաչաճառէին: Նախա–պատերազմեան շրջանի «Երազային» Պէյրութին կ'երթայ մեր ակնարկութիւնը: Եւ այդ տասնամեակներուն հայ մամուլին անսակարկ նուիրեալներն եղաւ հեղինակը այս գիրքին, իրրեւ աշխատակից թէ խմբագրական կազմի անդամ «Զարթօնք»ին, «Շիրակ» ամսագրին եւ «Սփիւռք» շաբաթաթերթին, եւ շրջան մը՝ պատասխանատու խմբագիր՝ Հրէմ–Հեմի «Խօսնակ» ամսագրին:

Եւ ահա, ծառայութիւնը հայ գիրքին ու մամուլին՝ իր մէջ զարգացող արժանիքները հայ մտաւորականին: Ընդարձակ եւ լայնահուն դաշտ մը գործունէութեան, ուր անցաւ գրական նախասիրութիւններու իր նկարագիրը եւ գործեց գաղափարախօսական խորոյտ մարդու իր հաւասարակշիռ մտածողութիւնը: Այսինքն՝

ՄՏԱԽՈՐԱԿԱՆՆ ՈՒ ՀՐԱՊԱՐԱԿԱԳԻՐԸ

1957ին, երբ «Զարթօնք»ի էջերում սկսան երեւիլ Գր. Քէօսեանի տոմսակներն ու քրոնիկները ազգային–գրական հարցերու շուրջ, ան մտաւորական լայն հետաքրքրութիւններու տէր երիտասարդ մըն էր: Գիծը ու Գիրը կու գային ըլլալու իր հարազատ տարերքը, եւ ինք՝ նուիրեալ աշխատաւոր մը յոյզ գոյգ քնազաւառներում: Այդ տարիներու լիբանանահայ կեանքը կ'եղար երկքեւեւ մտածողութեամբ շիկացած մթնոլորտին մէջ: Տեղւոյն մամուլին մէջ նոր անուններ կը յայտնուէին: «Սփիւռք» շաբաթաթերթը՝ Ս. Սիմոնեանի նախաձեռնութեամբ, «Շիրակ» ամսագիրը գրականութեան եւ արուեստներու, Քէօսեան Մշկ. Միութեան եւ «Խօսնակ» պաշտօնաթերթը՝ Հրէմ–Հեմի Լիբանանի

շրջանակին կողմէ: Գր. Քեօսեանի գրիչին ու վրձինին համար յիշատ էրեքն ալ իրենց գրական տեղը ունեցան:

Քեօսեանի գրաքննադատական ակնարկները ընդհանրապէս Շահնուրեան գրականութիւնը ունէին իրրեւ մթնոլորտ: Ներկայ հատորին մէջ վեց անջատ գրութիւններ կան մուկրուած Շահնուրի գրական երկերու վերարժեւորումին: Իսկ իր մամական գրութիւնը հիւանդկախ առողջութեամբ գրագէտին հետ ու մամաւանդ իր իսկ մախաճեռութեամբ լոյս ընծայած «Թերթիս կիրակնօրեայ Թիւր» խորագիրը կրող արձակ էջերը Շահնուրին, կու գար մուկրագործելու այդ քարեկամութիւնը: Շահնուր սեղմ էր, խիտ, ամփոփ՝ իր վճիռներուն մէջ: Ունէր ակնյայտ սրամտութիւն: Նոյն ոճը ունէին Քեօսեանին գրական ակնարկները:

Տարիներու քաւալին հետ, ընկերային կեանքի սեփական փորձն ու շրջապատի պայմանները Քեօսեանին գաղափարական մտածողութեան տուին մոր կշիռ, նոր նայուածք: Լրջամտեան տագնապի առաջին տարիներուն զինք կը տեսնէինք օտար երդիքներու տակ: Եւրոպական մշակոյթին աւելի մօտ ու հարազատ զգացող այս երիտասարդը, քանի մը տարի ետք, 1982ին ստանձնեց Պոսթոնի «Պայքար» շաբաթաթերթի պատասխանատու խմբագրի պաշտօնը: Նոյն տարին իսկ ՀԲԼՄի Ալեք Մանուկեան Մշկ. Հիմնադրամի կողմէ իրմէ լոյս տեսաւ արուեստաքանական երկ մը, երկվեզն՝ «Գառզու, Մոգական Աշխարհի Մը Վարպետը» խորագիրով (անգլերէն թարգմանութիւնը՝ Արա Գալայեանի): Այս հատորը մուկրագործած եղաւ Գր. Քեօսեան արուեստաքանակ, մեկնաբանը՝ գեղանկարչութեան:

Արդարեւ, 1982-1995 «Պայքար»ի իր խմբագրական աշխատանքը իրեն համար քացաւ հրապարակագրական ու

գաղափարախօսային գրականութեան նոր դաշտ մը: Այդ խմբագրականներէն աւելի քան տասնեակ մը մտայնոր ընդգրկուած են այս ծաւալուն հատորին մէջ: Նոյն է ժառ ու քծախնդի՝ իր իսկ գործերուն մկատմամբ: Իսկ «Քաղաքական Օրագրութիւն»ները, գրուած զանազան առիթներով, կրկին մաս կը կազմեն սոյն հատորին՝ նոյն ժառութեամբ:

Հաւանաբար հարց տրուի թէ ազգային-քաղաքական բովանդակութիւն ունեցող մամուլի երեւցած որեւէ խմբագրական կամ այլ յօդուածներ կրնա՞ն ամարգել մուտք գործել, մամ հաւաքածոներու մէջ:

Ժամանակագրութիւն եւ վկայակոչութիւն գիրար կ'ամբողջացնեն: Օրաթերթերը քիչ անգամ ունին հոգածութիւնը կողքի եւ գրապահարանի: Գիրքի ծաւալը կը փրկէ անվերադարձ կորուստի ճակատագիրը հրապարակագրութեան: Երբ ինք եղաւ մախաճեռողը իր ցրուած էջերու մէկտեղումին, հեղինակային վերախմբագրումին:

Իսկ մենք, որ եղանք անյազ ընթերցողը մերկայ հատորին, մեր շնորհաւորանքին կը միացնենք այն մտածումը, թէ եռախորհուրդ այս մատենը կրնար մատուցուի մաեւ առանձին երեք հատորներով: Այդ պարագային, վստահաբար՝ գերիշխողը պիտի ըլլար արուեստի մեկնաբանը, մամ ու թերեւս աւելի ընդարձակ տեսադաշտով իրականացած «Գառզու» հատորին: Սփիւռահայ իմացապաշտ միտքը առաւելաբար պիտի ուզէր ողջունել այս ոսկի երակը իր ստեղծագործութեան: Նոյն չափով, պիտի հրեւոէր մեր սիրտը, ի կատարումն իր երգիծանկարչական փորձերուն:

Սակայն, կեանքի պայմանները դառն են:

Հրապարակագրութիւնը կը մամնի խորթ մօր մը՝ որ շատ կը պահանջէ մեզմէ,

սակայն՝ քիչ կը վերադարձնէ մեզի:

Դրաւոր այս գրոյցս, որ սկսաւ ստուարածաւալ սոյն հատորին բովանդակութեան ծանօթանալով, հաւանաբար հետագային դուր քանայ մեր մտածումներու շարքի մը, օրինակի համար՝ եթէ առանձնացնել ուզենմ «Միծաղ»ի եւ երգիծանկարչութեան բաժինները:

Նոյն նժարներու վրայ գետեղուած կշռաբարբեր կան նաեւ գեղարուեստի այլ մարգերու վարպետներու մասին գրած իր յօդուածներում մէջ, որոնք՝ եթէ մէկ կողմէն կու գան յայտնաբերելու մութի մէջ կորսուելու դատապարտուած մտածումի

եւ զգացումի գեղարուեստական արտայայտութիւններ, միւս կողմէ՝ կ'երաշխատեն իրաւութիւնը մեկնաբանող արուեստի ժննդատին լուրջ մօտեցումին ու պայծառ իմացականութեան:

Այս մտածումներով կ'ողջունեմ ներկայ հատորին երեսուրդ, շնորհակալ զգացումներով՝ հանդէպ հեղինակին եւ իր գրչակից գոյգ քարեկամներուն՝ Արա Գալայեանին եւ Վաչէ Ղազարեանին, որոնք եղան մասնակից տպագիր գիրքով յանձնարարած յանձնելու Քեօսեանին մամուլի մէջ ցրուած գրութիւնները, Գիրի եւ Գիծի հարուստ ներաշխարհը:

ԱՐԱՄ ՍԵՓԵԹՅԵԱՆ

ՔԱՆԴՈՂՆԵՐԸ ԵՒ ՇԻՆՈՂՆԵՐԸ

Ելլողի Սուլթանը՝ իր մօտ կանգնէ նշանաւոր Պալեան ճարտարապետը եւ ցոյց տալով ընդարձակ տարածութեան մը վրայ եղած հին տունները, ուզէ որ քանդուին ատոնք եւ այդտեղ կառուցուի հոյակապ պալատ մը:

Քանդումներու ժամանակ Սուլթանը այցելէ պալատին վայրը եւ սկսաւ հարցնել աշխատողներուն անունները:

Նկատելով որ բոլոր գործաւորները թուրքեր են, Հասան, Ահմետ, Մուհամետ, շատ գոհ կը մնայ եւ խօսքը Պալեան էֆենտիին ուղղելով կ'ըսէ.

– Ապրիս, շատ ապրիս, Պալեան էֆենտի, որ բոլոր թուրքերը գործի լծեր են:

Երբ Պալատը կիսովին կառուցուած էր, կրկին անգամ Սուլթանը կ'այցելէ ու կը հարցնէ գործաւորներուն անունները, Գրիգոր, Վահէ, Պետրոս...

– Այս չեղաւ, հիմա ալ միայն հայերը կ'աշխատեցնես կոր:

– Առաջիկաները վեհափառ տէր, քանդողներն էին եւ վերջիները՝ շինողները:

Մանրավէպեր, էջ 189

Վ. Ա. ՔՀՆՅ. ՏԻԻԼԿԵՐԵԱՆ

ԼԵՃՈՒՄԲԱՆԱԿԱՆ

Նուիրում Հայնրիխ Հիլպմանի
ծննդեան 150-ամեակին

ԱՏՈՒԳԱՔԱՆԱԿԱՆ ՓՈՐՁԻՆ ԵՒ ԱՏՈՒԳԱՔԱՆԵՐՈՒ ԱՌՈՒԵՍԸ

Հայ լեզուաբանության պատմությունը մեծագույն պատիվով, հայարտություն հնչախն նախ խորագույն ակնածանքով կը յիշատակե գերմանացի պատուազանական հնդեւրոպական լեզուաբան հայագետ ու իրանագետ՝ Հայնրիխ Հիլմանին անմեռ ու պանծալի անունը եւ բարձր կը գնահատե անոր բազմաթիվ աւտակը եւ զայն կը դասե ի շարք մեծաց եւ երախտաւորաց:

Հիլպման իր վիթխարի ծառայություններով մեծապես նպաստած է հայ լեզուաբանության զարգացման ընդհանրապես, ու հայագիտության՝ մասնաւորապէս Ատորեւ, հանգամանորէն պիտի անդրադառնանք այս մերիւն գիտնականին մասնաւորաց ընելով անոր պատուական տեղը մեր լեզուաբանութենէն մերս:

Ատուգաբանական արուեստի մասին խօսելու համար, նախ հարկ է որ անդրադառնանք աւուգաբանութեան մասին ընդհանրապես, ճշդեւ անոր տեղն ու դերը լեզուաբանութեան մէջ, հակիրճ ու հալանցիկ կերպով խօսինք հայ լեզուաբանութեան վիճակի ու փուլի մասին եւ ապա բացատրենք թէ պատմահամեմատաբան լեզուաբանությունը յետագային ինչպիսի՝ միջոցներ հայթայթեց ու դիւրութիւն ընձեռեց լեզուաբանին, բերականին ու աւուգաբանին՝ բառերու ուսումնասիրութեան արմատներու, բնարկութեան, լեզուներու ցեղակցութեան, փոխարարութեան զարգացման ուղղութեամբ:

Լեզուաբանութեան մէջ գիտական առանձնաբնույթի բնագաւառ է աւուգաբանությունը, որ կը զբաղի բառարմատներու ծագումով, փոխառութեամբ, անախնական վիճակով ու նշանակութեամբ, ինչպէս նախ անոնց յետագայ զարգացումը եւ աստիճաններով:

Աւուգաբանին առաջնակարգ պարտականությունն է թօթախել բառը իր բնական արմատներէն (ամանց, բերականական ծնողը), պարզել անոր նախնական վիճակը, ընդունիլ սակ արմատը եւ որոշել թէ ի՞նչ ծագում ունի ան: Փոխառութեան պարագային, ճշդեւ թէ ո՛ր լեզուէն մուտք գործած է, ե՛րբ եւ ինչպէ՛ս իսկ բնական արմատի պարագային, վերականգնողական մեթոտով, ի յայտ բերել կամ վերագրել անոր տեղադրեալ ծնը եւ մասնաւորաց ընել պատմականորէն կրած հնչիւնական փոփոխությունները՝ լայնորէն օգտուելով պատմահամեմատական լեզուաբանութեան մատուցած հնարաւորություններէ:

Աւուգաբանին առաջնահերթ ու անյետաձգելի պարտականությունն է ապառաջիկ բազմակողմանի գիտելիքներով: Այս առիթով, անոր կենսականորէն անհրաժեշտ է բազմակողմանի բացատրողականութիւն, լեզուաբանական տարբերութեան հնչիւնական օրէնքներու իւրացում, լեզուներու պատմականորէն կրած հնչիւնական փոխառութեան փոփոխություններու բազմաւորողականութիւն, ինչպէս նախ ի զգուշաւորություն՝ բառերու պատմական նմանություններ դիւրաւ չխաբուելու եւ

անոնցմե սխալ եզրայանգումներ չկատարելու:

Անշուշտ մեր նպատակն է դուրս է այստեղ շարադրել ստուգաբանության պատմությունը, որ ինքնին չափազանց հետաքրքրական է, եւ որ մասամբ մեծամուկ լեզուաբան Հրաչեայ Աճառեան կատարած է իր Արմատական Բառարանին մէջ: Կ'արժէ այս չափազանց սեղմ տողերուն մէջ սակայն անդրադառնալ ստուգաբանական նախնական փորձերուն եւ աշխատանքներուն մասին, երբ դեռեւս գոյութիւն չուներ պատմահամեմատական մեթոդը: Պատմահամեմատական գիտական մեթոդը «կոչուած է իրականութիւնը ճանաչել մեկէ աւելի պատմական համակարգերուն վերաբերող փաստերու նմանութիւններու եւ տարբերութիւններու ուսումնասիրութեամբ», իսկ պատմահամեմատական լեզուաբանութիւնը «կ'ուսումնասիրէ լեզուներու ցեղակցութեան փոխարարբերութիւնները եւ պատմական փոփոխութիւնները»:

Անցեալին, ստուգաբանութիւնը մէկ անբաժանելի մասը կազմած է բերականութեան: Բազմաթիւ բառերու ստուգաբանութեանց կարելի է հանդիպիլ բերականութեան մեկնութեան մէջ: Ստուգաբանական մասնագիտական ու բարդ գործով զբաղած են հայ բերականագետներ, մատենագետներ, գրողներ, բառարանագիրներ, յետագային եւ՝ օտար հայագետներ ու լեզուաբաններ: Մեզի հրանցում անթիւ ու անհամար ստուգաբանութիւններ, դժբախտաբար արժէքազուրկ են որովհետեւ չեն խարսխուած գիտական հիմքերու վրայ: Այսպիսիք սովոր ենք լեզուաբանութեան մէջ կոչել « կեղծ գիտական ստուգաբանութիւններ»: Այս տիպի ստուգաբանութիւններ մեծաւ մասամբ կատարուած են ըստ կամս, առանց դոյզն գիտակցութեան, որ հնչիւնական օրէնքներու եւ լեզուներու ցեղակցութեան հաշուառումը կարելոր ազդակ է ճիշդ եզրայանգումներու համար: Ժողովրդական դասական ստուգաբանութիւն է «եկեղեցի» բառը, որ ստուգաբանուած է՝ եկ եւ եկիցի կամ «եկուր, որ ուզածդ ըլլայ», «սպանախ» ստուգաբանուած է՝ սպան նախ եւն:

Մեր բովանդակ ծովածաւալ մատենագրութեան մէջ բազում է թիւը այն աններուն, որոնք փոքր ի շատ զբաղած են ստուգաբանութեամբ, բառերու ծագումով, մեկնութեամբ եւ փոխառութեամբ, անոնց իմաստաբանութեամբ ու դարերու ընթացքին կրած ծեւական ու բերականական փոփոխութիւններով: Մեր մատենագրութեան դասական շրջանին, մեր բանիւսաց մատենագիրները ջանացած են բառերու արմատները պարզելով ստուգաբանել զանոնք: Յայտնի է որ ստուգաբանութիւններու վաղագոյն փորձերը եղած են նախնական, մակերեսային ու անհիմն, վաւերի ստուգաբանողներուն լեզուագիտական ըմբռումներն ու կարողութիւնները խիստ սահմանափակ էին: Ունեդարեան շրջանի իմաստաւոր մատենագիր՝ Եզնիկ Կողբացի ունի կարգ մը ստուգաբանութիւններ իր «Հերդեմ Հերոնածոց»ին մէջ, որոնցմէ կ'արժէ յիշել «հիւղ» բառը: «Զոր հիւղն կոչեն, որ թարգմանի նիւր»: Մեր պատմահայր Մովսէս Խորենացին ստուգաբանած է բաւական անուներ իր «Հայոց Պատմութիւն» մատենակին մէջ: այսպէս՝ Մարմետ, որ է՝ «Մարդ եկաւ»։ Ահա եւ ամբողջական բնագիրը՝ «Միաբան գոչմամբ հրամայեաց աղաղակել զօրացն՝ «Մար անատ» որ թարգմանի Մար եկն, յիշեցուցանելով զթշմամանն Մար զնա կոչելով: Յայս Ի տյոն ծայն անուանեցաւ դատուկերուն Մարմետ: Դիպուկ է Խորենացիին «Գնուկի» անուան ստուգաբանութիւնը՝ «գինի ունի»: Մեր քաղցրագրողիկ պատմիչ Եղիշէն ունի «սրովլէ» բառին մեկնութիւնը՝ «սերովլէքն, որ թարգմանին կիզիչք կամ ջնուցիչք»: Յովհան Մանգակունի նշանաւոր է իր մէկ բառի ստուգաբանութեամբ՝ Մարանաթայ, որ է՝ Մարան «Տէր» եւ աթա «եկն», եւ կը նշանակէ՝ «Տէր մեր գայ»: Դակիթ Անյաղթ իր «Մեկնութիւն Երեւականին» մէջ ունի «սափոր» բառը, որ

ստուգաբանած է «սա եւ փոր» բառերէն: Անուիսա Շիրակացիս «Ջատիկ» բառը կը համէ «գառնել» բառէն այսպէս «Անուանի գառնիկ Տեսուն, այսինքն գառնուցալ յամենայն հեթանոսականաց եւ հրեականաց տօնից»: Ստեփանոս Սիւնեցի բնածայն կը համարէ հետեւեալ բառերը՝ «Ի ծայնէ, որպէս կուտար, ագառա, կուռնկ, հողմ, սիւր եւ որք այսպիսիք»: Յովհաննէս իմաստասէր ունի «Եկեղեցի» բառին մեկնութիւնը եւ զայն կը համարէ փոխառութիւն «Եկեղեցի յերբայեցոցն առ մեզ ժողով թարգմանի»: Համամ Արեւելցի իր «Մեկնութիւն Ջերականին» աշխատութեան մէջ ստուգաբանած է կանուխ բառը՝ կան նախդիրէն, խոնարի բառը՝ խոն նախդիրէն: Առաքել Սիւնեցի «աղջիկ» բառը հանած է «չիք» բառէն եւն:

Հայրենի մեծ լեզուաբան՝ Էդ. Աղայեան, որուն «Հայ Լեզուաբանութեան Պատմութիւն»-էն քաղեցինք վերոգրեալ օրինակները, յարեւմտեան ստուգաբանութիւններ Ուլառի ունենայով, գրած է: «Ռուսմասփրելով հին մատենագրութիւնից մեր քաղած բոլոր ստուգաբանութիւնները, յանգում ենք հետեւեալ ընդհանուր եզրակացութեան՝ բոլոր այդ ստուգաբանութիւնների մեծագոյն մասը մտացածին, սխալ եւ անվստահելի է: Նրանք իբրեւ ստուգաբանութիւններ, գիտական արժէք չեն ներկայացնում: Նրանք հիմնուած չեն որեւէ գիտական սկզբունքի, որեւէ լեզուաբանական ուսումնասիրութեան վրայ: Խնայեան չիւր հեղինակ իր հասկացածին համեմատ, յաճախ տուեալ բառի մի ուրիշի հետ ունեցած պատահական մտանքութիւններից ելնելով՝ ստուգաբանել է այն»:

Ի շարս այս անհիշող ու կեղծ ստուգաբանութիւններուն, պարտ ենք յիշատակել որ եղած են նաեւ ճիշդ ու ընդունելի ստուգաբանութիւններ, որոնք ցաւօք քրտի թիւով եղած են աստիկ սակաւ: Օրինակի համար, Ներսէս Լամբրոնացիս ճիշդ կողմնորոշում ցուցաբերած է «ճննդուկ» բառի վերաբերեալ՝ զայն համարելով բնածայն բառ-այսպէս՝ «ճննդուկն ստուգաբանի Ի ծայնէն արդ որպէս նորա ճննդն ճննդուկն միշտ Ի նոռուղէ կայ, յորմէ եւ զանունն ստացաւ»: Գրիգոր Տաթեւացի եւս իր «Գիրք Հարցմանց»-ի մէջ բնածայն կը համարէ վերոյիշեալ բառը:

Ստուգաբանական աշխատանքին խոչընդոտ հանդիսացած եզակի բառարան է Երեմիա Մեղրեցիին «Բազգիրք Հայոց»ը (տպուած Յալիկօնիայ, 1698 թուին): Բազում անգամներ բնագոյնաբար տայն աշխատութիւնը լի է վրիպակներով ու գրչագրական սխալներով: Այս է պատճառը որ յետագայ բառարանագիրներ (օրինակ՝ Նոր Հայկեցեան Բառարանի, Հայ-Իտալ բառարանի եւն հեղինակներ) զանց առած են այս բառագիրքը: Հր. Աճառեան իր Արմատականին մէջ խորհուրդ կուտայ «շատ զգուշութեամբ վերաբերուիլ տայն բառագրքի հետ եւ նրա յիշած ծենքը իբր ճշմարտութիւն չընդունիլ»:

Սքրոտը (որ եւ՝ Շրոտը) (1680-1756) ունի հետեւեալ ստուգաբանութիւնները՝ աստուած - ազդու ամ, հրեշտակ - իբր հուր կիզելի եւն:

Հայր Ղուկաս Ինճիճեան (1758-1833) անձնանունները կը ստուգաբանէ արարգագոյն ծեսով: այսպէս՝ Ջարմայր - զարմանալի այր, Տիգրան - Տեգ երան, Գեղամ - Գեղ ամենայն: Տեղանուններէն յիշենք՝ Նախիջեան - նախ իջեան, Ակոռի - արկ ուռի: Կենդանիներու եւ թռչուններու անուններէն յիշենք՝ ուղտ - ոխտ «որոյ ոխ առաւելեալ է քան զամենայն կենդանիս»: աղուռ - «որ աղու կամ քաղցր ծեսանայ»: սողուն «Ի ծայնէն սղ, գոր հաւնէն ի սղական»: աղաւնի «աղու ունի» եւն:

Դարգ անմարկ մը նետելով միջնադարի լեզուաբանության վրայ, կարելի է նշմարել որ ան ոչ միայն չուներ փոքր Ի շարտ գիտական լուրջ ուսումնասիրության կամ աշխատության, այլ հիմնականին մեջ չուներ ընդհանուր ուղղության լեզուաբանական գիտական հասկացողության ու մօտեցում, բառարմատները ճշգրտորեն ստուգաբանելու ձև ու եղանակ: Գեղեցիկ կը նկարագրե է Աղայեան ստուգաբանական այս նախնական փորձերն ու քայլերը երբ կը գրէ. «Դրանք մասնական թողովանքներ են. երբեմն սղայաժառ մեկնաբանություններ, որոնք այժմ անելի շատ իբր գուարծակի սրանտությաններ կարելի է դիտել»: Յարեւման մեկնաբանություններ կուգան առատ նիւթ հայթայթելու հայ ստուգաբանության պատմության:

Հայ լեզուաբանության պատմության մեջ նշանակալի երեսոյք է հրատարակումը աբբահայր Մխիթար Սեբաստացիի «Բաղգիդ Հայկազեան Լեզուի» մեծածաւալ աշխատութիւնը (երկխառոր, տարած մեմերիկ, 1749 եւ 1769 թուականներուն): Այստեղ հեղինակը յառակ պատկերացում ունի լեզուներու փոխազդեցության մասին: Բառարանին երկորդ հատորը մասամբ կ'անդրադառնայ թուրքերէն լեզուէ փոխառեալ բառերու մասին: Մ. Սեբաստացի իր բառարանին մեջ հրատարակած է բազմաթիւ ստուգաբանություններ որոնք անհիշող են Բառարանի առաջաքաննէ կ'երեւի թէ բառերը ստուգաբանելու պրունետը այնքան ալ բարդ չէ՝ ահա թէ ինչ կը գրէ ան «Հազիւ գտանի բառ, գոր ոչ կարասցէ քաջ լեզուագէտն ստուգաբանել ի բարբառս մեր» եւ իբրեւ նոյոյ մեզ կը հրանցնէ ստուգաբանած բառերու փունջ մը. «կոտն ստուգաբանի կրուն ... կրակն» կերակ ... մարդն» մարտ ... ծիածանն» ծիւր, այսինքն՝ գշրջանակ ամօղ, այս է ստարածօղ են»: Այսպիսի կեղծ, ստու ու փուն ստուգաբանութանց աղբիւրէր կան նաեւ օտար լեզուներու հետ կառարում ճիշդ համեմատութիւններ ու ուղիղ ստուգաբանություններ որոնք է Աղայեանի հաստատումով կը հանդիսանան «Մխիթարի Բառարանի իւրայատուկ արժանիք»: Այդ բառերէն յիշենք՝ փմագովգայ «հրեական ժողովարան», սորել (որ եւ սորել, սովիւք, գորել) «ընտիր, ազնիւ, պատուական», սովեառն «խմատակ գիտական», դիւնու «դրան, ինչք», դիւլելիլիական «տղամարանական, վիճարանական», դիւլոյղու «տղամափօսական» են:

Ստուգաբանության պատմութիւնը յատուկ կարեւորութեամբ կը յիշատակէ Գեորգ Տեր Յովհաննէսեանին անունը, որ ընդհանուրին կողմէ նանչցում է իբրեւ Գեորգ Դալիւր (1737-1812): Ան իր ստուգածաւալ պարսկերէն բառարանի վերջին մասին կցած է բառացանկ մը ուր կը կատարէ «գուգադրութիւնը նոյնանիշ եւ նմանածայն բառերու, որոնք նման են պարսկերուն եւ հայերուն մօտ»: Համեմատական քերականության սկզբունքով հեղինակը հայերէն բառերը կը համեմատէ պարսկերէն, երբայեցերէն եւ յունարէն լեզուներու հետ: Մեծահոշակ լեզուաբան Հրաչեայ Անտեան, իր Արմատական Բառարանին մեջ, անդրադառնալով Գեորգ Դալիւրի հայերէն բառերու ստուգաբանության մատուցած կարեւոր ծառայության, կը գրէ. «Հայ լեզուաբանության ամենահին երախայրիքներից է»: Հակառակ որոշ բառական համեմատություններու անճշդութանց, Գեորգ Դալիւր ընդհանուր առմամբ, շնորհիւ իր լեզուաբանական բացառիկ կարողության, յաջողած է ստուգաբանական դժուար արունտին մեջ մատուցել այնպիսի հրաշալի նոյնշմեր, որոնք գարմանք պատնած են յետագայ սերունդի լեզուաբաններուն: Եթէ նկատի ունենանք ժամանակաշրջանը որուն մեջ ապրած ու գործած է Գեորգ Դալիւր, երբ չկար եմբահող ու պատմահամեմատական լեզուաբանութիւնը դեռեա գոյութիւն չուներ, հեղինակին կատարածը կրկնակ արժէք կը ստանայ ու մեր հիացումին ու գնահատանքին կ'արժանանայ: Եւ Աղայեան խօսելով Գեորգ Դալիւրի գրական գործունէության մասին

մանաւանդ լեզուաբանութենէն մերս բերած անոր բերած մեծ նպաստին մասին, կը գրէ: «Միջիթարի բառարանից յետոյ առաջին լուրջ ստուգաբանական փորձն է ... : Այս մեզ լիովին իրաւունք է տալիս Գեորգ Ղափրին իսկական լեզուաբան համարելու»: Գեորգ Ղափրի ստուգաբանած բառերէն յիշելի են՝ ազատ «ազնուական ամէլախ, ինքնիշխան», դուխտ «դուստր», կանոն, մոնոգոն, խորտիկ են:

Ի հակադրութիւն Գեորգ Ղափրի, ֆրանսայի եւ ապա Արաստանի մեջ մի ոմն Շահան Ջրպետեան (1772-1834) հրապարակ եկած է իր քմահաճոյքին համեմատ կատարուած ստուգաբանութիւններով, որոնք կուգան մատնանշելու անոր անկարողութիւնը, ասիկաբարութիւնը եւ մանաւանդ տգիտութիւնը: Այսպէս ան «ար» արմատէն կը հանէ հայր, մայր, զարմ, թարմ, չար են բառերը: Գիտականութենէ ու արուեստէ բացարձակապէս զուրկ այս մտքի ճամարտականութիւնները «նրան տաւաններորդ դարից տեղափոխում են, կարելի է ասել, եօթ-ութերորդ դարերը, երբ հայ մատենագիրներն ըստ կամս ստուգաբանում էին հայերէն բառերն իրենց պատահական նմանութիւնների վրայ հիմնուելով» կը գրէ Է. Աղայեան:

Ստուգաբանական արուեստը պանծալի կերպով երեւան եկաւ Նոր Հայկազեան Բառարանին մեջ, յանձնին երեք փայլուն, նուիրուած ու տքնաջան վարդապետներով՝ Հայր Գաբրիէլ Անտիքեանի (1750-1827), Հայր Խաչատուր Սիւրմէլեանի (1751-1827) եւ Հայր Մկրտիչ Աւգերեանի (1762-1854), որոնք իրենց կիսադարեայ ամփոնջ ու մեղուաջան աշխատասիրութեամբ գլուխ հանեցին իրենց ստուգաբանաւ պատարանը, որ իրաւամբ կարելի է համարել նախափորձ ստուգաբանական բառարանի: Երից Վարդապետաց Բառարանը իբրեւ ուղեգիծ ունէր արքայիօր՝ Միջիթար Մեքաստացիին եւ Գեորգ Ղափրին բառարաններուն որդեգրած գիտական մօտեցումը:

Նոր Հայկազեան Բառարանը ունի բազմակի նշանակութիւն: Ան ոչ միայն բացատրական բնոյթ ունի այլեւ՝ ստուգաբանական: Երից վարդապետաց լեզուահոռատութիւնը զգալի է՝ շնորհիւ իրենց բազմալեզուատեղեակութեան: Բառարանին մեջ ուղիղ ստուգաբանուած են բազմաթիւ բառեր: Բառերու համեմատութիւնները կատարուած են ճշդագոյն ձեւով՝ ցեղակից լեզուներու հետ: Բառարանին մեջ կան եւ կեղծ ստուգաբանութիւններ, բայց «եղած ճիշդ ստուգաբանութիւններն այնքան շատ են, որ այդ սխալները, անկախ իրենց քանակից, մերելի էին այն ժամանակուայ համար», կը գրէ Է. Աղայեան: Ճիշդ ստուգաբանութիւններէն յիշենք՝ փոստուայ «կայծողիկ» (յունարէն), տնտրասկո՛ղ «չորս ոտքով յենարան» (յուն.), ռաւիմեն «սոնիի խժ» (արբ.), տաղ «խարան» (պրս.), սիգիդլա «գուշակ կամ մարգարեուհի» (յուն.), սիգել «իրաւան, կնիք» (լտ.), սիդիզմ «բարակ ալիւրով շինուած հաց» (յուն.), սիդոն «բարակ կտաւ, բենեզ, պատառակալ» (յուն.), սիտռ «սահման, պայման, որոշումն» (յուն.) են:

Անցեալ դարի սկիզբը, մեր գրականութեան լուսաւորութեան ջախակիոր՝ Խաչատուր Աբովեան, իր գրութիւններուն մեջ ջանացած է ցոյց տալ ցեղակցութիւնը հայերէնի, ֆրանսերէնի, գերմաներէնի եւ ռուսերէնի: Աբովեանի կատարած համեմատութիւնները ընդհնապէս ճիշդ են, թեպետեւ կան նաեւ որոշ սխալներ: Աբովեանի ժամանակաշրջանին կատարուած այս ընդհանրութիւնները մեծ նուաճում էին եւ ըստ այդմ ալ մերկայիս բարձր կը գնահատուին անոր համեմատական ուսումնասիրութեանց արդիւնները:

Հայերենի համեմատական բնագաղափարին մեջ իրենց մեծ ներդրումը բերած են վաստակավոր լեզուաբաններ Պետերման, Վինդհիման, Ռիգարտ Կոշե, Ֆրանց Բուսկ, Ֆրիդրիխ Միլլեր, Փոլ տը Լակարտ են։ Անոնց լեզուաբանական հայեացքը մեկոյի դնելով, պետք է նշել որ ստուգաբանական ասպարեզին մեջ անոնք պատմահամեմատական մեթոդի վրայ հիմնուած կատարեցին ճիշդ ընդհանրութիւններ ու ստուգաբանեցին մեծ թիւով բառեր։ Այստեղ յիշատակութեան արժանի կը գտնենք Փոլ տը Լակարտի մէկ կարեւոր աշխատութիւնը՝ «Armenische Studien» (տպուած Göttingen, 1877 թուին), ուր ոչ միայն ի մի հաւաքուած են հայոց լեզուի ուսումնասիրութեանց արդիւնքները այլեւ է նաեւ «Հայերեն լեզուի առաջին ստուգաբանական բառարանը»։ Իր ամբողջ տկար կողմերով ու թերութիւններով հանդերձ, ինչպէս նաեւ իր խիստ սահմանափակ ծավալով, բառարանը ունի իր մեծ արժէքը ստուգաբանութեան մարզէն ներս։

Ստուգաբանական արուեստը իր լաւագոյն դրսեւորումը գտաւ յանձին հնդեւրոպաբանութեան կարկառուն ներկայացուցիչ՝ Հայնրիխ Հիւպշմանի (1848-1908)։ Ան էր որ հայ լեզուաբանութիւնը, հայ լեզուի գիտական ուսումնասիրութիւնը դրաւ ճիշդ ուղիի վրայ։ Հր. Աճառեան իր Արմատական Բառարանի Ցառաջարակին մեջ կ'ընէ։ «Այսօր գիտութեան մեջ ընդունուած է միայն Հիւպշմանի դպրոցը։ Ով Հիւպշմանի դպրոցին աշակերտ չէ, նա գիտութեան զաւակ չէ»։ Աճառեան Հիւպշմանի «Armenischen Grammatik»-ի (տպուած Leipzig, 1895-1897) մասին խօսելով իրաւամբ գայն կը համարէ «հայ լեզուաբանութեան հիմնաքարը»։ Այս կոթողային աշխատութեան մեջ Հիւպշման բառերը ուսումնասիրելու իր ճշդագոյն ու ամենալաւեւրական եղանակով ուղեցոյց հանդիսացաւ յետագայ ստուգաբաններուն։ Հիւպշման իր այս գործին մեջ գիտութեան մատուցած է հարիւրաւոր ստուգաբանութիւններ ինչ է միջին պարսկերէն, արաբերէն, ասորերէն, յունարէն, էին Ֆրանսերէն։ Ան ճշդած է հարիւրաւոր բառերու հնդեւրոպական ծագումը։ Աճառեան իր Արմատականին մեջ ներառած է այս բոլոր ստուգաբանութիւնները իբրեւ «ամփոքրէի ճշմարտութիւններ»։ Հիւպշմանէն բոլոր ստուգաբաններուն կը մնայ անգիր պատուէր մը՝ բառերու ստուգաբանութեանց մեջ ըլլալ չափազանց զգոյշ ու խստապահանց։

Մեր նպատակն ու ծրագիրն դուրս է անշուշտ ներկայացնել Հիւպշման իր գիտութեան մատուցած անսահման ծառայութեանը, եւ ըստ այդմ գնահատել զինք իր ամբողջական արժանիքներով, վասնզի այդ կատարելու համար հատորներ են հարկաւոր։ Այսքանը մեծ կարեւորութեամբ նշենք Հիւպշմանի մասին որ ինք եղաւ առաջինը մէկանգամընդմիշտ ժխտելու հայերէնը հնդիրանական ճիւղին պատկանելու նեղադրութիւնը։ Հիւպշման իր մանրագին ուսումնասիրութիւններով, որոնք գերազանցապէս խարսխուած էին հնչիւնական օրէնքներու վրայ, հիմնաւորեց եւ փաստեց այն դրոյթը որ հայերէնը ոչ թէ իրանական խուճին պատկանող լեզու է, այլ հնդեւրոպական լեզուախումբին մեջ ինքնուրոյն ճիւղ է։

Ստուգաբանութեամբ զբաղած է նաեւ Հայր Սերովբէ Տերվիշեան (1846-1892) որուն մասին Աճառեան գրած է։ «Տերվիշեան ունի մասնաւոր արժանիք մը, որ մինչեւ այսօր անտեսուած է գիտուններուն կողմէն։ Տերվիշեան տուած է խոսք մը հայերէն բառերու ճիշդ ստուգաբանութիւնը, որ իրաւունք ունի գիտութեան սեփականութիւնը դառնալու։ Եւրոպացի գիտունները կարող չ'ըլլալով օգտուիլ հայերէն գրքերէ, տեսած չէին նաեւ Տերվիշեանի ստուգաբանութիւնները ... եւ կը պատահի շատ անգամ որ նոր միայն կ'առաջարկեն այնպիսի ստուգաբանութիւններ, որ տարիներ առաջ Տերվիշեան արդէն առաջարկած էր»։

Երիտընդամեններու ներկայացուցիչներն յիշատակելի է Դուկլէ լեզուաբանը որ իր գերմաներէնով գրուած «Կաթա՛ Հայերէն լեզուի ստուգաբանական բացատրութիւններու» (տպուած 1889 թուին) գրքին մեջ հանդէս եկած է հայերէն բազմաթիւ բառերու ստուգաբանութիւններով: Այստեղ պէտք չէ մտաւանդ ընել այն երեսույթը որ Դուկլէ իր ստուգաբանութիւնները կը հիմնէր իր իսկ կողմէ հաստատուած հնչիւնական օրէնքներու վրայ որոնց մեծ մասը անընդունելի է: Անոր փոքրաթիւ ուղիղ ստուգաբանութիւնները սակայն կարեւոր ներդրում են հայ լեզուաբանութենէն ներս:

Սյիթաբեան միաբանութեան ակնառու գիտնական ու հայագետ՝ Հայր Դեմոնդ Ալիշան (1820-1901), իր «Հայրուսակ կամ Հայկական Բուսաբանութիւն» (տպուած Վենետիկ, 1895 թուին) ծաղկազարդ բառարանին մեջ տուած է ոչ միայն դասակարգումը, բացատրութիւնը եւ նկարագրութիւնը բազմաթիւ ու բազմաւտեսակ բոյսերու, տունկերու, ծաղիկներու, այլեւ՝ ստուգաբանութիւնը: Սոյն աշխատութիւնը ատենին խառօրէն քննադատուեցաւ ակնամարդ հայագետ Նորայր Բիւզանդացիի կողմէ՝ իր «Քննադատութիւն Հայրուսակ»-ին մեջ: Ն. Բիւզանդացի իրաւացիօրէն կը գրէր. «Ահաւասիկ հայկական բուսաբանութիւն, գոր լաւ եւս անել խառնաբերութիւն, ուր անդամագիտութեան, բժշկութեան, դեղագործութեան, կենդանաբանութեան, համաբանութեան եւ խոհանարարութեան բառեր՝ դրախտ բուսոց անուանք կը ներկայացուին՝ հանդերձ իւրեանց կարծեցեալ հոմանիշներովն եւ այլ եւ այլ բարբառս»: Անտարակոյս, Հայր Դեմոնդ Ալիշան ոչ մասնագետ բուսաբան էր, ոչ լեզուաբան, ոչ բառարանագիր եւ ոչ ալ ստուգաբան, այնուամենայնիւ, կարգ մը բառեր ճիշդ ստուգաբանուած են: Ուղիղ ստուգաբանութիւններուն շարքին կը պատկանին՝ ակար կամ ակարան, պարկուկ, ցմիքայ, պալատուր, կնիքի, քաշմ կամ քաշիմ, քապապա, գուլիսապահ, ապրանն, սատեն, աքլիւնէլիք, սառա կամ սառախիւնիւ, սեկուտ եւն:

Զատներոդ դարու \$րանաացի աշխարհահռչակ լեզուաբան Անթուան Մէյէի (1866-1936) մուտքը հայ եւ ընդհանուր լեզուաբանութենէն ներս բացառիկ երեսույթ է. վասնզի շնորհիւ իր բազմակողմանի զարգացման, գիտնականի վայել լրջութեան, մեղուաշան աշխատասիրութեան ու բնախնդրութեան, ան իր ծանրագոյն լուսման ընծայաբերեց հայ մշակոյթի գանձարանին:

Ա. Մէյէ զբաղած է հայ լեզուի բոլոր բնագաւառներով անխոր: Այստեղ մեզի հետաքրքրողը ստուգաբանութիւնն է: Իրեն ներհուկ գիտնական ու առակ լեզուաբան, ան ստուգաբանած է հայ անթիւ բառեր: Հր. Աճառեան «Իր միջոցով ճշդած է բազմաթիւ ստուգաբանութիւններ, առացել իր հաւանութիւնը կամ մերժումը»:

Մէյէի ստուգաբանութեանց մէկ մասը ամփոփուած է «Հայագիտական Ուսումնասիրութիւններ» պատկառելի հատորին մեջ (տպուած Երեւան, 1978 թուին \$րանսերէն թարգմանութեամբ Մ. Միմասեանի): Հայրենի մեծ լեզուաբան Գ. Բ. Զահուկեան, վերոյիշեալ գրքի առաջամասի մեջ կը գրէ. «Հայոց լեզուի ստուգաբանութեան եւ համեմատական քերականութեան հարցերը Մէյէի ուշադրութեան կենտրոնում են եղել նրա ողջ կեանքի ընթացքում: Նա առաջարկել է եւ ճշդել բազմաթիւ ստուգաբանութիւններ, դրել եւ լուծել հայերէնի համեմատական հնչիւնաբանութեան, ծեսաբանութեան եւ շարահիւսութեան շատ հարցեր»:

Ա. Մէյէ եղած է խմբի ու օրինակելի անմատուրութիւն: Հայ գրագետներ, հայագետներ, լեզուաբաններ, յարատե իր կարծիքը հարցուցած են այս կամ այն

հարցին շուրջ: Մէյէն շնորհակալութիւն յայտնած է անոնց՝ իրեն հանդէպ տաած բարձրագոյն վստահութեան համար եւ իրեն յատուկ պարտաճանաչութեամբ ու ազնուութեամբ յայտնած իր անձնական տեսակէտը:

Թող մերուի մեզի այստեղ փոքր ինչ շեղում կատարել մեր հիմնական միւթէն եւ անդրադառնալ լեզուաբանական կարեւոր հարցի մը, որուն մասին Մէյէն հետաքրքրական կարծիք տուած է: Դեռեւս անցեալ դարէն սկսեալ, բազում փորձեր կատարուած են զանազան լեզուաբաններու կողմէ հիմք-լեզուն վերականգնելու: Աւգուստ Ելայստրին (1821-1868) կը պատկանի առաջին փորձը պատմահամեմատական մեթոտով վերակառուցելու նախալեզուն: Ընդհանուր լեզուաբանութեմէն մեզի յայտնի է թէ զուիցերացի խոշոր լեզուաբան ֆերտինանտ սոլ Սօփեր (1857-1913), հասարակագիտական դպրոցի հիմնադիր, ի շարս լեզուաբանական այլ հարցերու, ինք եւս ծեղմամովս եղաւ նոյնանման աշխատանքի եւ տուաւ «նախալեզուի հնչիւթային համակարգի վերականգնման նոր սկզբունքներ»:

Մէյէի քով հնդեւրոպական նախալեզուն ամբողջապէս վերակառուցելու փորձը անիմաստ էր ու անմասնաւորաբար: Ան մեկնումիշտ դէմ էր հիմք-լեզուի վերականգնումին որովհետեւ «միակ իրականը համապատասխանութիւններն են վկայուած լեզուներու միջեւ: Համապատասխանութիւնները միայն կը կազմեն գիտութեան առարկան: Համեմատութիւններու միջոցով հնարաւոր չէ վերականգնել անհետացած լեզուն»: Եւ իրօք, ի՞նչ հարկ կար նախալեզուի վերականգնումի ծանր ու հոգեմաշ աշխատանքին ծեղմարկելու՝ պատմահամեմատական վերլուծութիւններու նամասարհով, երբ նախ եւ առաջ հնարաւոր իսկ չէր եւ կը տուաւէր անգործնականութեմ: Զայ տեղեակ ենք, որ գրաւոր ոչ մէկ աղբիւր (թէկուզ եւ չնչին պատահիլով) չէ աւանդուած մեզի հիմք-լեզունէ: Զայն վերակառուցելու անգործնականութիւնը կը դիտուի այն տեսանկիւնէն որ ան որեւէ առանձնակի օգտակարութիւն պիտի չունենայ եւ կարեւորութիւն պիտի չներկայացնէ մարդկային նախալեզուին առնչուող խնդիրները մեկնաբանելու, պարզաբանելու եւ լուսաբանելու գծով: Զայս մեջբերինք պարզապէս ընդգծելու այն ճշմարիտ իրողութիւնը, որ հնդեւրոպական բառերու բացայայտումը ինքնին բաւական է ապացուցելու համար գոյութիւնը հնդեւրոպական նախալեզուին: Այստեղ երկրորդական, նոյնիսկ անելորդ կը դառնայ այդ նախալեզունով հատուածներ գրելու բոլոր փորձերը, ինչ որ \$- սոլ Սօփեր կը ծրագրէր ու ոգի է բռնի կը ջանար իրագործել:

Ստուգաբանութեանց մեջ իր մեծ նպաստը բերած է շուետ լեզուաբան Էլպիտ Լիւտե, որ իր ճիշդ ստուգաբանութիւններով ճոխացուցած, հարստացուցած է այդ բնագաւառը: Այլ ստուգաբաններէն յիշելի են Շէթելովից, Բադրուպանի (Բադրուպանեան՝ հունգարահայ): Բադրուպանի մեծաւ մասամբ ոչ-գիտական ու փակ ստուգաբանութիւններ կատարած է: Այսպիսի հեղինակ է նաեւ Յովհաննէս Զիլ-Հիւքերապէյէնտեան (1818-1895), որ կազմած է ստուգաբանական բառարան եւ արծանանայով Իգմիրեան մրցանակին տապաքուած է Պոլիս, 1894 թուին: Գիտութեան մեջ խառօրէն քննադատուած ու դատաւիտուած այն բառարանը լեզուն է անիմաստ ու անհեթեթ ստուգաբանութիւններով: Հեղինակը զուրկ է լեզուաբանական պարտաւորութեմ ու ստուգաբանութիւններ կատարելու շնորհքէն ու արունաւէն: Ան բառերը կը ստուգաբանէ ըստ կանս՝ առանց դիմելու որեւէ օրէնքի ու կանոնի: Գիտութեան հետ ոչ մէկ ծելով չառնչուող այս բառարանը համարուած է սառնիկ վնասակար ու վտանգաւոր: Հիւքերապէյէնտեանի ստուգաբանութիւնները չափազանց մանկական են ու ծիծաղելի օրինակի համար, կարին բառը կը համէ կարն բառէն, խաշն՝ իշխան բառէն, տիեզերք՝ տզուրկ բառէն, թուրն (որմէ՝ թորնել)՝ թմրիկ

բառեն, սպառնալ՝ սպառել բայեն վեց՝ վեգ բառեն եւն: Այստեղ մեզի ապշանք ու զարմանք պատճառողը Մատաթիա Գարազաշեանի նման լուսամիտ մտաւորականի ու վաստակաւոր գրագետի մը Հիւնքեարաբէյեանեանի անմիտ տեսութեան հետեւորդ լլլալն է: Ինչպէ՛ս կարելի է հաշտեցնել եւ համատեղելի դարձնել Մ. Գարազաշեանի նման փայլուն ուսուցչականի մը, հայագետի մը, բազմալատասկ հեղինակի մը գիտական հայեցակէտը Հիւնքեարաբէյեանեանի սնանկութեան մէջ լողացող շինճու, արուեստական դրոյթներուն: Է. Աղայեան խօսելով Հիւնքեարաբէյեանեանի բառարանին մասին, շատ կարեւոր հարց մը կ'արծարծէ որ կ'արծէ մեջբերել. «Ստուգաբանութիւնները բացարձակօրէն հակազիտական են ուստի եւ, դրանց ցուցադրումն այն կողմնակի նշանակութիւնն ունի, որ դրանց միջոցով մի անգամ եւս ցոյց է տրուում, թէ ինչից պէտք է խուսափել լեզուի ուսումնասիրութեան գործում, թէ ինչպէս չպէտք է ստուգաբանել բառերը»:

Հիւնքեարաբէյեանեանի նման անօրէն ու անիշխան ստուգաբան եղած է նաեւ Կիլիկեան Հայերէնի մասնագետ՝ Եօգէ՛Ց Զարաթ, որ իր բառային խայտաբղետ համեմատութիւններով ինքզինք շփոթած է եւ ուրիշներ եւս մոլորութեան առաջնորդած է: Զարաթի ուղիղ ստուգաբանութիւնները թիւով փոքր են անոնցմէ յիշելի են՝ ջանուն «լատինական եկեղեցու կրօնաւորական մի աստիճան, կանոնիկոս» (Ֆր.), սամսար կամ սննակ «Դուրիմեանց ժամանակ ստորին մի պաշտօնեայ, որ խանութներէն հարկ կը հաւաքէր» (Արբ.): Ստուգաբանական արուեստը կը պահանջէ լրջախոհութիւն, գգուշաւորութիւն եւ ոչ թէ՛ միանտոյթիւն ու մտակորուրթիւն:

Մեծ բնագրագետ ու բառարանագիր Նորայր Բիւզանդացի եւս գիտութեան մատուցած է հրաշալի ստուգաբանութիւններ իր Գաղղիներն - Գրաբար ստուգաբանակ բառարանին մէջ (տպուած Կոստանդնուպոլիս 1881 թուին): Աւելորդ չենք համարեր նշել որ այդ բառերը ամբողջութեամբ ներմուծուած են Անտանի Արմատականի մէջ եւ գրուած՝ «Ուլիղ մեկնեց Նորայր»: Այդ բառերէն յիշենք փնտուկ «պաւոնի, իջեան» (արբ.), պոս «ծիւռ կրայ կարծր այտոյց» (Ֆրւս.), աստալիտուս «ծխոյանի ծաղիկներով անուշահոտ մի բոյս է» (արբ.), ասալոր «մի տեսակ հրագոյն կարմիր ներկատու ծաղիկ է» (արբ.), մեքին «հեզ, հանդարտ անդրոր» (արբ.), սիւսամբար կամ սուսամբար «ուտելի անուշահոտ մի բոյս» (պրս.), սիւիփոն «մի տեսակ սպարաւտ եւ մշտադալար խոտաբոյս» (լտ.) եւն:

Ստուգաբանութեան պատմութիւնը պարծանքով ու խորին երախտագիտութեամբ կը յիշէ ակնմարտ հայագետ ու լեզուաբան Հրաչեայ Անտանեան անուկը, որ իր բառարանեայ տքնացան աշխատանքով յաջողութեամբ պաակցի իր գլուխ գործոցը Արմատական Բառարանը (տպուած Երեւան, սապտեմբեր, 1926-1935), իրաւամբ դարագլուխ կազմող հսկայ կողող մը, ուր ի մի հաւաքուած են շուրջ 11000 արմատ եւ ստուգաբանուած անոնց գրեթէ կէտ: Ֆրանսացի մեծ հայագետ՝ Անթուան Մէյէ այս բառարանին մասին խօսելով բնած է՝ «Ոչ մէկ լեզուի համար չկայ այսքան ճոխ այսքան կառարեայ ստուգաբանական բառարան»: Անտանեան ստուգաբանութեանց մօտեցած է մեծ գգուշաւորութեամբ ու գիտութեան խիտ պահանջներուն համապատասխան հնչիւնական օրէնքներու իւլակաւոր գործողութեամբ: Ան ստուգաբանած է անելի բան 1600 արմատ: Այս ստուգաբանութեանց մեծ մասը արժանացած է իր ուսուցչապետին Մէյէին հաւանութեան: Այստեղ կ'արծէ մեջբերել Անտանեանի «աղմուկ» բառի կառարած համեմատութիւնը յունարէն փոլեմոս «պատերազմ» բառին հետ: Մէյէ ի տես այս հրաշալի համեմատութեան, Անտանեանին ուղղած իր նամակին մէջ գրած է. «IL faut vous applaudir pour cette belle 'etymologie': Արդարեւ մեծ է վաստակը Անտանեանին՝ ստուգաբանական բնագաւառէն ներս: Իբրեւ

չափազանց գիտակից, բեղմնավոր ու լուրջ գիտնական, Անտոնյան անշեղօրեն ընթացած է զինք նախորդող եռամեծ ուսուցիչներուն եւ ռաիվիրամերուն ընդգծած ուղիքն: Անոր բառարանը կը մնայ անգերազանցելի եւ մշտական բարեկամ՝ հայերեն լեզուով զբաղող աշակերտին, հայագետին, գիտնականին, լեզուաբանին:

Ստուգաբանութեամբ զբաղած են նաեւ մերօրեայ լեզուաբաններն՝ Ն. Մառ, Գր. Ղափանցեան, Է. Աղայեան, Գ. Զահուկեան եւ ուրիշներ: Է. Աղայեան իր «Բառաբանական եւ ստուգաբանական հետազոտութիւններ» (տպուած Երեւան, 1974) աշխատութեան առաջարկին մէջ անդրադարձած է ստուգաբանէն պահանջուող իմաստաբանական գիտելիքներու իւրացման, կիրարկման ու հաշուառման մասին: Ահա թէ ինչ կը գրէ յարգելի գիտնականը՝ «Դասական իմաստաբանութեամբ զբաղողը պէտք է հաշուի առնի ինչպէս ներլեզուական, այնպէս էլ արտալեզուական, յաճախ էլ բոլորովին պատահական բազմապիսի հանգամանքներ եւ այդ ամէնի օգնութեամբ ձգտի լուսաբանելու իմաստի զանազան անցումների պատմական ընթացքը: Եւ քանի որ գիտական ստուգաբանութեան հիմքն է կազմում պատմական իմաստաբանութիւնը, ապա պարզ է, որ ստուգաբանը իւրաքանչիւր ստուգաբանութեան դէպքում պէտք է ելնի պատմական իմաստաբանութեան տուեալներից»: Մէկ այլ տեղ, հեղինակը կը շեշտէ կարեւորութիւնը հնչիւնական օրէնքներու կիրարկման այսպէս. «Առանց հնչիւնական օրէնքների բացառաւորապէս եւ դրանց գործադրութեան գիտական ստուգաբանութիւն չի կարող լինել»: Ան մեզ կը զգուշացնէ որ բառերու պատահական նմանութիւններու վրայ համեմատութիւններ չկատարենք եւ եզրայանգումներ չընենք. ահա եւ այդ հատուածը՝ «Հնչիւնական օրէնքների ճշգրիտ գործադրութիւնը միայն կարող է գիտական արժէք տալ ստուգաբանութեանը, ուր որ հաշուի չեն առնում հնչիւնական օրէնքները, ուր որ համեմատութիւնները հիմնում են պատահական նմանութիւնների վրայ, ստուգաբանութիւնը դադարում է գիտական ճշմարտութիւն լինելուց»: Այսքան իմաստակից ու բովանդակալից առաջաբանէ ետք, հեղինակը ստուգաբանած է 101 բառեր, որոնց մեծ մասը հնդեւրոպական նախալեզուն յառաջացած կը համարէ: Աղայեան սրբագրած, ուղղած է նաեւ կեղծ կամ շինծու կարգ մը բառեր: Ընդհանուր առմամբ, պէտք է ըսել որ ան ստուգաբանական արուեստի գործադրութեան մէջ հետեւած է Հիւսպմանին, Մէլեին եւ Անտոնյանին: Արդ, թէ ինչքանով՞ ճիշդ են կամ ստոյգ իր կատարած ստուգաբանութիւնները, ասազան է որ այնտի որոշէ:

Գ. Զահուկեանի «Հայերէնը եւ Հնդեւրոպական Հին Լեզուները» (տպուած Երեւան, 1970 թուին) աշխատասիրութիւնը քննութեան կ'առնէ հայերէնը իլիւրենէի, հին մակեդոններէն, թրակերէնի ու դակա-միզիերէնի, պելասկերէնի, փոնագերէնի եւ իտեա-լովական լեզուներուն հետ: Այս գրքին մէջ կատարուած են բառային ամիսմար համեմատութիւններ վերոյիշեալ լեզուներուն հետ եւ որոշ ստուգաբանութիւններ, որոնց մասին հեղինակը գրքի լուսանցագրութեանց մէջ նշած է՝ «Հայ. բառի նոր ստուգաբանութիւնը մերն է» կամ «հեղինակինն է»:

Տարւալոյս չկայ որ համեմատական աշխատանքը օգտակար է եւ մեծապէս կը նպաստէ զուգադիպումներու բացայայտման եւ ինչու չէ նաեւ՝ որոշ բառերու ստուգաբանութեանց: Մարդ ակամայ հարց կուտայ ականջ թէ ինչո՞ւ լեզուաբանութեան մեր դասական ներկայացուցիչները (իմա՝ Հիւսպման, Մէլե, Անտոնյան) նուազ կարեւորութիւն տուած են Դալբանեան թերակղզիի ու Փոքր Ասիայի հնագոյն լեզուներուն: Այս հարցին մասամբ հեղինակը ինք պատասխանած է՝ «Նշանաւոր շատ հայագետներ ... ժխտում են փոնագերէնի հետ հայերէնի մերձակոթ

ցեղակցություն հնարավորությունը, թեև մասնամշտն են հնչիւնական եւ քերականական որոշ կարգի մերձաւոր զուգադիպումներ»:

Ապագայ մանրագնին քննութիւններ ու հնագոյն արձանագրութիւններ երեւան պիտի բերեն այս բոլոր կատարուած լեզուական համեմատութիւններուն կամ զուգադիպումներուն նշգրտութիւնը, իրաւացիութիւնը եւ կամ բացարձակ անհամապատասխանութիւնը: Մինչ այդ սակայն կատարուած ամեն փորձ ստուգաբանութեան մարզէն ներս, սատար պիտի հանդիսանայ որ մենք աւելի համապարփաւորէն կարենանք ընդգրկել այս խիստ կարեւոր բնագաւառը:

Ստուգաբանական աշխատանքը ներկայիս կը շարունակուի այլուր: Ստուգաբաններ միշտ ի մտի ունենալու են որ ստուգաբանութիւնը, իբրեւ գիտական բնագաւառ, կը պահանջէ բաւերու եւ սահմանուած օրէնքներու գիտական եւ ոչ թէ պատահական կամ մակերեսային մօտեցում: ան կը պահանջէ նաեւ յղութիւն եւ մանաւանդ՝ զգուշաւորութիւն: Ստուգաբանութիւնը արուեստ է: Գերմանացի մեծ լեզուաբան մը, բաւերու ստուգաբանութեան համար ըսած է. «Մի՛ փնտռել, գտի՛ր»:

ՋԵՆՈՐ ԲՀՆՅ. ՆԱԼԳԱՆՏԵԱՆ

ԿԱՐԵԼԻ ՉԷ ԶՆՋԵԼ

Մեծն Նափոլէոն՝ քարկութեան մէկ նոպային՝ սպառնաց եկեղեցիները փակել եւ հալածել հոգեւորականութիւնը:

Բարեկամ եպիսկոպոս մը մօտեցաւ իրեն ու մտերմաբար այսպէս խօսեցաւ.

- Վեհափառ Տէր, ի գոր տեղ՝ դուք ձեզ անհնգհիտ կ'ընէք, որովհետեւ, ինչ զօրութիւն ալ գործածէք, պիտի չյաջողիք ձեր նպատակին մէջ: Մենք, մեղաւոր եկեղեցականներս՝ մեր քարոյական սայթաքումներով, մեր գործած ծանր սխալներով, իրարու հանդէպ մեր սնուցած նախանձներովը եւ խուլ պայքարներովը, այս եկեղեցին՝ երկու հազար տարիէ ի վեր չկրցանք ՆԵՐՍԷՆ քանդել, ինչպէս դուն այսքան կարճ ժամանակի մէջ կրցաս ԴՈՒՐՍԷՆ գայն քանդել:

Վ. Ա. Բիւյ. Տիպկերեան

ՅՈՒՇԱԳՐԱԿԱՆ

Մայր Կրթարանի Ուսուցիչներս 1930-1935

Քաղցր յուզումով մը համակուած, խանդավառութեամբ կ'ողջունեմ երուսաղէմի Սրբոց Թարգմանչաց Վարժարանի հիմնադրութեան պանծալի եօթանասունամեակը եւ սրտանց կը շնորհաւորեմ Ս. Թ.Վ.Ի ԱՄՆի Սանուց Միութեան գնահատելի նախաձեռնութիւնը:

Եօթանասուն տարի: Անհատատալի՛ բայց իրաւ: Ինչպէ՛ս արշաւեր եմ տարիները մեր կեանքին: 1930 Հոկտեմբերին, որս ձեռքէն բռնած, աչիս առջեւ տնկուեցաւ Մայր Կրթարանս, «ապարանքի մը պէս շէնդ», իր կերտուածքին քարեղէն գեղեցկութեամբ, եւ տարիներուն հետ դարձաւ Երուսաղէմի Հայութեան գոյապահպանութիւն եւ կրթութեան եւ մշակութային կեանքին միջնաբերդը:

Թրֆախօս եւ արարախօս վեհերոտ տղեկ մըն էի երբ մտայ անոր սիրաշերտ յարկէն ներս ու ան ինծի վերադարձուց իմ հայ ինքնութիւնը, տուաւ հիմնատարքերը ապագայ զարգացումիս եւ ճշդորոշեց կեանքի հանդէպ իմ կեցուածքը: Եւ այս պահուն, երբ թուղթին կը յամձնեմ երախտագէտ սանի իմ զգացումները, յուզումով կը վերյիշեմ պարմանութեանս աղուոր օրերը, դասընկերներուս հետ, մեր Մայր Կրթարանի հայաքոյր մթնոլորտին մէջ ուր կը վայելէինք խանդաղատ գուրգուրանքը խումբ մը անձուրաց նուիրեալներու, որոնք համար ուսուցչութիւնը լոկ ապրուստ մը ճարելու ասպարէզ չէր այլ սրբազան կոչում՝ Մեծ Նշեռնէն ճողոպրած հայ քեկորներու զաւակները փրկելու եւ հայեցի առողջ դաստիարակութեամբ զինելու՝ վաղուան

կեանքի դաժան պայքարին դէմ:

Իմ անցումէն առաջ, հոգու պարտք կը նկատեմ այս սրտառուչ պահուն, օրհնութեամբ եւ խոր երախտագիտութեամբ, մի առ մի ոգեկոչել խնկելի յիշատակը եւ քարեքանել նուիրումը իմ պատուական ուսուցիչներուս:

Առաջին անձը, որուն ներկայացայ, Թարգմանչացի Տեսուչն էր, Հայր Կիրեղը. թուիս դէմքով, փառաւոր մօրուքով, ակնոցաւոր, սեւերու մէջ կորսուած ժպտադէմ եկեղեցական մը, որ գլուխս շոյեց երբ հայրս զիս իրեն յամձնեց, «Հայր Սուրբ, միսը քեզի՝ ոսկորը ինծի» քառերով՝ այդ օրերու ընկալեալ սովորութեան համաձայն: Հայր Կիրեղ պատասխանեք է, «միսը եւ ոսկորը քեզի՛ խելք մեզի»: Ինծի համար այն ատեն անհասկնալի երկխօսութիւնը, հայրս կը յիշեցնէր անձանձիր յաճախականութեամբ ամէն անգամ որ ուսուցիչներէն գանգատ լսէր դպրոցին մէջ գործած անառակութիւններուս համար: Ձեմ յիշեր թէ Թարգմանչացի մէջ առաջին ամիսներս ինչպէս անցան. անընկեր, անընտել եւ առանց մէկ քառ հայերէնի:

Տարիներ ետք, առիթը ոունցայ մօտէն նանջնալու այս անբասիր, աւանդապահ, հաւատաւոր եւ հաւատարիմ ուխտեալը Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան, որ Լուսարարապետի ծանր պարտականութիւնը խղճմտօրէն կատարեց եւ ապա քազմեցաւ Առաքելական Աթոռին վրայ որպէս Կիրեղ Բ. Իսրայէլեան Պատրիարք Հայ Երուսաղէմի: Զարգացած, գուարթախօհ, անգլերէն լեզուին քաջատեղեակ այս

եկեղեցականը, քարտէք յարաբերութիւններ մշակեց այլ եկեղեցիներու հետ եւ յատկապէս Անկլիկան եկեղեցիին: Father Cyril անգլիական շրջանակներու մէջ ամենէն սիրուած եւ յարգուած անձնատրութիւն մըն էր: «Հայերս շատ քիչ բարեկամներ ունինք եւ պէտք է գիտնանք տարները սիրաշահիլ», յաճախ կը կրկնէր: Իր քարեխօսութեամբն էր որ կրցայ Bishop Gobat School-ի մէջ երկրորդական ուսումնաւարտել եւ իր քաջալերանքով ընդունեցի Թարգմանչացի մէջ անգլիերէն լեզուի ուսուցչի եւ մանչերու բաժնին ընդհանուր հսկողի պաշտօնը 1939-41 տարիներուն: Ան, միեւնոյն ատեն՝ Կիւպէնկեան Մատենա-դարանի տեսուչն էր եւ ինծի առիթը ընծայեց օգտուելու գրադարանի հայկական գիրքերու նոյն բաժնին եւ գոհացում տալու անյագուրդ ընթերցասիրութեանս:

Այժմ առջեւն հիմա, Տիկին Եւգինէ Վարդ-Պատրիկը, միջահասակ, լեցունկեկ, աղ պղպեղ մագերը գլխուն ետեւ ամփոփած, ակնոցները քիթին ծայրը հանգած, հայերէնի առաջին ուսուցչիս որ ինծի ծանօթացուց Ա.Բ.Գ.ի հրաշքին: Փոքրիկ տղուն աչքիս՝ ծեր երեւցող այս վայելուչ տիկինը, գիս զրօսամբներուն իր գրասեղանին մօտ կը պահէր եւ ինծի կարդալ կը սորվեցնէր: Սէ, այբ-բէ՝ սար. պէ-այբ-տիւն՝ պատ: Ձեռ գիտեր թէ սէ այբ ըլն՝ ի վերջոյ ինչպէս իմացումիս մէջ սար դարձաւ: Կարդալ սորվեցայ: Հրաշք էր: Իմ բարի, համբերատար, պնեղ մը անոյշ սիրտ ուսուցչուհիս իմ առջեւ քացաւ դուռը գիրքերու կախարարական աշխարհին եւ գիս անկէ ներս հրաւիրեց: Ամէն անգամ որ հայերէն գիրք մը թերթատեմ՝ իր սիրելի դէմքը կը տեսնեմ:

Մեր ուսողութեան ուսուցիչը Պրմ. Հայկազուն Քէշիշեանն էր: Բարի, ժպտեղես, անոյշ քնաւորութեամբ, հոգածու պապա

մարդ մը որ մեզի թուաքանութիւն եւ վերջին երկու տարիներուն ալ գրահաշիւ եւ երկրաչափութիւն սորվեցուց: Այդ օրերուն Թարգմանչացը պարզ նախակրթարան մըն էր, քայց, մեր անմամն ուսուցչիները քարձր մակարդակով, համապարփակ ուսման ծրագիր մը յաջողեցան իրագործել: Մեր ուսուցչին հաստատած ամուր հիմքերուն վրայ ուրիշ պատուական հայ ուսուցիչ մը՝ Յարութիւն Այվազեանը, Bishop Gobat-ի մէջ ուսողութեան մեր մակարդակը այն աստիճան քարձրացուց որ Palestine Matriculation-ի քննութիւններուն մասնակցող հայ ուսանողներս քացառիկ յաջողութիւններ արձանագրեցինք:

Մեզի համար քախտաւորութիւն մըն էր ուսուցչական կազմին մէջ ունենալ Անգլիայէն նոր ժամանած Պր. Պերն Տարաքնեանը (Սանտրունի) որ ստանձնեց անգլիերէն լեզուի եւ մանչերու բաժնի ընդհանուր հսկողի պաշտօնը: Անգլիոյ Քէլըմ Աստուածաբանական Ընծայարանին մէջ դասական Յունարեւ եւ Լատիներէն սերտած էր Թարգմանովի մեթոտով եւ նոյն ձեւով մեզի անգլիերէն սորվեցուց, անգլիական ընտիր հնչարանութեամբ, առգանութեամբ եւ շեշտով եւ մասնաւոր կարեւորութիւն ընծայելով քերականութեան: Ունէր դասը սիրցնելու եւ հաճելի զբաղումի վերածելու կարողութիւնը եւ իրմէ ժառանգեցինք զարգացած անգլիացիներու յատուկ լեզու մը եւ բռնու սեր մը հանդէպ անգլիական գրականութեան:

Մեզմէ տաւը տարի աւելի մեծ այս երիտասարդը՝ համակ խանդ էր եւ նուիրում: Մեզի հոգեկից էր եւ լիովի կը հասկնար մեր վիճակը եւ կարիքները: Տեսուչին քաջալերանքով, ան արտադասարանային գործունէութիւն կազմակերպեց: Սկստուական շարժում, աթլէթիք, խաղեր, թատրոն, եւ գրադարան

հաստատեց ու հետաքրքրուեցաւ դպրոցէն դուրս մեր կեանքով, ուսուցիչէ աւելի՝ մեզի մեծ եղբայր մը եղաւ: Կը յիշեմ, կաղանդի առիթով վամֆի տանիքին վրայ իր սենեակին մէջ մեր դասարանի տղոց համար սարքած մրգասեղանը: Խօսելով, կատակելով եւ երգելով մեզի չիր ու չամիչ, միրգ, կարկանդակ եւ օշարակ կամ թէյ կը հրամցնէր եւ կաղանդի առթիւ նուէրներ կու տար մեզի: 1919ին Երեւանի մէջ անջատուած իր հարազատներուն կարօտը մեզմէ կ'առնէր այս որբացած երիտասարդը որ շուտով մեր ամենասիրելի պարոնը դարձաւ:

Անձնագոհ ուսուցչի, խոնարհամիտ եւ պարկեշտ հասարակական գործիչի եւ գործնապէս ազգասէր եւ հայրենասէր նուիրեալի իր ներշնչող օրինակը խորունկ ազդեցութիւն մը գործեց մեր վրայ եւ շատերս հետեւեցանք իր փայլերուն: 1992ին երբ հրաժեշտ առաւ այս կեանքէն, իր բարի յիշատակը յաւերժացնելու մտադրութեամբ Լոնտոնի մէջ հաստատուեցաւ Պերճ Սամորունի Կրթական Թրասթը՝ նիւթապէս օգնելու հայկական վարժարաններու, հայ ուսուցիչներու եւ ուսանողներու: Իր կեանքի ընկերը՝ Պէթրիս Սամորունին, տրամադրեց հիմնադրամին մայր գումարը, որուն իրենց մասնակցութիւնը բերին իր քարեկամները եւ նախկին աշակերտները:

Վերի կարգերու Հայերէն լեզուի մեր ուսուցիչն էր Պր. Սեդրակ Պաղտօնան: Նդիռնին, Էրիտ աղջկայ տարագով Գլիէն մագապուծ փախած էր եւ ազատած՝ զինք հետապնդող թիւրքերու ձեռքէն: Տակաւին կ'ապրէր անդոհամբը իր ահաւոր փորձառութիւններուն եւ շարունակ կը խօսէր ջարդերու մասին եւ մեզի կը յիշեցնէր մեր ազգային պարտականութիւնը: Բանաստեղծի հոգիով քարի եւ գգայուն ուսուցիչ մըն էր, որուն մեղմ քնաւորութիւնը

չարաչար գործածեցինք եւ չկրցինք օգտուիլ իր դասաւանդութենէն: Ես շատ կը սիրէի արտասանութեան պահը: Ամէն Երկուշաբթի, գրատախտակին վրայ իր մարգարտաշար տառերով սիրուն քերթուած մը կը գրէր եւ շաբաթ մը վերջ զայն գոց կ'արտասանէինք կարգով: Իրեն կը պարտիմ Հայ բանաստեղծութեան սէրս եւ արտասանութեան եւ հրապարակային խօսքի ձիրքիս զարգացումը:

Մեր աշխարհագրութեան ուսուցիչը՝ Պր. Յովսէփ Տէր Վարդանեանն էր. լուրջ, լռակեաց, իմքնափոփ, վերապրող մը, որուն հանդէպ, որպէս գրող, սկսայ յարգամբ տածել երբ գրադարանին մէջ կարդացի «Ինդիլիի Այրանի Սպանդը» անունը կրող իր հեղինակած գիրքը: Այդ օրերու աշխարհագրութեան ծրագրին համաձայն, մեր ուսուցիչը սիւսեմաթիֆ կերպով մեզի սորվեցուց երկրին հինգ ցամաքամասերը, ովկիանոսները, ծովերը, լիճները, գետերը, լեռնաշղթաները եւ լեռները, կղզիները, թերակղզիները, երկիրները եւ իրենց մայրաքաղաքները: Անշուշտ մեզի համար խորունկ ցաւ էր սորվիլ որ Արարատէն աւելի քարձր գագաթներ կային եւ Եփրատ – Տիգրիս միասին աշխարհի ամենէն երկար գետերը չէին: Մտքիս մէջ թարմ են տակաւին մեզի սորվեցուցած աշխարհագրական եզրերը եւ կը տեսնեմ Երկրի ֆիզիքական եւ էադաֆական քարտեզները գրատախտակէն կախուած, որոնց վրայ անուններ կը փնտռէինք: Ծանրաշուք մեր ուսուցչին դասին՝ կարելի չէր անառակութիւն ընել եւ ժամանակ վատնել:

Տարեց ուսուցիչներու խումբին կը պատկանէր մեր գծագրութեան ուսուցիչը՝ Պր. Արամ Խաչատուրեանը որ իր սեղանին վրայ առարկայ մը կամ պտուղ մը կը դնէր գծելու համար եւ ապա կը կորսուէր իր

մտածումներում մէջ՝ քուրդովին անտարբեր իր շրջապատին: Ձկրցի աթոռ մը իսկ գծել սորվիլու եւ ինձգիմքս կը մեղադրէի: Հպարտ էիմք մեր ուսուցչի մկարիչի համբաւով՝ ամէն անգամ որ կ'անցնէիմք Նդիշէ Դուրեան Պատրիարքին իր մկարած կապաագոյն իւղանկարին առջեւէն որ կ'ախտած էր Պատրիարքարանի դահլիճին մուտքին ուր կ'երթայիմք Ս. Մնունդի առիթով Պատրիարք Արքազան Հօր աջը համբուրելու եւ Յոպպէի մարինջ մը մուէր ստանալու համար:

Պր. Վարդան Մաթոսեանէն եւ Պր. Ճօզէֆ Մալաքէն արաբերէն սորվելու ջանքերս ալ արդիւմանէտ չեղան եւ գիտցած արաբերէնս ալ մոռցայ: Արտառոցօրէն, այդ օրերուն, արաբիմ եւ արաբականիմ վրայ վերէն կը մայէիմք: Ոչ հրեաներուն եւ ոչ ալ արաբներուն հետ կը յարաբերէիմք: Վամքի շրջապատին մէջ մէկուսացած, ինձմաբաւ կեանք մը կ'ապրէիմք: Տարիներ ետք Bishop Gobaiի աւարտական տարիս՝ երբ Ընդհանուր Ազգաց Պատմութեան տեղ Արաբ ժողովուրդի պատմութիւնը սերտեցի, սորվեցաւ թէ ինչ բարձր մշակոյթի, գիտութեան եւ գրականութեան տէր էր այս քարի եւ ազնիւ ժողովուրդը:

Մեր հոգեւորական այցելու ուսուցիչները, կրօնական եւ հայագիտական միութերու դասաւանդումով՝ մեր զարգացումին մէջ շատ կարեւոր դեր մը կատարեցին:

Հայր Հակագունը (Գերշ. Տ. Հ. Աբրահամեան) թուխ թարմ հացի պէտ համով, քաղցրաբարոյ ուսուցիչս մեզի գրաբարի քարդուքիւնները եւ թմուկները փորձեց պարզել՝ Նդիշէ Դուրեան Արքազանի պատրաստած դասագիրքերուն օժանդակութեամբ: Հմայուեցայ մեր դասական լեզուին գեղեցկութեամբ եւ ճիշտութեամբ: Բայց, երկու տարին անբաւարար եղաւ տիրանալու

անոր ճնային նրքութիւններուն: Իմ սիրելի ուսուցիչը հայրենիք վերադարձաւ եւ Ս. Էջմիածնի մէջ երկար տարիներ որպէս լուսարարպետ ծառայելէ ետք Հայաստանի ծոցին մէջ թաղուեցաւ:

Հայր Ջօզեֆ (Գերշ. Տ. Ջ. Նպիսկոպոս Տէր Յակոբեան) Հայոց Պատմութեան եւ Հայ Եկեղեցւոյ Պատմութեան ուսուցիչս էր եւ որուն համդէպ սիրոյ եւ սարսափի զգացումներ կը տածէի միանգամայն: Խանդոտ, համով հոտով պատմիչ մըն էր եւ կը սիրէի հայ հերոսներու եւ մեր հայրապետներու պատմութիւնները: Նւ Վարդանանցի, Գայր Վահանի, Ս. Սահակի եւ Ս. Մեսրոպի, Մեծն Ներսէսի, Ներսէս Շնորհալիի, Ներսէս Աշտարակեցիի, Խրիմեան Հայրիկի, Անդրանիկի, Աղբիւր Սերոբի, Վանի եւ Սարտարապատի հերոսամարտներուն պատմութիւններ անջնջելիօրէն քանդակուած եմ յիշողութեանս մէջ: Ուսուցիչս, միեւնոյն ատեն, հրաշունչ քարոզիչ էր եւ Մեծ Պահի կիրակիներուն, Ս. Յարութեան Տաճարին Հայկական Գողգթայի վերնատունը Ս. Պատարագի միջոցին, մեղապարտներուն՝ ապաշխարութեան ուղղուած իր քարոզները՝ դժոխքի մկարագրութիւններով, ինծի սոսկում կը պատճառէին: Վանքի Ս. Յակոբայ Տաճարին Ս. Էջմիածնի մատուին մէջ, խոշոր որմնակար մը կար (որ կը խորհիմ հոն է տակաւին) որ կը մերկայացնէր երկմքի արեայութեան եւ դժոխքի հակադիր տեսարաններ: Արեայութեան մէջ մտած էին արդարներ երկայմամօրուս, սպիտակափառ Աստուծոյ աջակողմեան դասուն, իսկ մեղաւորները՝ սատանաներու կողմէ եռաժանիներով կը հրուէին գեհննի բոցերուն: Քարոզին տպաւորութեան տակ, այդ պատկերին թեւադրած մղձաւանջը կը տանջէր զիս եւ ուժգին կ'աղօթէի գործած եւ չգործած, երեսելի եւ աներելոյթ քուրդ մեղքերուս համար:

Մեր աւարտական տարին, առաջին անգամ ըլլալով, Նդիվարդը, (Ամեն. Տ. Նդիշէ Արք Տէրտէրեան՝ Պատրիարք Հայ Նրուսադէի) մեր դասարանին Հայ Մատենագիտութիւն դասաւանդեց: Ամեն Ձորեմբաբքի առտու, ամիսներ կը սպասէի իր դասին: Ափ մը քոթիկի վրայ, մանր տառերով էջ մը գրութիւն կը բերէր հետը, հայ հեղինակի մը կենսագրականը եւ գրական գործերուն անունները գորս մեր տետրակներուն մէջ կ'ընդօրինակէին: Սկիզբը փորձեց մեզ գրական վերլուծման աշխատանքին վարժեցնել. մեզի կը պակսէր հասկացողութիւնը եւ լեզուն. փորձեցինք վերլուծել Պետրոս Դուրեանի «Իմ Մահը», Մեծարեցի «Հիւրը», Վարուժանի «Ցանը»: Մեզ քաջալերելու համար, բոլորիս Տէն վեր ճիշդ տուաւ: Յետոյ դադրեցուց վերլուծումի աշխատանքը: Ամեն դասի, ափ մը գիրին հետ, գիրք մը բերաւ եւ գրական գոհար մը, քերթուած կամ արձակ՝ մեզի քացատրեց եւ ապա կարդաց: Մատենագրութեան պահը ինծի համար կատարեալ վայելք դարձաւ: Այս պահուն կը տեսնեմ իր տգէտը դէմքը եւ կը լսեմ իր կողորդային ձայնը երբ մեզի կը կարդար Արփիար Արփիարեանի «Կարմիր Ժամուց»էն Հայաստանցի Տէրտէրին եւ Պոլսեցի ջոջին երկխօսութիւնը: Նդիվարդին կը պարտիմ Հայ Գրականութեան հանդէպ զգացած բուռն սէրս: Շրջանաւարտ ըլլալէս հտփ կապս պահեցի մատենագիտութեան ուսուցչիս հետ եւ մեծապէս օգտուեցայ իր լայն հմտութենէն, գեղարուեստական ճաշակէն եւ հիացայ իր ինքնատպութեան, նորարարութեան Օսկար Ուայլտեան սրամտութեան, քանաստեղծական ստեղծունեւորում եւ արձակին եւ կենդանի խօսքին պերճ գեղեցկութեանը վրայ: Ես, անոր հոգիին աղուոր երեսը տեսայ միայն:

Մեր կրօնագիտութեան ուսուցիչը՝ Հայր Սեբովբէն էր (Գերշ. Տ. Ս. Արք. Մանուկեան): Հանդարտաբարոյ, կենցաղա-

գէտ եւ մշտաժպիտ այս եկեղեցականը փրոճեց մեր կրօնական հասկացողութիւնը եւ քրիստոնէական հաւատքը զարգացնելու եւ աստուածաբանական եւ դաւանաբանական դժուար ըմբռնելի գաղափարները յատկացնելու մեր մտքին մէջ: Դժբախտաբար, հակառակ կրօնական հարցերու մասին լուրջ հետաքրքրութեամբ, այդ շրջանին՝ փոքր եղբօրս եւ բրոջս իրերալաշարդ մահերը փակեցին միտքիս եւ հոգիիս ընկալչութեան դռները հանդէպ բարեգութ եւ մարդասէր Ամենակալ Աստուծոյ: Ձեի կրնար ըմբռնել, թէ Աստուած՝ որ Սէր է եւ ամենուն Հայրը, առանց որում կամքին եւ գիտութեան տերեւ մը իսկ չի շարժիր, ինչ սիրտով խլած էր կեանքը երկու անմեղներու: Պարմանութեանս ահաւոր այս փորձառութիւնը շատ խորունկ ազդեցութիւն մը ունեցած է Աստուծոյ գաղափարին մասին իմ հայեցողութեանս վրայ:

Կրօնական զգացումի վերագարքնունս կը պարտիմ բարեշնորհ սարկաւազի մը: Այդ օրերուն, Թարգմանչացի տղաք՝ որ Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցիին մէջ դպրութիւն կ'ընէինք Տաղաւարներուն՝ Զատիկին, Աստուածածնին եւ Վարդավառին՝ սարկաւազի մը ընկերակցութեամբ Բեթղեհէմ կ'երթայինք տեղւոյն վրայ Ս. Պատարագին մասնակցելու: Քանի մը անգամ այդ պարտականութիւնը վստահուեցաւ նոյն սարկաւազին: Երբ ուրիշներ՝ պատարագէն անմիջապէս հտփ կը փութային օթայիւսով Նրուսադէմ վերադառնալ, ան՝ մեզ Բեթղեհէմի մօտ գտնուող Եփրադայ գիւղը կը տանէր: Աղբիւրի մօտ այգիի մը մէջ կը նստէինք եւ մեզի չիր ու չամիչ, խարկուած պիստակ, մուշ եւ կաղին եւ պտուղ կը հրամցնէր եւ ապա Յիսուսի կեանքէն պատմութիւններ կը պատմէր: Արար գիւղացիներ մեզի «քարի եկած էք»

կ'ըսեին, իսկ գեղջկուհիներ, իրենց կուժերով աղբիւրը կու գային եւ ջուրով լեցնելէ ետք՝ զամոնք իրենց գլուխներուն դրած՝ հանդարտ ֆայլերով առուակին փոխ կածանէն իրենց հիւղակները կը վերադառնային:

Հոգեպար այդ պահուն, սալորի, ծիրանի, խնձորի, նարինջի ծառերով եւ որթատունկերով շրջապատուած այդ ձորին խռովիչ գեղեցկութենէն ազդուած, վերացնող, պայծառակերպող մթնոլորտին մէջ՝ կ'երեւակայէի Որդին Մարդոյ՝ որ երկու հազար տարիներ առաջ, այսպիսի ձորի մը մէջ, նստած պտղատու ծառերու շուրջին տակ առուի մը եզրին իր առաջնայիններուն առակներ կը պատմէր եւ իր ապագային մասին գուշակութիւններ կ'ընէր:

Կեանքիս մէջ ոեւէ ատեն գերբնական ներկայութեան մը այնքան խորունկ չեմ ազդուած որքան այդ պահէն՝ երբ այս

սպիտակադէմ եւ սրբատիպ հետեւորդը Մեծ Վարդապետին, մեզի կը պատմէր էմմաուսի ճամբորդներուն պատմութիւնը: Բարեշնորհ այս ընծայեալը՝ Արշակ Սարկաւազ Գալուստեանն էր որ ետքէն գահակալեց որպէս Ամենապատիւ Տ. Շնորհք Ս. Արքեպիսկոպոս Գալուստեան Պատրիարք Հայոց Կոստանդնուպոլսոյ եւ շնորհով ու մեծ իմաստութեամբ եւ փառութեամբ հովուեց իր հօտը:

Լոյս իջնէ հողակոյտին եւ լոյսերուն մէջ ցննան հոգիները երախտաշատ ուսուցիչներուս, որոնք, լուսոյ այս վառարանին մէջ անկրկնելի նուիրումով, հաւատով եւ գիտակցութեամբ մեր միտքն ու հոգին լուսաւորեցին:

Աղօթք, օրհնէմք եւ յաւիտեանական հանգիստ իրենց հոգիներուն:

ԿԱՌՊԻՍ ԵՍԱՅԵԱՆ

ԼԵՌ, ԾՈՎ ՈՒ ԳԻՐ

*Լեռնաշարեր գիր են երկար. գիր՝ ալիքներ ծովերու.
Կոչուած՝ անվերջ սէր ու կարօտ. յոյզ ու հոգեր պատմելու.
Ծագէ ծագ լուռ. սիրելիներ՝ այնքան հեռու իրարմէ
Կը սեւեռեն աչերն հոգու՝ այդ լեռ ու ծով - գրերու:*

ՄԱՃ ՈՒ ԳՐԻԶ

*Մշակելի հողերն հերկել ու ակօսել՝ օրհնացան.
Ձեռք մը՝ մաճին. ձեռք մը՝ գոյին, քաղել՝ հումքեր ըղձական.
Նոյն կոչումով արդարաւար. ձեռքեր՝ մաճկալ կամ գոյսկալ
Կը պարզեն մեզ հաց ու բան. կ'ըլլան աղբիւր բերկրութեան:*

Քառասկներ

Վարդ Շիկահեր

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԻ ՀԱՅՈՑ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ
ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐԸ ԴԱՐԵՐՈՒ ԸՆԹԱՑՔԻՆ

Բ. Մաս

Նոր Շրջան

Ս. Յակոբի Վերակառուցումը

ԺՋ.-ԺԷ. դարերու ընթացքին ժամանակ մը Ս. Յակոբեանց Վանը ծանր պարտքերու կ'ենթարկուի:

Այս շրջանին երուսաղէմի Հայոց Առաքելական Աթոռին կը բարձրանայ Գրիգոր Պատրիարք Պարոնտէր (1612-1645): Գրիգոր Պարոնտէրի համբաւը նախքան պատրիարք ըլլալը արդէն ելած էր՝ վարժով սրբակեաց, հաւատարիմ, խոհեմ, վարչագէտ, աշխատասէր եւ շինարար: Գրիգոր Պարոնտէր իր քաղաքագիտական շնորհներով եւ կարողութիւններով նոյնիսկ կը շարժէ շատ մը բարեպաշտներու սիրտը եւ շատ մը երկիրներէ հայ առաջնորդներ, վարդապետներ եւ աշխարհականներ երուսաղէմ կու գան: Անոնց մէջն էին նշանաւոր ու հարուստ հայ «խոջա»ներ եւ որոնցմէ կը հանգանակուի 48,000 գահեկան գումարը եւ կը վճարուի վանքին պարտքը (1611ին): Նաեւ ուրիշ գումարներով շէնդ գարդիքով կը ճոխացնեն սուրբ եկեղեցիները:

Երուսաղէմի մէջ ներկայ եղող երեսլի «խոջա»ները տեսնելով Գրիգոր Պարոնտէրի (տակաւին Գր. Պարոնտէր ունէ եկեղեցական կարգ չունէր) հաւատարիմ ծառայութիւնները՝ միաքան խորհրդակցութեամբ կը խնդրեն օրուան Դաւիթ պատրիարքէն որ ֆահեայտութեան եւ վարդապետութեան աստիճանները տալով Գրիգորի՝ իր իշխանութիւնն ալ անոր փոխանցէ, ու մասնաւոր յանձնէ Ս. Աթոռին քացարձակ կառավարութիւնը: «Խոջա»ներու կարգադրութեամբ եւ պատրիարքական

իրաւասութեան հակառակ գործ մը կատարած ըլլաւ՝ յաջորդ տարին (1613) Ս. Էջմիածնէն երուսաղէմ բերել կու տան Աւետիս Կաթողիկոսը, որ ազգին եւ քոյոր միաբաններու հաւանութեամբ Գրիգոր Վրդ. Պարոնտէրին Նպիսկոպոս կը ձեռնադրէ Ս. Յակոբայ Տաճարին մէջ (5 Ապրիլ 1613) ապա Դաւիթ Պատրիարքը հրաժարեցնելով, Ս. Աթոռին վրայ կը քաղմեցնեն զայն: Ասկէ ետք Պարոնտէր ամբողջութեամբ կը նուիրուի Ս. Աթոռի շահուն եւ ծառայութեան:

Այս շրջանին 1614ին երուսաղէմ ուխտի կու գայ Կիլիկիոյ Յովհաննէս Կաթողիկոսը եւ Սր. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ քաղմախառն հաւատացեալներու ներկայութեան կը կատարէ Ս. Միւստին օրհնութիւնը:

Գրիգոր պատրիարք Պարոնտէր Սր. Յակոբայ յիշատակ թողած է ծանրագին եւ ձեռագործ քանկագին շուրջառ մը եւ նմիփողոմը: Շուրջառին յիշատակարանը. «Յիշատակ է շուրջառու Տէր Գրիգոր Սր. երուսաղէմայ Արքեպս.ին (Պարոնտէր) եւ քարի ծնողաց ի Սր. Յակոբ ք. ՌԿԳ (1614)»: (Շուրջառը կը պահուի Ս. Յակոբի Դամաճատունը):

1626ին Յոյները եւ Վրացիները Ս. Յակոբի սեպհականութեան խնդիր կը յարուցանեն. դատարանի առջեւ կը հաստատուի հայոց իրաւունքը եւ այնպէս կ'արձանագրուի:

Երուսաղէմի Սր. Յակոբայ տաճարին մէջ (1651ին) կը գումարուի կարեւոր

Ազգային-եկեղեցական ժողով մը բնեկու համար Ազգային-եկեղեցական հարցերը: Այս ժողովին կը մասնակցին Ս. Էջմիածին Մայր Աթոռի Փրկիպոս Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը, Սիսի (Կիլիկիոյ) Ներսէս Կաթողիկոսը, Երուսաղէմի հայոց Աստուածատուր Պատրիարքը, եւ այլ եկեղեցական եւ աշխարհական պատգամաւորներ: Հայց. Առաքելական Եկեղեցւոյ կեանքը կարգաւորելու եւ նուիրապետական աթոռներու միջեւ խաղաղութիւն եւ կարգապահութիւն հաստատելու նպատակաւ կը սահմանեն ԺԳ. (18) կանոններ:

Այս հանդիսաւոր առթիւ (1651ին) կարեւոր նորոգութիւններ կը կատարուին Ս. Յակոբայ Տաճարէն մերս: Կը շինուին Եկեղեցւոյ փոքր առեանի եւ դասերու խնամկար յատկները, կը հարթուի ամրոց տաճարին անհարթ ու անհաւասար յատակը: Կը բարձրացուի մասն Աւագ Սեղանի Բեմը, որ Նախապէս ցած էր, եւ խնամկար յատկով կը զարդարուի: («Ժամանագրութիւն ...», Մ. Ե. Ն., «Գրպանի Օրացոյց», Երուսաղէմ, 1940, էջ 217):

Աստուածատուր պատրիարքի Ժամանակ (1656 թուական) Յոյները Ս. Յակոբ Վանքիին եւ Եկեղեցիին սեպիականութեան խնդիր կը յարուցանեն: Նոյն տարուան (1656) Զատիկի նրազալոյցին Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ Յոյները վայրագութեամբ կը յարձակին Աստուածատուր պատրիարքին վրայ եւ սակայն պատկանելի ծերունի պատրիարքը զարմամալի համբերութեամբ կը տոկայ ամէն մախատիմքի: Ան խոհեմաբար եւ պաղատամբ կը խնդրէ հայ Միաբաններէն եւ ուխտաւորներէն հանդարտ մնալ եւ չարիքը չարիքով չփոխարինել:

Յոյները այս միջադէպով չեն գոհանար, անոնք կը դիմեն ամէն տեսակ նեմգութիւններու եւ կաշառատուութեանց

իրենց նպատակներուն հասնելու համար: Շինծու եւ կեղծ հրովարտականքով կը փորձեն յափշտակել տարբեր բրիստոնեայ վանքերը կամ եկեղեցիները: Կը յափշտակեն Հապէշներու կալուածը:

Աստուածատուր Պատրիարք կ'երթայ Կ. Պոլիս բողոքելու մեր եւ Հապէշներու իրաւունքներու վրայ Յունաց ռոնձգութիւններու դէմ: Իրրեւ փոխանորդ Երուսաղէմ կը դրկուի Եղիազար Եպս. Այնթապցի, որ կը վերահաստատէ հայոց իրաւունքները ու կը տիրանայ Հապէշներու տեղերուն:

1657ին Աստուածատուր Պատրիարք կը վերադառնայ Երուսաղէմ: Յոյները կը գրաւեն Ս. Յակոբայ Հայոց Վանքը: Եղիազար Եպս. փախստական կը հասնի Կ. Պոլիս եւ հոն շրթայակապ կը քանտարկուի: Աստուածատուր դարձեալ Կ. Պոլիս կ'երթայ:

Ս. Յակոբայ Վանքը մէկուկէտ տարի Յունաց ձեռքը մնալէ ետք 1659ին կը վերադարձան Հայոց:

Եղիազար Այնթապցի 1661ին կը շինէ Ս. Յակոբեանց Տաճարի կից Ս. Էջմիածին եկեղեցին: Նախապէս այս քաժիմը եղած էր տաճարի բաց գաւիթը եւ որուն կամարները պատ հիւսելով եկեղեցիի կը վերածէ պատարագի սեղանով մը: Ան մոյն թուին շինել կու տայ Տեառնեղոր Աթոռի գմբեթը: (Սաւալանեանց, Բ. Հատոր, էջ 1222):

Եղիազար Այնթապցիին Ս. Էջմիածնի եկեղեցին շինելու նպատակն էր ամբատ կաթողիկոսութիւն մը ստեղծել Տանկահայոց վրայ, ուր հաստատած էր մասն կաթողիկոսական Աթոռ մը: 1664ին Եղիազար Բերիոյ (Հալէպ) մէջ Կաթողիկոս Կ'օծուի (Կիլիկիոյ) Խաչատուր Կաթողիկոս սէն: Նոյն թուականէն Սր. Յակոբայ Եկեղեցիի մէջ Եղիազար Կաթողիկոս սէն, միւռնօրինութեան արծաթեայ ձագար (խուռնի) մը կը պահուի, հետեւեալ յիշատակարանով. «Յիշատակ

է սայ Տեառն Եղիազար Կաթողիկոսին վասն Արքայոյս Միւռոնին ի Ար. Երուսաղէմ Քվին ՌժժԳ (1664)»։ Հաւանաբար իր իբր կաթողիկոս հաստատուելուն տարիին (1666ին) Երուսաղէմի մէջ Ս. Միւռոն կ'օրհնէ Հրեշտակապետաց Վանքի ձիթենի Ս. Ծառէն հանուած ձէթով։

1711ին կը շինուի Ս. Էջմիածնայ Եկեղեցւոյ Հիւսիսային (դէպի Ս. Յակոբ տանող) դուռը, որ Հունկայ ծառի փայտէն պատրաստուած է ըստ յիշատակարանին (Սաւալանեանց, Բ. Հատոր էջ 1227)։

ԺԸ. դարու սկիզբը, Երուսաղէմի Միհնա Ամդեցի հայոց պատրիարքի մահէն՝ 1704էն ետք Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութիւնը կը միացուի հայոց Կ. Պոլսոյ պատրիարքութեան ապօրէն կերպով։ Մօտ տասը տարիներ (1704–1714) Երուսաղէմի Ս. Աթոռը թափուր կը մնայ եւ կը կառավարուի Կ. Պոլսոյ Պատրիարքի կողմէ նշանակուած տեղակայներէ կամ «շխարհական «Պապա»ներէ կամ «նազըր»ներէ։ Ս. Յակոբայ Վանքը ծանր պարտքերու տակ կ'իյնայ «պապա»ներու կամ «նազըր»ներու վնասակար եւ անխիղճ գործունէութեան հետեւանքներու պատճառաւ։ Երուսաղէմի Ս. Աթոռին կրած ծանր տառապանքները կ'արթնցնեն Կ. Պոլսոյ հայ ազգասէր եւ եկեղեցասէր ազգայիններու խիղճը Երուսաղէմի Հայոց Վանքին հանդէպ։ Երուսաղէմի Ս. Աթոռը կառավարող փոխանորդները ստեղծած էին հասարակած կնիք (Օրթա մէհիւր) մը որով, Վանքի կամ պատրիարքարանի հանունով փոխ դրամ կ'առնէին նաեւ Երուսաղէմ ուխտի եկող ուխտաւորներու

դրամները, մէկ խօսքով ինչ որ Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքարան եկամուտ ունենար Կ. Պոլսոյ Պատրիարքին կամ ալ իրենց անձնական շահերու կը գործածէին կամ կ'իւրացնէին։ Ս. Յակոբի Վանքը այդքան ծանր պարտքերու տակ կը հեծէր որ տեղական միաբաններ, եկեղեցականներ չէին կրնար խօսիլ։ Բանտի, ծեծի կամ այլ տեսակ տաժանելի տառապանքներու կ'ենթարկուէին։ Այս անխիղճ գարշելի եւ գազանաբարոյ տեղակայները այնքան առաջ գացին որ նոյնիսկ հայոց Ս. Փրկչայ Վանքը գրաւի տակ դրին։ Պոլսահայ ազգասէր եւ եկեղեցասէր հայ ամիրաները որոնք կառավարական շրջանակներու մէջ կարեւոր պաշտօններու վրայ կամ այլ դիրքերու վրայ էին, 1714ին, ժողով կ'ընէին Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքարանի տխուր կացութեան քարտէք լուծում մը գտնելու համար։ Կ'որոշուի Երուսաղէմ դրկել Յովհաննէս Վրդ. Կոլոտ, Բաղիշեցիին։ Ան Երուսաղէմ կու գայ եւ յստակ կարգադրութիւններ կ'ընէ եւ երաշխաւոր կ'ըլլայ Երուսաղէմի Պատրիարքարանի պարտքերուն համար։ Կ. Պոլիս վերադարձին Յովհ. Վրդ. Կոլոտ հարցը կը պարզէ Ազգին առջեւ եւ կ'առաջարկէ լուծումներ Վանքին պարտքերու վճարման համար։ Յովհ. Վրդ. Կոլոտ կ'ընտրուի Կ. Պոլսոյ Պատրիարք եւ Երուսաղէմի Ս. Աթոռին համար պատրիարք ընտրելու տայ Մշոյ Ս. Կարապետի Առաջնորդ Գրիգոր Վրդ. Բաղիշեցիին (18 Սեպտ. 1714)։ Բաժանում կը յայտարարուի Երուսաղէմի եւ Կ. Պոլսոյ Աթոռներու։

ԲԱՐՍԵՂ ՎՐԴ. ԳԱԼԷՄՏԷՐԵԱՆ

(Շարունակելի)

ՍՈՒՐԲ ՀՐԵՇՏԱԿԱՊԵՏԱՑ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ԵՒ ՎԱՆՔԸ¹

Հին քաղաքի հարաւարեւմտեան (Հայոց Սրբոց Յակոբեանց վանքի պարիսպներից ներս, հարաւ-արեւելեան) մասում գտնուում է Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցին:

Վանքի մուտքի դուռը նեղ է եւ ցած, ինչպէս Ս. Քաղաքի ուրիշ շատ եկեղեցիների եւ վանքերի: Դռները այս ձեւով կառուցելը, պաշտպանութեան նպատակ ունէր, քանի որ եկեղեցիների ոսկեայ եւ արծաթեայ սպասները շատ անգամ պատճառ են եղել յարձակումների: Ցած մուտքը ունէր մի ուրիշ նպատակ եւս, նա յիշեցնում է ներս մտնողին . ազմուսի խօսքը. «Պատարագ Աստուծոյ՝ հոգի խոնարհ, գսիրտ սուրբ եւ զհոգի խոնարհ Աստուած ոչ արհամարհէ (Սղմ. Մ 19), այսինքն եկեղեցի մտնող հաւատացեալը պիտի լինի խոնարհ. հնազանդ Տիրոջ պատուիրաններին: Այս վանքը կառուցուած է այնտեղ, ուր մի ժամանակ Աննա քահանայապետի տունն էր: Այստեղ բերուեց Տէր Յիսուս ամբարիշտ քահանայապետից դատուելու համար: Նրան կալանաւորեցին եւ տարան Գեթսեմանիով, քաղաքի պարսպի ներքեւի մասով եւ հարաւ-արեւելեան դռնով /այժմ Ալբիւսաց դուռ/, Աննա քահանայապետի ապարանքը: Ինչպէս վկայում է աւետարանը. «Իսկ գունդը, հագարապետը եւ հրեաների սպասաւորները բռնեցին Յիսուսին եւ կապեցին: Եւ նախ նրան տարան Աննայի մօտ, որը Կայիափայի՝ այդ տարուայ քահանայապետի աներն էր: Սա այն Կայիափան էր, որ հրեաներին խրատ տուեց, թէ աւելի լաւ է, որ

ժողովրդի համար մէկ մարդ մեռնի՝» (Յովմ. ԺԸ 12-14):

Քահանայապետի տանը երբայեցուց Կրօնական Ատեանն էր հաւաքում՝ Սինեդրեօնը, իսկ Աննան, թեպէտեւ տարուայ քահանայապետը չէր, սակայն իբրեւ նախկին քահանայապետ ազդեցութիւն ունէր հրեայ շրջանակներում, այն աստիճան, որ Քրիստոս նախ այնտեղ բերուեց. «Քահանայապետը հարց տուեց Յիսուսին նրա աշակերտների եւ վարդապետութեան մասին: Յիսուս նրան պատասխանեց. «Ես բացայայտ ասացի աշխարհին. ես միշտ ուսուցանել եմ ժողովարանում եւ տաճարի մէջ, ուր հաւաքում էին բոլոր հրեաները. եւ ծածուկ ոչինչ չեմ խօսել: Ինձ ինչո՞ւ ես հարցուփորձ անում. հարցուփորձ արա նրանց, ովքեր լսել են, թէ ես նրանց հետ ինչ եմ խօսել. հաճ, նրանք գիտեն, թէ ինչ եմ ասել: Երբ Նա այս ասաց, այնտեղ կանգնած սպասաւորներից մէկը մի ապտակ տուեց Յիսուսին ու ասաց. «Այդպէ՛ս ես պատասխանում քահանայապետին՝» (Յովմ. ԺԸ 19-22): Աստուածորդւոյն երեսին տրուած ապտակի յանդգնութիւնը սարսափեցնում է հրեղեններին եւ ինչպէս մեկնում են եկեղեցւոյ սրբազան հայրերը՝ հրեշտակները իրենց թեւերով ծածկում են իրենց երեսները:

Հայոց Հայրապետ Ս. Ներսէս Շնորհալին «Այսօր Աննա շարականի մէջ գրում է.-

«Նա այն էր, ունէր այն ապտակէր
 ի որմէ որովքէն իւրաքանչիւր...»

¹ Թողուածը տպագրուած է HOLY LAND autumn-1997 մէջ անգլերէն

“Շահան այն երեսին էր ապտակում,
որից սերովբեն էր թեւասքողում...”

Տեղացիները այս վանքը կոչում
են “Դեր էլ Զեյթունեհ” Զիթենու
վանք. այն ձիթենու անուկով՝ որին
կապեցին Յիսուսին դատելուց առաջ:

Երբ Տերը բերուեց Ամնա
քահանայապետի առջեւ դատուելու
համար, նա զբաղուած էր մէկ ուրիշ
դատով, ուստի Քրիստոսին կապեցին
մօտակայ ձիթենուն եւ յետոյ
բանտարկեցին: Այս ձիթենին քրիստո-
նէական սկզբնական դարերից ի վեր
նուիրական է եւ առարկայ է
ուխտաւորների բարեպաշտութեան:
Ծաղին մասնաւոր խնամք է տարում
եւ նրա արմատից նոր ճիւղեր են
աճում: Մաղաքիւս Արք. Օրմանեանը
պատմում է, որ իւրաքանչիւր աւագ
ուրբաթ երեկոյեան, հաւատացեալ-
ները ուխտի են գալիս այստեղ եւ
յատուկ Զարչարանաց Կարգ
կատարում: Պաշտօնները շարական-
ներով եւ հոգեւոր երգերով հաւաքում
են եւ նրանց կուտերով պատրաստում
են “Սուրբ Ծառի համրիչները, որոնք
երուսաղէմից սփռում են
ուխտաւորների ձեռքով” (Հայկական
Երուսաղէմ, Երսղմ., 1931, էջ 128): Այս
ձիթենու պտուղները եւ կուտը
հրաշագործ են: Պատմում են
հրաշքներ, որ կատարուել են ամուլ
կանանց եւ ջերմ ունեցողների հետ:

Զիթենին պարսպող պատի աջ
կողմում /որ է նաեւ Ս. Հրեշտակա-
պետաց եկեղեցւոյ պատր./, բակի
սալալատակի վրայ, կարելի է տեսնել
կէս մետր բարձրութեամբ յղկուած մի
քար, որի վրայ մարդու բերանի նման
նեղքեր են տեսնում: Այս փոքրիկ
սիւնը անյիշատակ ժամանակներից ի
վեր կոչւում է “Ովսանայի քար”:

Աւանդութեամբ ընդունուած է, թէ այդ
նեղքերը բացուել են, երբ Քրիստոս՝
հանդէսով Երուսաղէմ մտած օրը՝
ովսանմաները լռեցնել պահանջող
փարիսեցիներին յանդիմանել է
ասելով.

“**Ի՞նչ դժուար է,**

վարձելու աշաղհնեցէն”:

“Եթէ դրանք լռեն, քարերը
կ’աղաղակեն” (Ղուկ. ԺԹ 40):

Միջնադարեան տիպար վանք է
Ս. Հրեշտակապետացը եւ հակառակ իր
փոքր տարածութեան, վանքն ու
եկեղեցին մեծ արժէք են
ներկայացնում: Այն պահում է հայ հին
եկեղեցիների ձեւը, որոնք բաժանում
են երկու մասի՝ ունի գաւիթ, կամ
ժամատեղի եւ ներքին եկեղեցի, կամ
տաճար: Գաւիթը, 15*6,5 մետր չափով,
հիւսիս-արեւելեան անկիւնում ունի Ս.
Սեղան, որ կանգնած է ի յիշատակ
նախատանաց գորս Քրիստոս կրեց
քահանայապետի տանը եւ կոչւում է
Զարչարանաց Սեղան:

Տաճար մտնելու պէս ձախ
կողմի վրայ, այսինքն տաճարի
հիւսիս-արեւմտեան անկիւնում
փոքրիկ մի մատուռ կայ 1,5մ լայնքով
եւ 2,75մ երկարութեամբ: Սա է Տիրոջ
“Առաջին Բանտ”-ը: Թեպէտեւ
Աւետարանի մէջ յիշատակուած չէ այս
իրողութիւնը, սակայն պէտք է
ընդունել, թէ երբ Յիսուսին
Գեթսեմանիի պարտեզից բերեցին
Ամնայի տուն, Նրան որոշ ժամանակ
արգելափակուած պահեցին նոյն տանը:
Ներքին եկեղեցին ունի Աագ
խորան, նաեւ աջից ու ձախից
խորաններ յանուն Հրեշտակապետաց:
Տանիքը բոցում են կամարակապ չորս
սիւներ: Տաճարի ընդարձակութիւնը,
բեմն ու սիւները մէջը հաշուելով.

15*8,5 մետր է, զարդարուած է գանգաւն նկարներով:

Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցւոյ տեղի մասին Հին Կտակարանի հետ կապուած մի աւանդութիւն եւս կայ, որ ասում է թէ Դաւիթ մարգարէն այս տեղից էր. որ տեսաւ Յեբուսացի Ռոնեայի կալի մօտ կոտորող Աստուծոյ Հրեշտակը. որ երկնքի եւ երկրի մէջտեղը կանգնած, ձեռքի սուրբ Երուսաղէմի վրայ էր երկարել, երբ Տէրը ասաց. “Բաւական է, ձեռքդ յետ քաշիր (Բ Թագ. ԻԴ 16, 17 եւ Ա Մնաց. ԻԱ 15, 16):”

Այս վանքում մի առ ժամանակ հիւրընկալուել են Լատին կրօնաւորները. Ս. Սիոնի վանքից արտաքսուելուց յետոյ, մինչեւ Պետական հանութեամբ այժմուս Ս. Փրկիչ վանքը ստացան, որ առաջ կրում էր Ս. Յովհաննու անունը եւ վրացիներին էր պատկանում:

Ս. Հրեշտակապետաց վանքը քրիստոնէական հաւատքի տարածման ժամանակներից սկսեալ Հայոց խնամքի տակ է եղել: Հիմնարկութիւնը Ս. Աբգար թագաւորի կնոջ՝ Հեղինէ թագուհուն է վերագրում: Հայոց վարդապետներից մէկը “Ուղեցոյց Սրբազան Տեղեաց”-ի մէջ գրում է, որ այս եկեղեցւոյ գոյութիւնը ժամանակակից է Ս. Տեղեաց շինութեան, ինչպէս Կայափայի տունը /Ս. Փրկիչ/, նոյնպէս եւ. “...այս տեղս անյիշատակ ժամանակէ ի վեր Հայոց սեփական եղած է, եւ անոնց հիմնադրութիւնը Աբգարու կնոջ Հեղինէ թագուհիէն կը կարծուի, որ

առաջին հիմնադիրն է սուրբ Տեղեաց. եւ որովհետեւ Տիտոսի ժամանակ Սիօնի վերայ կառուցեալ շէնքերուն մէկ մասը կանգուն մնացին, այս տեղուանքն եւս այն ժամանակէն ի վեր թէ՛ յայտնի եւ թէ՛ գաղտուկ կը պահպանուէին Հայ կրօնաւորաց եւ բարեպաշտ միանձանց ձեռք մինչեւ յերկրորդ Հեղինէ՝ մայրն Մեծին Կոստանդիանոսի. այս կարգին մէջ է նաեւ Ս. Յակովբայ եկեղեցին” (Երսղմ. 1910, էջ 158):

Առաջին անգամ օտար պատմիչները այս վանքի Հայկական լինելու մասին տեղեկութիւններ են հաղորդում է դարում: Ժամանակի ընթացքին Կիլիկիոյ իշխանները եւ թագաւորները նորոգութիւններ են կատարել, ինչպէս Լեւոն Գ Հայոց թագաւորը 1288-ին /ՉԼԷ/ պարիսպ է շինել եւ յիշատակարան է թողել: Շինութիւններ եւ նորոգութիւններ են կատարուել նաեւ Գրիգոր Շղթայակրի օրով: Վերջին անգամ եկեղեցին նորոգուել է դարիս ութսունական թուականներին:

Վանքը ծառայել է իբրեւ կուսանոց: Աշխարհից մեկուսացած կանայք եւ աղջիկներ աղօթքի եւ ժամապաշտութեան առընթեր հոգում էին Ս. Յակոբայ միաբանութեան տնտեսական կարիքները: Եկեղեցին կառավարում է տեսուչ վարդապետի կողմից, որ հոգեւոր հովիւն է քաղաքի հայութեան:

ԷՄՄԱՆՈՒԷԼ ԱԲԴ. ԱԹԱՋԱՆԵԱՆ

ԴԻՄԱՆԿԱՐՍ

Ոմանք կարծում են, թե կանգուն մեկն եմ,
 Ու չեն նկատում տկարությունս:
 Ոմանք կարծում են ահագին մեծն եմ
 Ու չեն էլ տեսնում խեղճ մանրությունս:
 Եւ թող զան, տեսնեն՝ փորձութեան ժամին,
 Թէ ինչպէս եմ ես մէկից խեղճանում,
 Ու սեւ փորձութեան փոթորկոտ քամին
 Մտքերս առնում եւ ո՞ր է տանում:
 Թշնամիս գիտէ, թէ ես որտեղի՞ց
 Կամ էլ՝ ինչո՞վ եմ իսկոյն խեղճանում:
 Միայն Յիսուան է այդ ահեղ ձորից
 Փրկարար ձեռքով ինձ վերեւ հանում:
 Դեհ, ինչ էլ լինի, մարդ եմ, հողածին
 Ու միշտ ենթակայ՝ սայթաքելու ցած:
 Թող որ ինձ պահի Որդին Միածին,
 Ես վերքեր ունեմ դեռ չըսպիացած...

«Հանապարհ Դէպի Սիրտ»

ՍԻՇԱ ՍՎԱՐԵԱՆ

Տ. Տ. ԽՈՐԷՆ Ա. ՄՈՒՐԱՏԲԷԳԵԱՆ

3474. 1937-ի ԽՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Խորհրդային Միության Հեռապնդած Հակաօդային քաղաքականությունը խառնացաւ 1930ական թուականներու երկրորդ կիսուն, երբ Խորհրդային Միության առաջին քարտուղար ԽոսիՖ Ստալին ձեռնարկեց լուծի արտաքին քաղաքականությանը: Խորհրդային Հայաստանի մէջ յաջողական դեմապարսկերէ գործադրեցին Ստալինի քաղաքականությունը ստիպմամբ եւ Հաւատարմօրէն: Անոնցմէ եղան Նուրիջանեան, Ամիրխանեան, Դիրազեան, Մելիք-Յովսէփեան, Մարգարեան, Աբուլեան, Մուղղուսի, եւ ուրիշներ: Ասոնք «բոլորը Հայոց նկատմամբ վարում էին դաժան քաղաքականություն», անվերաբանելի վնաս հասցնելով Հայ եկեղեցիին եւ Հոգեւոր վերին իշխանության, յատկապէս Խորեն Ա. կաթողիկոսի ընտրութենէն ետք, որուն Համաձայն եղած էին: Հայաստանի իշխանությունները ծանր Հարկեր պարտադրեցին էջմիածնի վանքին վրայ, այնքան որ ճիշմածինը պէտք

էր իր ամբողջ եկամուտը վճարել Հայկերի դիմաց եւ դեռ մի պատկառելի գումար եւս պարտք մտար» (ՍՏԵ. 114): Խորեն Ա. Հայրապետական խնդրադրող դրփեց Հայաստանի Հանրապետության ներքին գործոց նախարար Վիկտոր Խվորոստեանին 1937 դեկտեմբեր 4 թուականը (ՎԱԽ. 322), որու առաջին բաժնին մէջ կուտար այն գումարը որ էջմիածնի երկու տարինեղու վրայ մնացած պարտքը կը ներկայացնէր, որ էր 40,683 ռուբլի: Կաթողիկոսը նոյն տարույ մայիս 9ին յիշեալ տարբերը չպահանջելու խնդրանք ներկայացուցեց որ էր Խաչիկ Մուղղուսիին (ԱՆ Դ 316-318), եւ սակայն պատասխան չստանալով, այժմ կրկին դիտել կուտար որ Հարկերու մեծագոյն մասը վանքին երկու ջրաղացներուն Համար էր, որոնք սակայն վանքին սեփականությունը եղած էին նոյնիսկն կառավարության նախկին որոշմամբ, «որի առթիւ մենք իր ժամանակին յայտնել ենք գործադրութիւն մեր Հայրենի կառավարութեան» (ԱՆ Դ 322): Հարկերը անտեղի էին,

Տ. Տ. ԽՈՐԷՆ Ա. ՄՈՒՐԱՏԻԳԵԱՆ

կը հասկնէր կաթողիկոսը, որովհետեւ երկու ջրաղացները կենսական հատոյթ կը բերէին միայն միաբանութեան եւ վանքի պաշտօններովեան ծախուց համար, եւ որովհետեւ անցեալին Մայր Աթոռի տնտեսական վիճակը բաւարար էր, երբ տաճարին թեմերէն ու եկեղեցիներէն որոշ հատոյթ մըն ալ կը հասնէր, 12,000 ռուբլի մօտ հարկերը «սիրով վճարում էինք ջրաղացների համար» (ԱՆԴ 323): Սակայն կ'ափսոսար կաթողիկոսը ըսելով որ «մեր թեմերն ու եկեղեցիները հետզհետէ կազմալուծուեցին», եւ այսօր, 1937ին, ջրաղացներու հարկերը բաղդուելով գումարեցին 45,000 ռուբլի զոր վանքը չունէր եւ չէր կրնար վճարել: Առ այս կը խնդրէր ջրաղացներու հարկերէն ի տպաւ ազատ կապահանջ էջմիածնի վանքը: Նոյն գիտով կաթողիկոսը կը տեղեկացնէր որ Վաղարշապատի տնտեսական խորհուրդը 1936-1937 տարիներու վանքին մուտքի եւ ելքի հաշիւները պահանջած էր, որուն «գոհացում տրուեց», որուն պարզ նպատակն էր սակայն հարկարել վանքը: Իշխանութեանը նպատակն էր հարկարել նաեւ միաբանները իրենց ստացած ռոճիկներուն համաձայն, զոր սակայն 1924ին պետութեան հետ համաձայնուած էր զանց ընել եւ սուրբ չգանձել անոնցմէ, «քանի որ միաբանութիւնը եկամուտի որեւէ աղբիւր չունի եւ ստանում է միայն աննդարամ» (ԱՆԴ): Որպէս իսկական եկամուտ վանքը այլեւս չէր ստանար ոչ մի նիւթական նպաստ, բացի երկու աղբիւրների, նախ երկու ջրաղացների, եւ ապա մայր տաճարի գուտ արդիւնքէն, որոնցով էջմիածին իր գոյութիւնն իսկ չէր կրնար պահել, թող որ պետութեան մեծագումար հարկեր կարենար վճարել: Կաթողիկոսը կը յայտնէր թէ էջմիածնի համեստ պահպանութեան համար անհրաժեշտ էր ամսական 8,000 ռուբլի, հոգալու համար մայր տաճարի եւ միաբանութեան կարիքները, մէջն ըլլալով անշուշտ բնակարաններու լոյսի, ջրմուծութեան ու նորոգութեան ծախսերը: Միաբաններու ստացած ամսական ռոճիկները անհամեմատօրէն ցած էին,

200էն 250 ռուբլի, որ մէկ քառորդը կ'ըլլար բաղդատմամբ պետական կազմին մէջ եղող ռուսերի ներու եւ պաշտօնականներու ամսավճարներուն: Նոյն թուականին վանքին մէջ էին Մեայրապ, Բագրատ, Գարեգին, Գէորգ, եւ Արսէն արքեպիսկոպոսները, որոնք դրաման, բանասիրական եւ կրթական վաստակով լեցուն մշակներ եղած էին, «որոնց աշակերտած են մեր այսօրուայ կուսակցական ընտիր գործիչներից ոմանք», ինչպէս կը մատնանէր կաթողիկոսը իր նոյն խնդրագրին մէջ (ԱՆԴ 324): Բացառելով որ հնարաւոր չէր վճարել այդքան բարձր հարկեր, ան կը մասնաւորէր որ «Մեր դիմումը միայն եւ միայն հետեւանք է էջմիածնի ներկայ ծանր տնտեսական վիճակի», որուն մանրամասնութիւնները կուտար նոյն կոնցակին մէջ, յստակացնելով որ փոքրիկ եկամուտներուն դիմաց «տարեկան 120 հազար ռուբլի եւ աւելի հարկ վճարել» անկարելի պիտի ըլլար (ՄՏԵ: 115): Կաթողիկոսը կը յայտնէր թէ միաբանութեան իողմն էր ազատել վանքը բոլոր տեսակի սուրբերէն ուսպիլի կարելի ըլլար գոյութիւնը պահպանել բազմադարեան այդ հաստատութեան: «Պահանջել նման հարկեր անպայմանօրէն ծանր տպաւորութիւն պիտի թողնէ հայ ժողովրդի վրայ ամէնուրեք, որ կը նշանակէ վեղջ տալ էջմիածնի գոյութեան», կ'ըսէր իւրէն Ա.: Սակայն հակառակ եղած բողոքին եւ խնդրանքին, Վաղարշապատի տնտեսական խորհուրդի տեղական մարմինը էջմիածնի վանքին իր պահանջը դատարանի միջոցաւ ներկայացուց 1937 դեկտեմբեր 9ին, «պարտաւորեցնելով վանքին վճարել հարկերն ու չմոծած պարտքը», հակառակ որ «կաթողիկոսը կոպտականապէս հրաժարուած է հարկել վճարուց» (ԱՆԴ 116): Պետութեան դիրքը կը կարծրանար ու հրահանգ կը տրուէր որ պարտքի գումարները ստեղծ պայմանաժամուն կէտէ չվճարէին, այդ պիտի նշանակէր «հաստատեալ խմբի օգտագործմանը տրամադրած աղօթչէնքի եւ պաշտամունքային գոյքի ստեղծման»: Պետութիւնը վճարած էր հայ եկեղեցին հիմն քաղել եւ արաջին

Տ. Տ. ԽՈՐԷՆ Ա. ՄՈՒՐԱՏԲԷԳԱՆ

առիթով ինքն Ա. կաթողիկոսը իր դիրքէն վար առնել, նոյնիսկ եթէ Հարկ ըլլար, վերջ տալ նաեւ իր կեանքին, քանի որ ան անցնող լման երեւուն տարիներուն կեցաւ Հայ եկեղեցւոյ կողքին որպէս անվախ եւ դիմադրող հոգեւորական, իսկական պաշտպան կանգնելով Ս. Էջմիածնին եւ Հայ եկեղեցւոյ հիմնական շահեղուն, յատկապէս երբ իրեն վստահուեցաւ կաթողիկոսական տեղակալի շատ դժուարին եւ պատասխանատու պաշտօնը քանական թուականներու սկիզբը: Նոյն տարին, 1937ին, «անյետաձգելի գործով» Թիֆլիս կանչուեցաւ Մարգարայի մաքսատան պետ Սերգէյ Մուրատբեգեան, ամենայն հայոց ինքն Ա. կաթողիկոսի երէց եղբայրը, կապաւորուեցաւ եւ խորին գնդակահարուեցաւ (ԱՆԴ 117): Երեւանի մէջ ալ բանտարկեցին կաթողիկոսին կրտսեր եղբայրը՝ Լեւոն Մուրատբեգեան, որ Զարման նախկին ծովային սպայ մըն էր: Լեւոն եւս գոհուեցաւ բանտին մէջ: Այս դաժան պարագաները բանտին մէջ: Այս դաժան պարագաները միայն նախադուռն էին նոյն ինքն ինքն ինքն ինքն, կաթողիկոսի մահուան, կամ լաւ եւս ապանման, որուն պիտի անդրադարձանք առանձին: Ինքն ինքն կաթողիկոսի բռնած դիրքը Հայ եկեղեցւոյ եւ Ս. Էջմիածնի նկատմամբ հեւրոսի մը յատուկ էր որ իր կեանքի գնով ազատեց Հայ ժողովուրդի մայրենի եկեղեցին իր ամենատապալակ տարիներուն:

3475. 1937-Ի ԲՈՒՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Խորհրդային Միութեան վարչակարգը 1925էն ետք իր Համայնավար կուսակցութեան գաղափարաբանութեան հիմքը աւելի Հաստատուն դարձուց Խոսիք Ստալինի ղեկավարութեան ներքեւ: Ստալին որպէս առաջին քարտուղարը Խորհրդային Միութեան Համայնավար կուսակցութեան, գործի անցաւ 1925ին, յաջորդելով Լենինին, ու մնաց իր բռնակալ դիրքին վրայ երկար տարեկան մինչեւ իր մահը՝ 1953: Ստալինի բեկած հիմնական եւ բռնատիրական փոփոխութիւնները եղան պրոլետարիանցում, ազգայնացում, եւ ռուս

Համագալանացում: Վերջին երկուքը իրարու յաջորդեցին եւ զիրար լրացուցին առաւել կամ նուազ ուժեղութեամբ որքան առեւն որ դիմացաւ Խորհրդային Միութիւնը: Անոնցմէ առաջինը առանձին Հանրապետութեաց ազգայնացումն էր որպէս միջոց, իւրաքանչիւրին լեզուով, մշակութիւնով եւ ազգային առանձնաշատութիւններով, զորս Միութիւնը խիստ Հակորդութեան տակ առաւ, իսկ երկրորդը, բուն նպատակը Համայնավար վարչակարգին, որ էր ռուսացնել Միութեան բաղկացուցիչ երկիրները, այս անգամ ժխտելով կամ քայքայելով ազգայնացումը անհատ ժողովուրդներու: Այս երկար ժամանակները միակ կերպն էր Համայնավար դրոշմին կենսականութեան: 1920-ական թուականներուն Հայաստան իր ներքին քաղաքական վարչակարգը ունեցաւ վերին իշխանութեան Հուցումունքներուն վրայ, ու Համայնավար պետական անձինք գործի լծուեցան երկրէն ներս տնտեսական յառաջդիմութիւն արձանագրելով: Առաջնահերթ կարիքները Հայկաթիւն գործին ձեռնարկեցին, ուտեստեղէնի եւ բնակութեան պահանջներուն որոշ չափով գոհացում տալով: Ցաջորդաբար Հայաստանի Համայնավար ղեկավարութիւնը յաջորդեցաւ աւելի մեծ եւ մնայուն ձեռնարկներ կատարելու, տնտեսութիւնը յառաջացնելու մտադրութեամբ, ինչպէս ջրակառուցութիւններ, ջրանցքներ եւ կամուրջներ կառուցանելով Երեւանի շրջակայքը: Առաջին շրջանին, մինչեւ 1930 թուականը, Հայաստան նոյնիսկ ազգայնական զարթօնք ստրեցաւ, իր ներքին կառուցին մէջ ստեղծելով քաղաքական, մշակութային, ուսումնական եւ գիտական հիմնարկներ, Հայերէն լեզուն պահելով որպէս պաշտօնական եւ պետական լեզուն Հայաստանի: Նշեալ կարեւոր առաջադրանքները սակայն իրենց սաղմին մէջ խեղդուեցան չուտով, եւ Ստալին իր հնգամայ (1928-1932) ծրագրով զոր ներկայացուց 1928-ի 16րդ Խորհրդային Միութեան Համագումարին, առաւ իր առաջին քայլը գիւղատնտեսութեան դրոշմին հիմնովին քայքայելով, գիւղացիներու

Տ. Տ. ԽՈՐԷՆ Ա. ՄՈՒՐԱՏԲԵԳԵԱՆ

անհատական նախաձեռնությունները միանր-
ւազ կատեցնելով եւ ստեղծելով Հաւաքական
գիւղատնտեսութեան եւ Հողամշակութեան
խորթ եւ անընդունելի դրութիւնը, պետու-
թեան խիստ Հակակիրին տակ: Բռնութեամբ
միայն կարելի եղաւ կատարել այս Հիմնական
չրհադարձը, նոյնիսկ ուսանական բանակի
միջանտութեամբ, որոնք գիւղերը արշաւելով
գործադրել ջանացին գիւղացիին անձնական
Հողը վարելու իրաւունքը ջնջել եւ Հա-
ւաքական Հողամշակութեան լծել զինք:
Չհնազանդողներ «Թուլակ» կողուեցան, այս-
ինքն, գիւղարնակ դրամատներ, եւ 1930-ի
սկիզբը Հայաստանի գիւղացիութիւնն ու
անոնց Հողամշակութիւնը մեծ մասամբ արդէն
բռնի վերածուած էին Հաւաքական գիւղա-
տնտեսութեան: Գիւղացիութեան դիմադրու-
թիւնը սակայն չդադրեցաւ, Հակառակ
բռնութեանց եւ աքսորներու, այն աստիճան որ
ըմբոստութիւններ պահ մը զգաստացուցին
Ստալինը, որուն կեդրոնական կառավարու-
թիւնը ժամանակաւորապէս արտօնեց գիւղա-
ցիութեան ազատորէն մշակելու Հողը, առանց
անպայման Հպատակելու նոր դրութեան:
Հայաստանն առաջիններէն եղաւ օգտուելու այս
վերադարձին, եւ 1930-ի աշնան Հայ գիւղա-
ցիութեան ջնջին տոկաւը յարած մնաց
Հաւաքական գիւղատնտեսութեան: Այս
անշուշտ շատ կարճ տեւող իսայծ մըն էր
միայն, ու Հայաստանի գիւղացիութիւնը
վերջնականօրէն կորանցուց իր անկախ
Հողամշակութիւնը 1933 թուականէն ետք,
կորանցնելով նաեւ երկրի տնտեսութեան մէջ իր
ունեցած անկախ դիրքն ու ուժը, ինչպէս
նաեւ իր ազդեցութիւնը Համայնավար շար-
քերէն նեւ: Գիւղացիութեան յաջորդեց
վաճառականներու դաւը, երբ 1935ին ազատ
առեւտուրը բոլորովին վերցաւ, եւ պետական
այսպէս կոչուած Համագործակցական Հիմ-
նարկները գրաւեցին առեւտրական շուկան, որ
է ըսել պետական վաճառականութիւն Հաւ-
աստուեցաւ, վաճառականներ պետութեան
պաշտօնեաները եղան ու իրենց կատարելիք
չհաքած ինք պետութեան անցաւ: Առեւ-

տրականներու նախաձեռնարկ ոգին եւ յառաջ-
դիմելու յոյսերը բոլորովին խորտակուեցան:
Դուրս եկաւ ճարտարարտեսականներու նոր
դասակարգ մը, որ կրթաւ Հայաստանը չուտով
դարձնել արդիւնաբերական երկիր մը 1939-ին,
երբ շինարարութիւնը ծաղկեցաւ, անգործու-
թիւնը սրկսեցաւ, սակայն միշտ նուազագոյն
աշխատավարձով, քանի որ ամէն ինչ պետու-
թեան Հաշույն կ'ըլլար: Այս թէեւ պատճառ
դարձաւ ուսման մակարդակի բարձրացման, ու
գիւղացիներ եւ դժգոհ առեւտրականներ
ուսման հետեւեցան եւ ազատ առկարգի
ճիւղերը ընտրեցին, դառնալով երկրաշիններ,
բժիշկներ, բանասէրներ, եւ նոյնիսկ քա-
ղաքական գործիչներ: Այս կերպ յառաջ եկած
մտաւորականութիւնը բռնատէր Ստալինի
գործին չէր կրնար գալ, որքան ատեն որ
ստուեալ Հանրապետութեան ազգայնական եւ
խնայական տարրն էր որ կը զարգանար ան-
հատ ազգութիւններու մէջ, տարբադարձելով
Խորհրդային Միութեան գերազդէն նպատակը՝
որ էր միաձուլումը ժողովուրդներու ուս-
բաղարական եւ մշակութային կալուածներէն
ներս: 1934-ին Ստալին Խորհրդային Միու-
թեան 17րդ Համագումարին վտանգաւոր գտաւ
տեղական ազգայնական դիրքերը ընկր-
վարական միութեան նկատմամբ, ու առաջին
Հեղձինն ուսեղէն լեզուն պարտադրելու
նախաձեռնարկ եղաւ եւ յաջողեցաւ 1938-ին
պարտադիր դարձնել գայն բոլոր Հան-
րապետութիւններէն ներս եղող ուսումնական
ծրագիրներուն մէջ: Հայաստան, որ կառչած էր
Հայերէն լեզուին, ոչ դիւրաւ եւ սակայն
աստիճանաբար ուսեղէնը Հասարակաց լեզու
ճանչցաւ եւ Հայերէնի կողքին գործածել
սկսաւ: Լեզուին յաջորդեց արուեստը, ու
արուեստագէտներ պարտադրուեցան Հրաժարիլ
իրենց ուրոյն ազգային արժէքները ստեղ-
ծագործելէ ու յաճախ վերածուեցան ուսուսէր
արուեստագէտներու: Այս պարագան թէեւ քիչ
ազդեց Հայաստանի վրայ, ուր ստահմիկ մշա-
կութիւնն ու ժողովրդական արուեստի ար-
տաշարտութիւնները մնացին անաղարտ, ինչ-
պէս ճարտարապետութեան, նոյնպէս նաեւ

Տ. Տ. ԽՈՐԷՆ Ա. ՄՈՒՐԱՏԲԷԳԵԱՆ

կրած խնամքի և պարտքերի մեջ։ Արուեստի ճամբով ելած պարտադրանքը մնաց ճախող փորձը համայնավարության, որուն փոխարեն յաջողութիւնն գտաւ անուշ ուղղակիորէն «ազգայնութեան» ելքը եւ «Հայրենասիրութեան» մուտքը ժողովուրդներու մշակութային արտայայտութեանց մէջ, վերջինը անշուշտ պարտադրապէս հասկցուած որպէս խորհրդային Միութեան քաղաքացիութեան Հայրենասիրութիւն եւ ոչ թէ անհատ ազդեցութեւն անոնց երկրիներու յատուկ բաղձալի զգացում։ 1932-ի հրամանագրով Ստալին պարտադրեց աւանդական եւ դասական արուեստներու վերադարձը, շեշտելով արդիականացում եւ թոյլատրելով ազգային նկարագիր տալ ճարտարապետութեան, երաժշտութեան եւ այլ արուեստներուն։ Նոյն տարին Հայաստանի սովետացեալ ենթարկուիլ կեդրոնի հրահանգին գրողներու միակ միութիւն մը պահելով որուն պէտք էին միանալ եւ հնազանդիլ բանաստեղծներն ու վիպագիրները։ Նման կաշկաւորումներ սահմանափակելին արուեստագետին եւ գրագէտին տաղանդները ու զանազան կաղապարեցին ընկերակցական տուեալներու սահմաններուն մէջ։ Ինչպէս ըստած էր հրամանագրին մէջ, արուեստը ազգային ձեւ պիտի ստանար եւ անոր բովանդակութիւնն ալ՝ ընկերակցական բնոյթ, որով Հայաստանի պաշտպան արուեստի լեզուն եւ անոր հիմնական գաղափարը հայկական կը մնային եւ սակայն բովանդակութիւնը պէտք էր համընկնէր վերին կուսակցութեան պարտադրած նիւթերուն հետ։ Հայաստանի գրողներն չստեղծեցին մակերգեցան եղած սպառնալիքին, ու անոնցմէ քանիներ գոհ գացին 1937 թուականին։ Բանաստեղծներ Ակսել Բակունց ձեռքապալեցաւ եւ Եղիշէ Ջաւրեան ամբաստանեցաւ, ու երկուքն ալ մեռան բանտին մէջ նոյն տարին։ Աքսորէն երթալու եղանակ գրագէտները վահրամ Ալազան, Գուրգէն Մահարի, Վահան Թովթովենց, Գուրգէն Վանանդեցի, Դրաստամատ Տէր Սիմոնեան եւ ուրիշներ։ Թովթովենց, Վանանդեցի եւ Տէր Սիմոնեան նոյն 1937

տարին բանտի մէջ մեռան, իսկ Մահարին ու Ալազանը աքսորէ կրգան ազատիլ ու Երեւան վերադառնալ ուր ապրեցան առաջինը մինչեւ 1969 եւ երկրորդը՝ 1966։ Այս բոլորը կ'ընդգծէին Ստալինի կեդրոնացեալ քաղաքականութիւնը եւ միեւնոյն ատեն իր սանձարձակ յարձակումը տեղական ազգայնական կարգերուն վրայ, որուն հետեւանքով կեդրոնական կուսակցութիւնը ոչ միայն չմեղմացուց իր դիրքը այլ աքսորներու սպառնալիքներով եւ գործադրութեամբ ծալլանել միջոցառումներով հալածեց ընդդիմադիրները եւ համայնակար կեդրոնացեալ պետութեան ուժը բարձրացուց։ 1936-1938 տարիներուն Հայաստան ենթարկուեցաւ իրաւ հալածանքի, աքսորի, սպանութեանց եւ սպառնալի, նոյնիսկ անվտանգի նկատուեցան երկրին համայնակար ղեկավարները որոնք իրենց կենսաբնական վրայ տուին գնդակահարուելով։ Շուտով պաշտօնազուրկ եղան ոմանք եւ պաշտօնի անցան ուրիշներ, ինչպէս Ալազան խանձեան որ իր 29 տարիքին Հայաստանի համայնակար կուսակցութեան առաջին քարտուղար կարգուեցաւ 1930-ին։ Խանձեան ծնած էր Վան եւ հաւատարմի հետեւորդն էր Լենինի եւ Ստալինի երբ Երեւան դիմուեցաւ 1928ին։ Իր դիրքը կողմնորոշելով ան բուռն յարձակում գործեց հայ ժողովուրդի ազգայնական ձգտումներուն դէմ, սերտորէն գործակցելով Ստալինի հարազատ ուղղութեան եւ քաղաքականութեան։ Սակայն անակնկալ եւ անբացատրելի մնաց խանձեանի անձնասպանութիւնը 1936-ին, որուն ետին անխուսափելի էր դարձեալ Ստալինի եւ Անդրբոլկասի իր բռնակալ ներկայացուցիչ Լ. Պլեխանի լրտեսութիւնն ու դատաւանութիւնը։ Այս յանկարծակիս դիրքադրումը դարձաւ այնքան վտանգաւոր որ Հայաստանի նախկին համայնակար ղեկավարներէն շատերը գնդակահարուեցան 1937ին, մէկը միայն ետեւէն, առանց ամբաստանութեան կամ դատաւանութեան։ Արամայիս Երզնկեան, որուն յաճախ անարկեցինք հայ եկեղեցւոյ կրօն հաղթանակի սեղմումներու վերաբերեալ մեր յօդուածներուն

Տ. Տ. ԽՈՐԷՆ Ա. ՄՈՒՐԱՏԲԷԳԵԱՆ

մէջ, գեղատնտեսութեան նախարարն էր 192-1-էն 1930: Երգչնեան գեղականարուեցաւ 1937-ին: Նոյն տարին ձեռնարկուեցաւ եւ ապանտուեցաւ Սարգիս Կասեան, առաջին նախագահը Խորհրդային Հայաստանի: Աւիա Նուրիջանեան, որ անդամ էր Խորհրդային Հայաստանի առաջին խորհրդարանին, գեղականարուեցաւ նոյն տարին: Սահակ Տէր Գաբրիէլեան, որ Հայաստանի ներքալաշտցիւն էր Մոսկուայի մօտ 1921-էն 1928, նոյնպէս գեղականարուեցաւ 1937 թուականին: Ա. Ամատունի, որ Աղասի Խանճեանին յաջորդեց 1936ին, տարի մը ետք կեանքը վրայ տուաւ Ստալինի եւ Պելդայի հրահանգով: Հոս կանգ չառաւ ապանտութեանց չարքը, այլ ժողովրդական խաւերէն անյայտ թիւով հայեր, թերեւս հազարներով, ձեռնարկուեցան իրենց աննշան մէկ յանցանքով, ու ապանտուեցան: Այսքանը կուտայ գաղափար մը Ստալինեան չլծանի բռնութեանց մասին որ դժբախտաբար կանգ չառաւ 1937-ի վախճանին, այլ վերանորոգւեցաւ չլծան մը ետք, դարձեալ Ստալինի վատ ծրագրով եւ կեղերաւացեալ քաղաքականութեան անվտանգութեան հաշուէն, մինչեւ խակկան մահը Ստալինի որ պատահեցաւ 1953-ին, բռնակալի իր պաշտօնը 25 տարիներ վարեց ետք:

3476. ԵՂԻՇԷ ԶԱՐԵՆՅԻ ՄԱՀԸ

1988 թուականի փետրուար 12-ի թիւին մէջ Երեւանի «Գրական Թեքթըր» ակադեմիան մը վկայութիւնը տուած է բանաստեղծ Եղիշէ Չարենցի բանտին մէջ անցուցած իր վերջին օրերու մասին ու նաեւ անոր եղբայրան մահուան որ պատահեցաւ 1937 նոյեմբեր 28ին: Թեքթըրն տեղեկութիւն տուողն է յօդաւանագիր Սուրբէն Ղրտիկեան որ իր գրութիւնը խորագրած է «Եօթ օր Չարենցի հետ», պատմեցով յիշուան տարի առաջ պատահած դէպքը երբ 19 տարեկան երիտասարդ մըն էր ու բանտակիցը Չարենցի: Ըստ ակադեմիան իր վկայութեան, 1937 Հոկտեմբեր 3-ին, նոյն ինքն Ղրտիկեան ձեռքա-

կալուելով Խնձորեակի իր ծննդավայրէն տարուած է Գորիսի բանտը, ուրիշ նոյեմբերի 21-ին գինջ փորագրած են Երեւանի բանտը: Յաջորդ օր ան նկատած է նոյն խուցին մէջ հիւանդ բանտարկեալ մը որ պատկած կը մնար անշարժ եւ հառաչուն, եւ որմէ երիտասարդ Ղրտիկեան չէր կրնար հասկնալ անոր ու լրջաւոր: Բժիշկ մը այցելած է հիւանդին ու երիտասարդին միանգամայն ու քննած երկուքը: Ծանր հիւանդը Եղիշէ Չարենցն էր, որ կմախքի վերածուած կը պատկէր, եւ որուն ինքնութիւնը սակայն յայտնի չէր տակաւին Ղրտիկեանի: Երբ նոյն բժիշկը կրկին այցելած է մեղմու հասկցուցած է երիտասարդ բանտարկեալին որ «Շոգածու ըլլայ հիւանդին որ լաւ մարդ մըն է», առանց տալու անունը միւս բանաստեղծին: Ղրտիկեանի աչքին առջեւ եօթ օր մոմի պէս հայած ու չիճան է Չարենց, որովհետեւ «դեղ չնկարեցին» այլեւ, ու դադարեցուցին սրբուկութիւնը» (ԱՐԲ. 51): Այսուհանդերձ, ըստ ակադեմիան գրութեան, նոյեմբեր 28-ի առաւօտուն, հիւանդը յանկարծ ինքզինք ժողովեց ու նստաւ իր անկողնին վրայ, եւ իր մօտ կանչելով երիտասարդ Ղրտիկեանը յայտնեց իր ինքնութիւնը, թէ «եւ Չարենցն եմ, Եղիշէ Չարենցը»: Ապա բանաստեղծին փոխարին վրայ երիտասարդ բանտակիցը արտասանած է «Ամբոխները խեղադարձած» իր բանաստեղծութեան սկիզբի տողերը, որմէ ետք ըսած է իր վերջին խօսքը. «Կը թողում այս աշխարհը որպէս Չարենց ու կը վերադառնամ որպէս Չարենց. ո՞ր եւ դու Լենին» (ԱՆԴ): Նոյն ժամուն, 1937 նոյեմբեր 28-ի առաւօտեան, Չարենց կը մեռնէր Ղրտիկեանի աչքին առջեւ: Բանտին մէջ մեռան նաեւ «Հարկուոր բանտարկեալներ» հիշչ իմ մօտ, չդիմանալով տանջանքներուն: Սուրբէն Ղրտիկեան ինքն իր մասին խօսելով կ'ըսէր թէ իր կեանքի 20 տարիները անցուցեր էր 24 բանտերու եւ արքայազնայրեղու մէջ «տառապանքի փշուր ճանապարհներու վրայ» (ԱՆԴ): Չարենց նախապէս բուռն պաշտպան մըն էր Հայաստանի Խորհրդային իշխանութեան եւ անոր

Տ. Տ. ԽՈՐԷՆ Ա. ՄՈՒՐԱՏԻԷԳԵԱՆ

դաւանանքին, սակայն յետոյ ամբաստանեցաւ որպէս թուոյ ազգայնական իր գրած յայտ-նի «Պատգամ» բանաստեղծութեան համար: Հոն Զարենց թէն գովքը կը հիւսէր Ստայինի, եւ սակայն բանաստեղծութեան ծածկա-գլուխները, իւրաքանչիւր տողի երկրորդ տառի ուղղաձիգ ընթերցումով, գաղտնի պատգամ մըն ալ կը տրուէր հայ ժողովուրդին, ըսելով «Ով հայ ժողովուրդ, քո միակ փրկութիւնը քո հաւաքական ուժի մէջ է»: Այս էր ենթադրեալ սապարյոյցը Զարենցի ամբաստանութեան որուն պատճառաւ ալ իր կեանքը վրայ սուսա բանտին մէջ: Իսկական անունով Սողոմոնեան, Եղիշէ Զարենց ծնած էր 1897-ին Կարսի մէջ ու շուտով դարձած յայտնի բանաստեղծ, արձակագիր, թարգմանիչ եւ քննադատ: 1915-ի դժբախտ տարիներուն ան մաս կտուց մեջ հայրական կամաւորական շարժման վանքի մէջ, եւ 1916-ին Մոսկուայի համալսարանէն ընդունուեցաւ որպէս ուսանող, դառնալով նոյնիսկ Խորհրդային Միութեան Կարմիր Բանակի գիտորդ 1918-1919 տարիներուն, մասնակցելով Ռուսաստանի քաղաքացիական կռիւներուն (ՑՀՄՀ. 671): Երեւան անցած է 1919ին ու աշխատած մշակութային նախա-րարութեան մէջ որպէս արուեստի բաժնի վարիչ: Հայաստանի խորհրդայնացման առին, 1922-ին, Զարենց Մոսկուա վերադարձած է ու աշակերտած Վ. Բրիտովի գրական ու գեղ-արուեստական հիմնարկին մէջ: Երեւան վերա-դարձին, 1928-1935 աշխատած է պետական հաստատակցութեան բաժնի որպէս գեղ-արուեստական խմբագրութեան վարիչ: Իր սկզբնական գրական երկերուն մէջ Զարենց խորապէս ներշնչուած է Միսաք Մեծարեցիէն եւ Վահան Տէրեանէն: 1919ին գրեց իր հերո-սական երկը՝ «Ամբոխները խեղադարձած», ուր փառաբանած է ազատագրական պայքարի եղած զանգուածներու կամքը, անոնց դիպչալ-նական ոգին եւ նպատակը: Իսկ 1926-ին Զարենց լոյս ընծայեց «Երկիր Նայիրի» վէպը, երեք մասերով, նիւթ ունենալով Կարսի իրադարձութիւնները՝ համաշխարհային առա-

ջին պատերազմի սկիզբէն մինչեւ Կարսի գրաւումը՝ 1919-ին: Կարսի անկումով Զարենց գրեց հայ ժողովուրդի ողբերգական վիճակը: Իր հայրենասիրութեան գագաթնակէտը նշեց երբ ան գրեց իր հուշակաւոր «Նս իմ անուշ Հայաստանի» դեղատունչ եւ բարձրադուեստ բանաստեղծութիւնը՝ նուիրած Հայաստանի հոգեւոր արժէքներուն ու անոնց պահպանման: 1924-ի վերջերը Զարենց Եւրոպա այցելեց, Իտալիա, Գերմանիա եւ Ֆրանսա, ուր ան խորացուց եւ ճոխացուց գեղարուեստական իր հայեացքները: Վերադարձին, 1925-ին Երեւանի մէջ ան հիմնեց «Նոյեմբեր» գրական միութիւնը որուն նախագահը եղաւ: 1934-ին Զարենց լոյս ընծայեց իր նշանաւոր «Գիրք ճանապարհի» ժողովածուն որ նշեց հայ բանաստեղծութեան նոր բարձունք մը իր բովանդակութեամբ եւ ձևերու բազմազանու-թեամբ: 1932 եւ 1933 տարիներուն Զարենց արտադրեց հայ ժողովուրդի պատմութեան եւ անոր ճակատագրին հետ կապուած չարք մը երկեր, «Պատմութեան քառուղիներով», «Մահ-ւան տեսիլ», «Սատույնի Դաւիթ», «Գովք խաղողի, գինու եւ գեղեցիկ դպրութեան», «Զրահապատ Վարդան Չորակար», «Գալիլիոյ որմնադիրները», եւ «Համայնական դաշտերի սերմնացանները», սկսելով հնադարեան ժա-մանակներէն ու հասնելով մինչեւ իր օրերը (ԱՆԴ 672): Իր կեանքի դժուար վերջին տարիներուն Զարենց գրեց իր «Յուրա-կան հանգիստ» բանաստեղծութիւնը՝ նուիր-ւած Ամմոնտա վարդապետին: Իրեց նաեւ Աղասի Խանձեանին նուիրած իր «Իմ լերան աղօթքը», ինչպէս նաեւ «Իմ մուսային», եւ «Ակտէ Բակուց» քնարական բանաստեղծու-թիւնները: Զարենցի բանասիրեցն էր Ակտէ Բակուց, իսկական անունով Ալեքսանդր Թեւոնեան, հայ պոետ, բանասէր, թատերագիր եւ թարգմանիչ, ծնած Գորիս 1899ին եւ բուն մահացած բանտին մէջ համայնադատարեւո ձեռքով 1937ին: Իր ձեռագրական պատրուակը եղած է ազգայնական իր ձգտումները ուր յայտնած է ծերունիի մը գանգատները Հայաստանի հողերու արականութեան մասին,

Տ. Տ. ԽՈՐԷՆ Ա. ՄՈՒՐԱՏԻԳԵԱՆ

Թուրքիան մատնանիշ ընելով, թէ «Հուն մեծ տարածութիւններ կան» որոնք Հայոց կը պատկանին: Եղած է աշակերտ Էջմիածնի Գէորգեան Ճեմարանին 1910-էն 1917, եւ ապա՝ 1915-էն 1918 դասաւանդած է Զանգեզուրի մէջ: 1918-ին միացած է Հայ կամաւորներուն եւ կուսած թուրքերուն դէմ Էրզրումի, Կարսի եւ Սարդարապատի ճակատներուն վրայ: 1920ին ձեռնարկած է Հրատարակութեան «Գիւղացու գրադարան» մատենաշարը, որոնց յաջորդած են իր գիւղագրական յօդուածները՝ «Մեր գիւղերում», «Գաւառական նամականի», «Նամականի գիւղից»: Բախուց լոյս ընծայեց իր «Մթնաձոր» Հատորը 1927-ին, ուր նկարագրած է Մթնաձորի բնութիւնը, գիւղացիներու կենցաղը եւ Հայ գեղջուկներու Հոգեբանութիւնը: Բախուցի ստեղծագործութեանց մէջ նշանակալից եղած են «Ան ցեղերի սերմնացանը» (1933), ուր ցայտուն դարձած են աշխատակոր դասակարգի բարձր արժանիքները, Հայրենի բնութեան գեղեցկութիւնը եւ ժողովուրդին ընկերային կեանքի կրած փոփոխութիւնները: 1935-ին ան գրեց իր «Անձրեւը», «Եղբայրութեան ընկուզենիները», եւ «Ուրհուրդային գրականութիւն» ամսագրին մէջ ալ՝ «Ոնշատուր Արովեան» կիսաարտ կենսագրական վէպը: Բանտին մէջ նոյն տարին մեռան նաեւ գրագէտներ Վահան Թովթովնեց, Գուրգէն Վանանդեցի եւ Դրաստամատ Տէր Միսնեան:

3477. ԴԺՆԴԱԿ ՏԱԻՆԵՐ

Խորէն Ա. կամօղիկութիւն գահակալութեան տարիները եղան կարճ եւ տառապալից, ինչպէս եղաւ իր իսկ տարաբախտ վախճանը: Խորհրդային Միութեան Հակախոս եւ Համայնավար դրութիւնը, մանաւանդ Լենինի յաջորդ՝ Ստալինի բռնատիրական տառամեակներուն, որուն ներքեւ կը Կռւէր եւ հեղնանքի առարկայ կը դառնար կոսմոքսն ու եկեղեցին, անտանելի կացութեան մատնուած էր նաեւ Հայոց եկեղեցին, արեւել Մայր Աթոռէն: Սակայն Խորէն Ա. իսկուսն եւ քաջարի

խնամտութեան շնորհիւ երեւոյթները կրեմն փրկուեցան, եւ հետագայ պատմաբաններ Հիացումով եւ զարմանքով պատմուեցին անկարելի նկատուած դրական ծրագիրներու իրաւորումը, որոնց գլխաւոր դերակատարը ինքն էր եղած՝ Խորէն կամօղիկութ: Ստալինի բռնատիրական իշխանութեան առաջին տարիներուն իսկ ան կրցած էր ազգային-եկեղեցական ժողով գումարել տալ Էջմիածնի մէջ ու յաջող ցնել կամօղիկութիւն ընդունութիւնը, վերահաստատելով նաեւ Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդի մշտական ներկայութիւնը: Մայր Աթոռէն ան կրցած էր կազմակերպել Աստուածաշունչի Հայերէն թարգմանութեան 1500-ամեակի յորեկինական Հանդիսութիւնները, Հայ եկեղեցին բարեկարգելու նպատակով ժողովներ գումարած էր եւ մանրամասնեալ ծրագիր մը՝ «Զեկուցում» կրճատեալ անուն ներքեւ պատրաստել տուած էր ու դրկած արտառահան: Համայնավար ու անկրօն դրութեան ակնարկէն ինչպէս խուսափեցան իրար յաջորդող այդ քայլերը՝ Աստուած գիտէ: Խորէն Ա. կամօղիկութիւն առաջին տառամեակի եւ յաջորդող երկրորդ տառամեակի շրջանները մղեալաւնջային տարիներ եղան, որովհետեւ ոչ ոք գիտցաւ թէ ի՞նչ կը կատարէր Մայր Աթոռէն ներս, ինչպիսի՝ մթնոլորտ կը տիրէր Հայաստանի Հայ եկեղեցիներէն ներս, եթէ անոնք տակաւին բաց էին, ի՞նչ էին նիւթական խիստ աննպաստ պայմանները, ի՞նչ կապ կար Մայր Աթոռի եւ տիրութիւն միջեւ, Էջմիածնի միաբաններ Հոհն կ'ապրէին, թէ ոչ բանտներու մէջ իրենց վախճանը կը գտնէին, եւ թէ քանի՞ եկեղեցիներ փակուեցան ու եկեղեցականներ աքսորուեցան կամ նահատակուեցան: Այս Հարցերուն պատասխան տալու համար վերջերս եղեան եղան վաւերագրիներ, որոնք մինչեւ Խորհրդային Միութեան տապալումը իստիւր արգելեալ կը մնային ու մեծագոյն մտադրութեամբ պիտի գտնուէին: Այսօր, ինչպէս մեր առաջին ութը Հաստատուեցուն մէջ մանրամասն գրած ենք (3401-3408), ի լոյս ընծայուած են այդ արգիլեալ փաստաթղթերը առաջին Հատորով մը, «Վաւերա-

Տ. Տ. ԽՈՐԷՆ Ա. ՄՈՒՐԱՏԲԵԳԵԱՆ

գրեր Հայ Եկեղեցու Պատմության (1921-1938 թթ.)» անունով, 1994 թվականին, Հայաստանի նորանկախ Հանրապետության կառավարության առընթեր արխիվային գործի վարչության կողմից՝ խմբագրությանը Սանդրո Բեհրուդեանի: Ասոնց կողքին կան նաև անհատներու յիշողությունները՝ դառն և իրական, որոնց կարգին նաև եղեկական վախճանը նույն ինքն խորհն կաթողվելուին: Խորհրդային դրության ներքե քրիստոնեայ եկեղեցիներ Հայածուեցան Հիմնական սա պատճառով որ եկեղեցին յետադիմական գաղափարայնությունում արդեք կը Հանդիսանար ընկերվարական և Համայնավարական դրություններին երկրէն ներս: Որքան շուտ եկեղեցին վերնար մշտեղէն, այնքան ժողովուրդը կը յառաջդիմեր ու Խորհրդային կարգերը Հաստատ կը մտային: Այս էր օրուան պահանջը ու Հայ եկեղեցին պիտի պայքարէր տառապելով ու տանջուելով: Առաջին անգամն էր որ նախնազոյն ժամանակներու Հայածանքներէն ի վեր նոր ուժ մը երեւան եկած էր որուն յամու տեւչն էր բիրտ ուժով Հեռացնել մարդը Աստուծմ, ստեղծել արժէքներու նոր Համակարգ, փոխարինելով քրիստոնէական ուսմանքի բարոյականությունը անաստուած և անմարդկային Հեռանկարներով: Թէեւ 1917-ի Հոկտեմբերեան յեղափոխությունը եկեղեցին բաժնել որոշած էր պետությունէն, այս եւս ունակութիւն կ'ըլլար, ծաղր ու ծանակի ենթարկելով իղծի ազատություն ըսուածը, որ միանգամայն հիմն էր կրօնական զգացմունքի և միջնազգային Հասկացողություններն արժէք կը ներկայացնէր: 1922 թվականին արդէն Լենինի մարտ 19ի Հրամանագրով եկեղեցիներուն և եկեղեցականներուն դէմ անարգ և անգութ Հայածանք ծայր տուած էր, ճանցվացնելով գաղտնի որոշում այն մասին, որ թանկարժէք իրեղէնի գրաւումը, առանձնապէս ամենահարուստ մայրականքերի, վանքերի և եկեղեցիներին՝ կալուածները գրաւուէին ճանխայ վճարականությամբ, անպայմանօրէն, ամենակարճ ժամկետում՝ կանց չառնելով ոչ մի բանի առջեւ» (91.ԵԶԵ.Ի.33): Նոյն Հրամանա-

գրով կը պարտադրուէր «գնդակահարել յետադիմ Հոյեղականություններն ներկայացուցիչներին» (ԱՆԴ): Ասոնց արդեւքն էր «Ազատ եկեղեցի» չարժումը որ պահ մը ցնցեց Մայր Աթոռը և Հայ եկեղեցին, որուն անդրադարձանք առանձին (3356): Այդ չարժման գործիչները ծրագրած էին քաջայեղ Հայ եկեղեցին իր հիմերէն, մերժելով արգգան խորհուրդները և Հայ եկեղեցու Հոգեւոր վերին իշխանությունը: Անոնք կը ջատագովէին կուսակրօնության անմիջական ջնջումը, որուն գլուխն էր անցած նախկին Բենիկ վարդապետը (3150), թոր պայթեցողու էր և Սր. Էջմիածնի Հիւրանոցում տեսնելով իզդիպի օրդորը Արուսեակին, սիրահարու էր, և կարգը ձգելով ամուսնացել նրա հետ» (ԱՆԴ 34): Բենիկը իր «Ազատ եկեղեցի» չարժումը Հետապնդելու ճիգով գրեց նաև անպատկառ զրպարտչական գրքովներ ընդդէմ Մայր Աթոռի և Սր. Էջմիածնի, որպիսիքն էին «Թպանի վանք» և «Էջմիածնի ակադեմիա» (ԱՆԴ): Խորհն Ա.Ի առաջին տարիներուն Հայածանքը Հանդէպ Հայ եկեղեցին եղաւ բուռն և աննախընթաց, մանաւաղ որ Հայածույն ու պահանջը Հայրենի պետության Հնազանդ կամակատարներն էին կեղծութիւն Համայնավար կուսակցության: Հայերն էին որ խուժեցին Էջմիածին, եկեղեցին Հայրապետը, ու վերջապէս բուռնացան իր կեանքին իսկ: Կարճ ատեն ետք Հայաստանի վանքերն փակուեցան, գիւղական եկեղեցիները դադրեցան գործելէ, և քահանաներու մեծ մասը բանտարկուեցան կամ արտուեցան: Մայր Աթոռ մնացին մի քանի եպիսկոպոսներ, որոնք մեծամեծ զոհողություններով պահեցին Գեղապոյն Հոգեւոր Խորհուրդը ու վարեցին վանքին ներքին գործերը ամենայն զգուշութեամբ: Մայրականքը մերժացաւ իր կրօնաբարքի և պատմական շուքէն: Հոն աշխարհիկ տարրը բուն բնակությունը Հաստատեց, և տակաւին նոյապատուց և փառաբան վեհապետը գլխաւորական գունդի բնակավայր դարձուցին: Մայր Աթոռ մնաց յետին անակություն մէջ, անոր և անօգնական, կորուած արիւնքի հետ

Տ. Տ. ԽՈՐԷՆ Ա. ՄՈՒՐԱՏԲԷԳԵԱՆ

յարաբերության ամեն կսպե: Դժուրակ այդ տարիներուն Տէր Գալուստ Ուժկան գիւղի քահանայի մէկ վկայութիւնը արձանագրուած է որուն Համաձայն «1936 թուականի փետրուարին, Հերթական բանտարկութիւնից նոր վերադարձած», լսել էր որ Խորէն Ա. կաթողիկոս Հիւանդացի էր ու որոշել էր այցի երթալ անոր (ԱՆԴ 35): Երբ մտած է վանքէն ներս, Հոն «ամայութիւն էր չորս կողմը»: Շաթիք Գեղամին Հետ կաթողիկոսին մօտ երթալով զինք «գունատուած եւ ընճուած» գտած էր: Կէս ժամ տեսակցել է ետք, կ'ըսէ, ներս մտան «կայանքից ալստուած մի խումր քահանաներ» վԼՀապաղը տեսնելու եւ անոր օրհնութիւնը ստանալու (ԱՆԴ): Ականատախի իր վկայութեամբ Տէր Գալուստ կը Հաստատել թէ երբ կաթողիկոսը «տեսաւ նրանց զըզ-զըզուած, վաղուց անտորի երես չտեսած մազն ու մօրութը, պատուտած զգեստներն ու կօշիկները, շախազանց յուզուեց եւ բացականչեց՝ երանի թէ կուրանայի, ձեզ այս վիճակի մէջ չտեսնէի: Երեսն առաւ ձեռքերի մէջ ու լաց ելաւ» (ԱՆԴ): Ապա յուզուած՝ «Խուբանչիւրիս Հինգ ոսկի տալով»՝ ճամբեց: Դժուրակ այս տարիներուն Հասաւ նաեւ անակնկալ վախճանը Խորէն Ա. Մուրատ-բէգեան կաթողիկոսին՝ 1938 ապրիլ 10ին էջմիածնի իր բնակարանին մէջ «արտի կաթմածից» (38:ՍԻՌ-138), որուն մահուան պատճառը այլ էր քան ինչ որ պաշտօնապէս կը Հաղորդուէր Մայր Աթոռէն: Առանձինն սլտի անդադառնանք կաթողիկոսի եղբրական մահուան: Խորէն Ա.ի մահուանէն ետք Հայ եկեղեցւոյ գործընթացը գրեթէ վերջ գտաւ: Բոլոր եկեղեցիները փակուեցան եւ Հոգեւորականներ ձկրակալուեցան ու ցրուեցան: Իր վախճանումէն առաջ Խորէն Ա. 1936 ապրիլ 18 թուակիր իր կոնդակով Մայր Աթոռու տեղակալ նշանակած էր Գէորգ արքեպիսկոպոս Չէօրքեճեան, ուր կ'ըսէր. «Պատուէր տամք Գերաշնորհութեանը յետ մահուան Մկրտչ, Խորհրդակցութեամբ Գերագոյն Հոգեւոր Խորհրդոյ Ս. էջմիածնի տալ զընթաց ամենայն գործոց վերաբերելոց Հաստատեալ Հօտին

Մկրտչ եւ եկեղեցւոց Հայոց» (ԵԲՁ.46): Կաթողիկոսի մահէն ետք էջմիածնի մէջ տեղակալի կողքին կար միայնակ Մատթէոս վարդապետ Աճեմեան որ Հոգածու էր օրական ժամապաշտութեան՝ մայր տաճարէն ներս, քանի ուրիշ միաբաններ չկային: Իրեն կ'օգնէին մի քանի փոքրահասակ դպիրներ միայն: Իսկ կիրակի օրեր ինք պատարագ կը մատուցանէր: Շատ անգամներ պետութենէն մարդիկ գալով կը զգուշացնէին Մատթէոս վարդապետը, կը սպառնային ու կը ձեռնէին նոյնիսկ որ վերջ տար իր արարողութեանց մայր տաճարէն ներս: «Սեպայն նա յամառօրէն չարունակում էր ու չի թողնում որ մեր Հաւատքի կենտրոն Սր. էջմիածնի տաճարում առկայծող լոյսը մարի» (91. ԵԶԵ.Ը.24): Մատթէոս վարդապետ Աճեմեան վանքի էր, ծնած 1879ին, եւ 1918ին վարդապետ ձեռնադրուած Աղթամարի վանքի մէջ: Տարի մը ետք էջմիածնի գալով ծառայեց Մայր Աթոռին, եւ Հինգ տարի ալ Ռուսաստանի Հայ եկեղեցւոյ թեմերէն ներս: 1926ին Գեղարդի վանքին վանահայր նշանակուեցաւ ու երեք տարի ետք վերադարձաւ էջմիածնի ուր Հաստատութեան ծառայեց մինչեւ 1945:

3478. ՀԱՐԱՒԱՅԻՆ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻՆ ԳԱՂՈՒԹԸ

Հարաւային Ամերիկայի Հայութեան սկզբնական կայանը եղած է Արժանթինը՝ իր Պուենոս Այրէս մայրաքաղաքով, 1900ական թուականներէն սկսեալ: Երբ Մկրտչի Ա. Խրիմեան կաթողիկոս Ամերիկայի միացեալ թեմը Հաստատեց 1898 թուականին, Ուստրալիայի Ս. Փրիլի եկեղեցին կեդրոն ունենալով, առաջին թեմակալ Յովսէփ Սարաճեան եպիսկոպոսին իրաւաստութեան յանձնած էր բովանդակ ամերիկեան ցամաքամասը, նկատի ունենալով ցանցաւ թիւով Հայերու ներգաղթը: Խրիմեան Այրէսի մէջ 1909ին նոյն քաղաքին մէջ Հայութեան թիւը 200ի էր Հասնել, որոնց առաջին գործը կ'ըլլար «Հայ գաղութային բարեգործական եւ լսարանական

Տ. Տ. ԽՈՐԷՆ Ա. ՄՈՒՐԱՏԲԷԳԵԱՆ

միությունը կազմել 1911 թվականին (Ա.ՀԱՐ.12), որուն նպատակն էր նոր ժամանող Հայ գաղթականներուն դիրքութիւնը ւնայել գործի, ապրուստի, եւ Հայ ազգային ու եկեղեցական զգացումներու պահպանման գծով: Յիշեալ միութիւնը 1913-ին վերածուեցաւ Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան մասնաճիւղի: Առաջին հոգեւորականը որ Պուենտա Ալթա ժամանեց Տ. Պաղտատար քահանայ Պարասպեանն էր, Արաբկիրի Շեփիկ գիւղէն, որ մայրաքաղաք Հասա 1912-ին, ու առաջին առիթով 85 Հայեր չուրջը Հաւաքուելով Հանգանակութեամբ մատուռ մը վարձեցին կիրակնօրեայ պաշտամունքներու Համար: Համաշխարհային առաջին պատերազմի տարիներուն, 1916-ին, Պուենտա Ալթայի Հայութեան թիւը Հասած էր 2000-ի, բոլորն ալ թրքահարստակ (ԱՆԴ 14): Նոյն տարին քահանայ Արաբկիր կը վերադառնար, եւ գաղութէն ներս կրօնական պաշտամունքները պահ մը կը դադրէին: Տնտեսական աննպաստ պայմաններու տակ սակայն նորահաս գաղթականներ, չուրջ 800 հոգի, 1916-ին Հիւսիսային Ամերիկա կը գաղթեն, իսկ մնացեալ Հայութիւնը կը յաջողի 1918 Հոկտեմբեր 10-ին Արժանթինի կառավարութեան ճանչցել տալ գաղութային մարմինը որպէս «Հայ Ազգային Միութիւն Արժանթինի», որ մնայուն մարմինը կը դառնար սպագայ թեմական եւ ազգային կազմակերպութեանց: Որպէս կրօնական Համայնք Արժանթինի Հայ գաղութը չի կապմակերպուի մինչեւ 1922, երբ արդէն Ամերիկայի առաջնորդ Արդէն Բ. վարդապետ Վեհուտի օրով եւ Գէորգ Ե-ի տնօրինութեամբ դադրած էր եկեղեցայ ըլլալէ Միացեալ Նահանգաց թեմին: 1922 յունիս 6-ին, նոյն Պարասպեան Տէր Պաղտատար քահանան Պուենտա Ալթա կը վերադառնար ուր առաջին պատարագը կը մատուցանէր յուլիս 2-ին, վարձուած սրահի մը մէջ: Զմիուռնոյ աղէտէն ճողոպած մեծ թիւով Հայեր կուգան Արժանթին Հաստատուել, գաղութը զգալի կերպով ստուալացնելով եւ զայն նոր պահանջներու

դիմաց դնելով: 1923 թուի օգոստոսին Պէլլութէն Պուենտա Ալթա փոխադրուեցաւ այնթապցի Կարապետ Հրեշտակեան 180 այլ կիլիկեցիներու հետ, Տարրո չուենաով, ինչպէս կը վկայէ Կարապետի դուստրը՝ Օֆելիա Հրեշտակեան Դերձակեան: Շուտով սեփական եկեղեցի մը ունենալու կարիքը զգացուեցաւ երբ 1925 ապրիլ 11-ին Հայ ազգային Միութեան ընդհանուր ժողովը 75 անդամներով ընտրեց եկեղեցոյ շինութեան յանձնախումբ մը, եւ անոր կից ալ տվեանց միութիւն մը: Անոնց ծրագիրը կանոնադրը Հաստատուեցաւ պետութեան կողմէ 1930 սեպտեմբեր 18-ին, ստանալով «վարչական Հիմնարկութիւն Հայ եկեղեցոյ» անունը (ԱՆԴ 25): Մրաքեալ աշխատանք տանելով նորակազմ մարմինը յաջողեցաւ Հանգանակութեան ձեռնարկել, Հողամաս մը գնել քաղաքին կեդրոնը, եւ 1931-ի սկիզբը «Հայ Կեդրոնի» սրահին ու կից Հայ դպրոցայէնքի շինութեան ձեռնարկել, որոնք աւարտեցան յաջորդ տարուան մայիսին, ու յունիսին ալ կատարուեցին պաշտօնական բացումը: «Երբեք չհնչերն ալ պատիւ կը բերեն անոնց ծնունդ տուող Ազգին բեկոր այս նոր գաղութին» (ԱՆԴ 28): Սրահը, ընդարձակ եւ յարմար առին Հաւաքովի եւ թատերական ներկայացումներու, եւ դպրոցը՝ եռալայկ, 200 աշակերտներու Համար բաւարար: Տարի մը ետք, 1932-ին, Արժանթինի Համայնքը սկսաւ իր անդրանիկ Հրատարակութեան «Հայ Կեդրոն» անունով, որ Հայաստանեայց եկեղեցոյ Հոգաբարձութեան պաշտօնաթերքը եղաւ, շարունակուելով անընդմէջ յաջորդող տարիներուն: Իսկ 1933-ի օգոստոսին բալլամը կատարեցին նաեւ դպրոցի գրադարանին եւ ընթերցարանին: Հետզհետէ 19 կրթական փոքրիկ եւ Համառոտ ծաղկոցներ կամ «մատուռ-վարձպաններ» Հիմնուեցան շրջակայ Հայահոծ թաղերուն մէջ, պատուապարկով 1000-ի չափ մանուկներ իրենց 22-ի Համառոտ ուսուցիչներով: 1935-ին գաղութը լրջօրէն կը մտածէ մայր եկեղեցոյ շինութեան մասին եւ օծուելու Արժանթինի Հայ Համայնքը առաջնորդական վիճակով, իրաւա-

Տ. Տ. ԽՈՐԷՆ Ա. ՄՈՒՐԱՏԲԷԳԵԱՆ

սուլթանը ներքեւ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի: Դիմում կատարելով ինդէն Ա. ամենայն հաս-
յոց կաթողիկոսին, համայնքի պետականօրէն
ճանչցուած վարչութիւնը թեմակալ մը կը
խնդրէ անկէ, ինչպէս նաեւ կանոնագրու-
թեամբ մը որպէս թեմ պետական ճանաչու-
ման համար արտօնութիւն կը հայցէ:

3479. ԱՐԺԱՆԹԻՆԻ ԹԵՄԸ

1937ին Պուենոս Այրէսի ազգային-
ներէն Հրահր. Նիքոթեան յանձն կ'ստնէր
Հոգալ նոր Եկեղեցւոյ շինութեան ծախսը:
Նիքոթեան ծնած էր Կ. Պոլիս 1882ին եւ
ուսած Զմիւռնիոյ մէջ ու դարձած յայտնի
աւետարական: Առաջին պատերազմի տարի-
ներուն անցած է Աթէնք եւ իր գործօն մաս-
նակցութիւնը բերած որդախնամ է ազգային
կաթիլներու գործին, նշխարաւ Հայաստանի
Հանրապետութեան կողմէ նշանակուելով
անպաշտօն ներկայացուցիչ Հելլէն կառավա-
րութեան մօտ: Նիքոթեան եղաւ պատուոյ
նախագահը Աթէնքի եւ Զմիւռնիոյ հայ գա-
ղութային իշխանութեանց, գնահատուելով
Ջաէն պատրիարքէն՝ յատուկ պաշտօնադրով:
Զմիւռնիոյ աղէտէն ետք, 1923ին, Նիքոթեան
կը փոխադրուի ու կը հաստատուի Պուենոս
Այրէսի մէջ (ՀԱՐ.41), յաջողութիւն ձեռք
բերելով աւետարական ասպարէզին մէջ:
Ինչպէս ամէն հայ գաղութէ ներս անձ մը
միշտ գտնուած է որ նախախնամական դեր
կատարած է որպէս գիտակցոյ, բարեխոս,
հաշտարար եւ Հոգածու, Հրահր. Նիքոթեան
եւս կ'ըլլար այդ փնտրուած անձը Արժան-
թիւնի նորակազմ գաղութէն ներս, որ եղաւ
«հաշտարար միջնորդ մը իր բարոյական
ազդեցութեամբ՝ յաջողելով կարգադրել շատ
մը վիճելի հարցեր, զօրաւոր կապեր ունենալով
կառավարական շրջանակներու» մէջ (ԱՆԴ.
42): Կարիքը մեծ էր Եկեղեցւոյ անմիջական
կատուցման քանի որ Հայաստանի Ամերիկայի
մէջ տարածուած հայութեան թիւը հասած էր
30,000ի, ջրուած երեք հանրապետութեանց մէջ՝
Արժանթինի, Ռուսկոսայի եւ Պաագիլի: Եկե-

ղեցւոյ կառուցման աշխատանքները կը սկսին
1937ի սկիզբը եւ տարի մը ետք կ'աւարտուի
հայկական գեղակերտ ռոնով քարաշէն
կեդրոնադարձէթ եւ զանդակատուն մը մայր
Եկեղեցին, մուտքին երեք կամարակապ
գաւթով, երկրորդ յարկի բարձրութեամբ, ներ-
քեւի յարկը սենեակներու օգտագործմամբ:
Յանուն Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի այս հոյա-
կապ Եկեղեցւոյ օծումը լուսադրոյն առիթը
կ'ընծայէ Ս. Էջմիածնէն հայաստանական
նուիրակ Եպիսկոպոսի մը ներկայութեամբ:
Մայր Աթոռէն Գարեգին արքեպիսկոպոս
Ռաշատուբեան, Մայրիկիւց առաջնորդը, կը
դիմուի Պուենոս Այրէս ճորպէս ներկայա-
ցուցիչը Ամենայն Հայոց Հայրապետութեան,
տալով անոր նաեւ թեմը կազմակերպելու
պաշտօնը» (ԱՆԴ. 32): Ռաշատուբեան կ'ըլլար
առաջին հայ եպիսկոպոսն ու թեմակալը որ
կուգար Արժանթին: Որովն Ա. կաթողիկոս
իւր 1937 յուլիս 28 թուակիր կոնդակով
պաշտօն կը յանձնէր Ռաշատուբեան արքա-
զանին թողուլ Ֆրանսայի Մարսիլիս քաղաքը
եւ միանլի հետաւոր Արժանթինի մայրա-
քաղաքը, ուր ան կը հասնէր 1938 ապրիլ 1ին:
Նորակառուց յեկեղեցւոյ օծումը տեղի
կ'ունենար նոյն տարու յունիս 19ին, «Ս.
Գրիգոր Լուսաւորչի խոր վիրապէն եղբի եւ
կաթողիկէ Եկեղեցւոյ Ս. Էջմիածնի կրկնակ
օտնկալ առիթով», ձեւամբ Գարեգին
արքեպիսկոպոսի, որուն յանձնուած կոնդակով
նորէն Ա. կը յորդորէր «այցելել մեր պան-
դուխտ զաւակներուն, տնօրինել ինչ որ ար-
ժան է, կազմակերպել բոլոր գաղութներուն
մէջ տեղական վարչութիւններ, եւ կարգադրել
ու ղեկավարել ընտրութիւնը թեմակալ առաջ-
նորդի եւ թեմական կեդրոնական վարչու-
թեան» (ԱՆԴ. 33): Հայրապետական պատուի-
րակ Գարեգին արքեպիսկոպոսի ժամանումով
Արժանթինի հայ գաղութը թեմական վար-
չաձեւի կը մտնէր, որուն շուրջ բոլոր
հայկական հաստատութիւններն ու միութիւն-
ները կը բոլորուէին համերաշխութեամբ:
Գարեգին արքեպիսկոպոսի մասին յաճախ գրած
ենք, իր Արմաշի աշակերտութենէն, ձեռն-

Տ. Տ. ԽՈՐԷՆ Ա. ՄՈՒՐԱՏԲԷԳԵԱՆ

աղբյուրներն էլ եւ զանազան թեմեղու առաջնորդի իր պաշտօններն: Ձեռնադրուած Եղիշէ եպիսկոպոս Դուրեանէ 1901ին, վարած ուսուցչական պաշտօն Սխի դպրատնոցն ներս, եղած քաղաքիչ Կ. Պոլսոյ չարք մը եկեղեցիներուն, առաջնորդութիւն վարած Արարկիդի՝ 1912ին, Գոնիայի՝ 1914ին, ապա տեղահանուած եւ Երուսաղէմ քաղաքուած, ուր Սահակ Ռապայեան կաթողիկոս-պատրիարք Սինոդի անդամ նշանակուած, ու Երուսաղէմի անգլիկոսոց կողմէ գրաւման նախօրէին մէկնած Դամասկոս կաթողիկոսին եւ միացեալ Հոգեւորականներուն հետ միասին: Զինադադարէն ետք Գարեգին վարդապետ իր ծննդավայր Տրապիզոնի առաջնորդ ընտրուած է 1919ին ու վարած զայն մինչեւ 1923, որուն վրայ ալ եպիսկոպոս ձեռնադրուած Գէորգ Ե. կաթողիկոսէն 1922ին: Ռապատրեան եպիսկոպոս դարձաւ Ամերիկայի արեւմտեան թեմին (Գալիֆօրնիոյ նահանգի)՝ անդրանիկ առաջնորդը 1928ին, երբ Հայրապետական որոշմամբ այդ նոր թեմը Գէորգ Ե-ի 1927 նոյեմբեր 28 թուակիր կոնդակով որպէս առանձին թեմ հաստատուած էր Միացեալ Նահանգաց արեւմտեան ափին: Ռապատրեան մինչեւ 1935 վարեց նոյն պաշտօնը ուր գրեց նաեւ «Աշխարհի Լոյսն ի Հայս» իր յայտնի երկը: Նոյն տարին մէկնեցաւ Ֆրանսա որպէս առաջնորդ Մալիկոյ թեմին: Երբ 1937ին Գարեգին սրբազան Հայրապետական պատուիրակ կը նշանակուի Հայաստանի Ամերիկայի, Ռուսիոյ Ա. կաթողիկոս գինք կը պատուէ արքայական տիտղոսով Հոկտեմբեր 10 թուակիր իր կոնդակով: 1938ին Պուէնոս Այրես հասնելով կ'օժէ եկեղեցին, իր չորջը ունենալով չորս քահանաներ, Բովհաննէս Ամիդեանց, Նորայր Տէր Խորէնեան, Գուրգէն Թաշեան, Մովսէս Տէր Բովհաննէսեան: Թեմէն ներս գործօն դեր ունեցած է «Կոմիտաս» երգչախումբը դեբադարութեանը ներքեւ Լեւոն Վարդապետեանի, ծնած վան, ուսած Կ. Պոլսոյ Կեդրոնականէն ներս, եւ ապա անցած Թիֆլիսի Հայկական երաժշտանոց՝ աշակերտելով Ռոմանոս Մելիքեանի եւ Անուշաւան

Տէր Ղեւոնդեանի: Հ.Բ.Ը. Միութիւնը շատ կանուխէն իսկ, 1913 ապրիլ 13ին, Հիմնած էր իր մասնաճիւղը Պուէնոս Այրեսի մէջ, զաղծական Հայրենակիցներուն օժանդակելու նպատակով: Մասնաճիւղը բացաւ ընթերցասրահ, մը, ընթացք տուաւ լսարանի եւ աւուրի ծրագիրներուն, կազմակերպելով ընկերային հանդէսներ, գիշերային դասախօսութիւններ եւ մշակութային ձեռնարկներ (ԱՆԴ 74): Առաջին տարին իսկ 58 անդամներ պաշտօնապէս գրանցել տուին կազմակերպութիւնը որպէս միացուն մասնաճիւղ Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան: Եղեռնի եւ յաջորդող տարիներուն Պուէնոս Այրեսի մասնաճիւղը հանգանակութիւններով եւ ձեռնարկներով օգնութեան հասաւ տարագրութեան ազատած Հայ բերդներուն եւ Հայաստան ներգաղթող վերադարձներուն: 1926ի Լենինականի երկրաշարժի աղէտակներուն եւս հասած է յատուկ հանգանակութեամբ: 1937էն սկսեալ մասնաճիւղը օժանդակած է թեմի Հայ վարժարաններուն եւ բարեկրկական զանազան ձեռնարկներուն (ԱՆԴ 75): Բարեգործականի մասնաճիւղի կողքին, 1933ին, Պուէնոս Այրեսի մէջ Հիմնուեցաւ նաեւ նոյնքան կենսական Հայ Կարմիր Քաշի մասնաճիւղը Հիմնադրի 30 տիկիներուն եւ օրօրողներու ջանքերով, եւ տարուան մը աշխատանքէ ետք անդամուհիներու թիւը հասաւ 300ի: Իսկ 1936ին արդէն Հինգ մասնաճիւղեր 800 անդամներով Հայ Կարմիր Քաշի առաջին պատգամաւորական ժողովը գումարեցին Արժանթինի մայրաքաղաքին մէջ: Սոյն կազմակերպութիւնը եւս ինչոր դեր կատարած է Հարաւային ամերիկեան Հայ կանանց կենսքին եւ կատարած դերին մէջ, հանդիսանալով միջի ուժը Հայ կնոջ ինքնաճանաչման եւ հանրային ասպարէզի մէջ իր պատուաւոր դիրքին եւ ազդեցութեան մէջ:

Դոկտ. Հ. Զ. ԱՐՁՈՒՄԱՆԵԱՆ
«Ազգապատմութի» Դ. Հատորի
Բ. Գլխաւեւ քաղաք

ՏՕՆԱՅՈՒՑԱԿԱՆ

**AN INTRODUCTION
to
THE ARMENIAN CHURCH FEASTS**

According to the Tonatsooyts

**Calendar Feasts of the Years
2000 and 2001**

By Fr. Zaven Arzoumanian, Ph.D.

**ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ
Հայաստանեայց Ա. Եկեղեցւոյ
Տօներու թուականներուն**

Ըստ Տօնացոյցին

**Տօներու Համակարգ
2000 եւ 2001 թուականներու**

**Պատրաստեց՝
Դոկտ. Հ. Զաւէն Արզումանեան**

**St. David Armenian Church
Boca Raton, Florida
1999**

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ ՏՕՒԱՑՈՑՑԸ

Այսու կը ներկայացնենք երկու յաջորդական տարիներու, 2000 եւ 2001 թուականներու, եկեղեցական տօներու շարքը ըստ Տօնացոյցի, երկու որոշ նպատակներով: Նախ նշելու համար Մեր Տիրոջ Սուրբ Մանգեան երկրորդ հազարամեակը եւ Հայոց Բրիտանիայի թեան Դարձի 1700 Հայոց ապա ցոյց տալու համար Նահանջ Տարիի եւ Հասարակ Տարիի տօներու նշանակու մին տարրերու թիւնը:

2000 թուականը Նահանջ Տարի է. Փետրուար 29ի յաւելումով: Մեր Տօնացոյցը 36 Տարեգիրներով (Հայ լեզուի ալիքներով) լրիւ եւ յաջորդական շարքով) կը դիւրացնէ տարուան տօներուն բաշխումը. կեդրոն ունենալով ՉԱՏԻԿԻ Կիրակին, որմէ կը ճիւղաորուին մնացեալ բոլոր տօները. բացի անշարժ տօներէն:

Հարկ է նշել որ 36 Տարեգիրները Զատիկի Կիրակին կը նշանակեն Մարտ 22էն մինչեւ Ապրիլ 25 երկարող յաջորդական Կիրակիներուն վրայ: Ա Տարեգիրի ներքեւ դնելով Մարտ 22, Բ Տարեգիրին ներքեւ՝ Մարտ 23, Գ Տարեգիրին ներքեւ՝ Մարտ 24, եւ այսպէս յաջորդաբար, բոլորն ալ Կիրակիներ. որպէս Զատիկի թուականներ ըստ Նոր Տոմարի: Այս ձևով Զատիկի թուականը շի կրնար կրկնուի մէկէ աւելի Տարեգիրներու ներքեւ:

Նահանջ Տարին, որ չորս տարին անգամ մը կը պատահի, զոյգ տարեգիրներ կը պահանջէ, մինչդեռ Հասարակ Տարին միայն մէկ Տարեգիր կ'ունենայ: Զոյգ Տարեգիրներու պարագային Տօնացոյցը կը պահանջէ գիրքերու յաջորդականութեան ետեւադրում թիւն, այսինքն ոչ թէ ԱԿ Կամ ՈՄ, այլ ԲԱ եւ ՄԵ, ինչպէս 2000 Նահանջ Տարիի Տարեգիրներն են ԻՑ. 2001 թուականի Տարեգիրն է Չ.

Հարկ է ի մտի ունենալ որ Նահանջ Տարիի զոյգ Տարեգիրներուն առաջինը օգոստոսի տարուան առաջին երկու ամիսներուն համար, եւ Մարտ մէկէն սկսեալ օգոստոսի երկրորդը, հետեւի ելով իւրաքանչիւրի ցուցմունքներուն:

Հայ Եկեղեցւոյ Տօնացոյցը երկու հատորներէ կը բաղկանայ. երկրորդը միշտ

ըլլալով բանալին առաջին հատորին: Մինչդեռ առաջին մասը բոլոր տօները անխտիր կը նշանակէ իրենց արարողական ամէն մանրամասնութիւններով, երկրորդ հատորը տօներուն ճշգրիտ թուականներն ու շարժուան օրերը ցոյց կու տայ Տարեգիրին հաշուարկով մենքով:

Ըստ այսմ, 2000 թուականի Տարեգիրը ԻՑ է, բացառապէս զոյգ գիրքեր, որոնցմէ Ի Տարեգիրին ներքեւ տեսնել Յունուար եւ Փետրուար ամիսներու տօները, եւ Յ Տարեգիրին ներքեւ՝ մնացեալ տասը ամիսներու տօները: Նախ գտնել երկրորդ գիրք (Ճ), եւ ապա նախորդ գիրք (Ի):

Տուեալ տարւոյն Տարեգիրը որոշելու համար դիմելու ենք Զատիկի թուականին, զոր կրնանք գտնել ալլապէս ցուցակազրուած ցանկերու մէջ, ինչպէս մեր օրերու համակարգ ինքերը նոյնիսկ, որոնք Զատիկի ստոյգ թուականը ճշգրտ են մեզի համար:

Ստուգելով տարւոյն Զատիկի Կիրակի օրուան թուականը, զայն պէտք է համեմատել Տարեգիրներէն մէկուն նշանակած Զատիկի թուականին հետ, եւ վստահ ըլլալէ ետք թէ Տարեգիրին թուականները կը համաձայնին տարուան օրացոյցին բոլոր ամիսներուն հետ, հաստատել այդ գիրքը որպէս Տարեգիր ու կազմել տօնացոյցը, առաջնորդ ունենալով Տօնացոյցին Բ հատորը եւ ուշիւ հետեւելով Ա հատորի ցուցակին եւ հրահանգներուն:

Անշուշտ կայ նաեւ գիտական կերպը գտնելու համար Զատիկի թուականը, որուն համար Վերադիրներու եւ Խնուտաններականութեան հաշիւները հարկ կ'ըլլայ կատարել. որ ինքեկին բարդ կերպն է եւ ոչ ալ անհրաժեշտ: Այդ մասին մեր գրած ուսումնասիրութիւնը տասնամեակներ առաջ լոյս տեսաւ Թեմիս «Հայաստանաց Եկեղեցի» ամսագրի 1964 թուականի թիւերէն մէկուն մէջ: Փափաքողներ կրնան կարդալ Զատիկի թուականը ճշգրիտ գիտական կերպը դիմելով յիշեալ մեր յօդուածին:

Մենք բաւական զտանք սոյն աշխատասիրութիւնը որպէս ուսանելի նիւթ ներկայացնելու մեր հոգեւորականութեան:

The Armenian Church Calendar

It is my wish to present herewith the feasts of the Armenian Church Calendar for the years 2000 and 2001, marking the 2000th year of our Lord Jesus Christ's Birth, as well as the 1700th anniversary of the conversion of Armenia into Christianity. The purpose of this study is also to elucidate the different treatments of the Leap Year and the Regular Year, regarding the arrangements of the feasts of those years according to the *Tonatsooyts*.

The year 2000 is a Leap Year with the addition of Tuesday February 29th. Our Church *Tonatsooyts* (Calendar Book) is formed by the 36 Armenian alphabets, titled as "The Letters of the Year", each governing one year's feast dates, centered around the date of Easter Sunday. All, except for the fixed feast dates, are movable in accordance with Easter Sunday.

Each of the 36 letters indicate the day of Easter, beginning from March 22, and extending to April 25, setting the limits of that Great Feast. Easter is celebrated no earlier than March 22, and no later than April 25. Under the first Armenian letter "aip" Easter comes on March 22, under "pen" Easter is on March 23, and under "kim" Easter falls on March 24, and thus continuously, all of them Sundays for sure. At no time Easter Sunday date is repeated more than once along the components of the 36 letters. All according to the New Calendar.

Leap Years occur once every four years and each time they require double letters as the "Letters of the Year", the first to govern January and February feasts, and the second the rest of the year. When dealing with any given Leap Year, we must remember that the double letters from the Alphabet are set in reverse. For example, they are not "aip-pen", or "yech-za"; they are "pen-aip", or "za-yech, and so forth. You can see from the enclosed calendar of the Leap Year 2000 that the 2 digits for that year are "hiun-tso". For the year 2001 we obviously have only the letter "cha".

It is important to handle our *Tonatsooyts* with caution, which contains two volumes, the second of which must be used as the key to the first. No church calendar can be formed without first looking into the second volume, where the Letter of the Year must be located, and only then reference can be made to the first volume, as

directed by the second, realizing that as the second part is the key to every feast day, the first part is the repository of all named feasts with their detailed rubrics and ceremonial variables, such as Scripture readings, hymns, prayers, introits, litanies.

Accordingly, for 2000 AD we are told to use the first letter of the double digit, the letter "hiun, to arrange the feasts for January and February. Then go to the second letter, "tso", and arrange the feasts for the rest of the year, including Easter. Now it becomes essential to find the exact day of Easter for any given year, so that we may be able to locate the Letter of the Year, and successfully form the calendar of the entire year.

The easier way to find the date of Easter for a given year is to use the ready-made listings, provided even by today's computers. There are always lists available to locate "next year's" Easter Sunday. Having found it, one should consult the second volume of the *Tonatsooyts* and identify the Letter of the Year for that specific year. One should also make sure that the listings under that Letter are identical with the same year's ordinary calendar by days and weeks. Having established the Letter of the Year according to the exact date of Easter, now one should follow the calendar provided in the second volume, and refer to the first volume for the completion of the feasts' names and dates.

There is however the scholarly way of establishing the date of Easter, rather than using the ready lists. I have written an Armenian article years back, published in the *Hayastanyays Yegeghetsi* monthly of our Diocese in 1964. The same article explains the rather complex and articulate calculations for finding the date of Easter for any given year. Those interested may look into it.

I have done this research and prepared both years' calendar as a matter of learning and refreshing our knowledge on the occasion of these two milestones in our life, hoping that clergy and students will find them both educational and profitable

July, 1999

Fr Zaven Arzoumanian, Ph D.
Boca Raton, FL

ՏՕՆԱՑՈՅՑ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՅԻՈՅ 2000 Թուականի

Դոկտ. Հ. Զաւէն Արզումանեան

ՄԱՆՕԹ. Մտորել նշանակուած եկեղեցական տօները 2000 թուականի Նահանջ Տարիին կը վերաբերին, նշած ըլլալու համար Մեր Տիրոջ Ս. Մեսդեան 2000ամեակը: Գլխազրով նշուած տօները ՏԱՂԱԽԱՐ տօներն են, իսկ ստորագծուածները՝ ԱՆՇԱՐԺ տօները: Գիր Տարւոյն, Նահանջ Տարի ըլլալուն, զոյգ Գիրներ են՝ ւց, որոնց համաձայն կը կառավարուին բոլոր տօները ըստ մեր ՏՕՆԱՑՈՅՑին:

ԳԼԽԱԽՈՐ ՏՕՆԵՐՈՒ ԵՐԶԱՆՆԵՐ	ՏԵՐՈՒՆԻ, ՄՐԲՈՑ, ՊԱՀՈՑ ՕՐԵՐ	ՄԻՋՈՅՆԵՐ
ՄՆՈՒՆԴ ԵՒ ԱՄՏՈՒԱՄԱ- ՅԱՅՏՆՈՒԹԻՒՆ Յունվ 6-13	ՄՆՈՒՆԴ ԵՒ ԱՄՏՈՒԱՄԱ- ՅԱՅՏՆՈՒԹԻՒՆ ԵՇ Յունվ 6	8 օր
Մնունդէն Բուն Բարեկենդան Յունվ 14-Մարտ 4	Մնունդ Յովհաննու Մկրտչի (ՇԲ Յուն 15) Անտոնի ձգնաւորին (ԳՇ Յուն 18) Թէոդորի Բազաւորին (ԵՇ Յուն 20) Ս. Աթանասի եւ Կիրիլի (ՇԲ Յուն 22) Ս. Վահանայ Գողթնացւոյն (ԳՇ Յուն 25) Ս. Գրիգորի Աստուածաբանին (ՇԲ Յուն 29) Ս. Կիւրիանոսի եպիսկոպոսին (ԲՇ Յուն 31) Ս. Աթանազ ինչսի եպիսկոպոսին (ԳՇ Փետ 1) Ս. Աղամայ, Արեւի եւ Նախշրջ (ԵՇ Փետ 3) Որդւոց եւ Թոռանց Ս. Գրիգորի (ՇԲ Փետ 5) Երկոտասան Մարգարէից (ԳՇ Փետ 8) Ս. Բաղդասի եւ Սանդխտոյ (ՇԲ Փետ 12) Բարեկենդան Առաջաւորաց (Կիր Փետ 13) Տնտնեքառաջ (ԲՇ Փետ 14) Ս. Մարգարի Զօրավարին (ՇԲ Փետ 19) Ս. Մահակ Պարթեւ Հայրապետ (ՇԲ Փետ 26) Ս. Ղեւոնդեանց Բահանայից (ԳՇ Փետ 29) Ս. Վարդանանց Զօրավարաց (ԵՇ Մարտ 2) Կ. Պոլսոյ 381 թ. Ս. Ժողովոյն (ՇԲ Մարտ 4)	7 շաբաթ 50 օր
Բուն Բարեկենդանէն Զատիկ Մարտ 5-Ապրիլ 22	Բուն Բարեկենդան (Կիր Մարտ 5) Ա. օր Պահոց (ԲՇ Մարտ 6) Թէոդորոսի Զօրավարին (ՇԲ Մարտ 11) Արտաքսման Կիրակի (Մարտ 12) Ս. Կիրիլ Երուսաղէմի (ՇԲ Մարտ 18) Անտոնի Կիրակի (Մարտ 19) Ս. Յովհաննու Երզնայի, Յովհան Օձնեցւոյն, Որոտնեցւոյ, Գր. Տաթեւացւոյն (ՇԲ Մարտ 25) Տնտնի Կիրակի (Մարտ 26) Միլինթ Պահոց (ԳՇ Մարտ 29) Քառասուն Մանկուեք (ՇԲ Ապր 1) Դատաւորի Կիրակի (Ապր 2) Աւետուհի Ս. Աստուածածնի (Ուր Ապր 7) Մուտնի Կիրակի Ս. Գրիգորի (ՇԲ Ապր 8) Գալատեան Կիրակի (Ապր 9) Հազարու Յարու թեան (ՇԲ Ապր 15) Մաղկազարդ (Կիր Ապր 16) Աւագ ԵՇ, ՈՒՐ, ՇԲ (Ապր 20-22)	7 շաբաթ 49 օր

Զատկէն Հոգեգալուստ Ապրիլ 23-Յունիս 10	ԶԱՏԿԻ ԿԻՐԱԿԻ (Ապրիլ 23) Հայ Նահատակաց Օր (ԲԵ Ապր 24) Նոր Կիրակի (Ապր 30) Աշխարհամատրան Կիրակի (Մայիս 7) Կարմիր Կիրակի (Մայիս 14) Երեւման Ս. Քաջ (ԿԻՐ Մայիս 21) Համբարձու Մե Քրիստոսի (ԵՇ Յուն 1) Երկրորդ Մաղկազարդ (ԿԻՐ Յուն 4)	7 չարաթ 49 օր
Հոգեգալուստէն Պայծառակերպութիւն Յունիս 11-Յունիս 29	Հոգեգալուստ (ԿԻՐ Յուն 11) Եղիայի Մարգարէի (ԿԻՐ Յուն 18) Ս. Հովսէփիանց (ԲԵ Յուն 19) Ս. Գայանէանց (ԳԵ Յուն 20) Ս. Յովհաննէս Կարապետ (ԵՇ Յուն 22) Ս. Գրիգորի Ենի Լիբարպէ (ԵՐ Յուն 24) Կաթողիկէ Էջմիածնի (ԿԻՐ Յուն 25) Ս. Ներսէս Պարթևի Հայրապետ (ԵՐ Յուն 1) Բրկնդն Ս. Գրիգորի Պառոց (ԿԻՐ Յուն 2) Գիւտ Նշարաց Ս. Գրիգորի (ԵՐ Յուն 8) Ս. Մարակի Ս. Մարտիկ (ԵՇ Յուն 13) Տողատ Թաղաւորի Աշխէն (ԵՐ Յուն 15) 12 Առաքեալացի Ս. Պօղոս (ԵՐ Յուն 22) Բարեկենդան Վարդապետի (ԿԻՐ Յուն 23)	7 չարաթ 49 օր
Վարդապետէն Վերափոխում Յունիս 30-Օգոստոս 12	ՎԱՐԴԱՎԵՏ (ԿԻՐ Յուն 30) Նաայի Մարգարէ (ԵՇ Օգոս 3) Եփեսոսի 431 թ. Ս. Ժողովոյն (ԵՐ Օգոս 5) Բրկնդն Աստուածածնի (ԿԻՐ Օգոս 6) Շողակաթ (ԵՐ Օգոս 12)	2 չարաթ 14 օր
Վերափոխումէն Խաչվերաց Օգոստոս 13-Սեպտ 16)	ՎԵՐԱՓՈՒՆՈՒՄՆ ԿՈՒՍՈՒՆ (ԿԻՐ Օգոս 13) Ս. Յովակիմի Ս. Աննա (ԳԵ Օգոս 22) Ս. Թովմաս Առաքեալ (ԵՐ Օգոս 26) Եղեկիէի Ս. Եղրաս Մարգարէ (ԳԵ Օգոս 29) Առաքեալաց Եփեսոսի Շմարուն (ԵՐ Սեպ 2) Անդրէի Զօրավարին (ԲԵ Սեպ 4) Մուսնդ Մարիամայ Կուսին (ՈՒՐ Սեպ 8) Նիկիոյ 325 թ. Ս. Ժողովոյն (ԵՐ Սեպ 9) Բարեկենդան Քաջի (ԿԻՐ Սեպ 10)	5 չարաթ 35 օր
Խաչվերացէն Յիսնակ Սեպտ 17-Նոյեմ 25	ԽԱՉՎԵՐԱՑ (ԿԻՐ Սեպ 17) Ս. Գրիգոր Զօրավար (ԵՐ Սեպ 30) Վարդապետ Ս. Քաջ (ԿԻՐ Հոկ 1) Սրբոց Թարգմանչաց (ԵՐ Հոկ 14) Զորս Աւետարանիչ (ԵՐ Հոկ 21) Երկրորդ Վարդապետ (ԵՐ Հոկ 28) Գիւտ Քաջ (ԿԻՐ Հոկ 29) Ս. Յովհաննէս Ոսկերեւան (ԵՇ Նոյ 2) Ամենայն Սրբոց (ԵՐ Նոյ 4) Հրշակապետ Գարբիէ Միքայէլ (ԵՐ Նոյ 11) Անդրէանի Փիլիպպոս Առջի (ԵՐ Նոյ 18) Բարեկենդան Յիսնակի (ԿԻՐ Նոյ 19) Ընծալումն Աստուածածնի (ԳԵ Նոյ 21) Ս. Գրիգոր Սքանչելագործի Ս. Նիկողայոս Զմիւռնիոյ (ԵՐ Նոյ 25)	10 չարաթ 70 օր

Յիսնակէն Ճրագաւոյց Ծննդեան Նոյ 26-Յունվ 5	Ա. Կիրակի Յիսնակաց (Նոյ 26) Ս. Քաղէոս եւ Բարթողիմէոս (ՇԲ Դեկ 2) Բ. Կիրակի Յիսնակի (Դեկ 3) Արգարու Քաղաւորին (ԳՇ Դեկ 5) Յղութիւն Կուսի յԱննայի (ՇԲ Դեկ 9) Ս. Յակոբ Մծրնացի Հայրապետ (ՇԲ Դեկ 16) Դ. Կիրակի Յիսնակի (Դեկ 17) Ս. Դաւիթ եւ Յակորոս Առաքեալ (ՇԲ Դեկ 23) Ե. Կիրակի Յիսնակի (Դեկ 24) Ս. Ստեփաննոս Նախավկայ (ԲՇ Դեկ 25) Ս. Պօղոս եւ Պետրոս Առաքեալք (ԳՇ Դեկ 26) Յակորոս եւ Յովհաննէս Եղբարք (ԵՇ Դեկ 28) Բարեկենդան Ծննդեան Պաճաց (ՈԻԲ Դեկ 29) Ս. Բարսեղ եւ Գրիգոր Նիւսացի (ՇԲ Դեկ 30) Զ. Կիրակի Ծննդեան (Դեկ 31) Ճրագաւոյց Ծննդեան (ՈԻԲ Յունվ 5, 2001)	6 շաբաթ 42 օր
117 Սրբոց օրեր 153 Պաճաց օրեր 96 Տէրու նի օրեր	52 շաբաթ 366 օր	

Ս. ԷԶՄԻՍԾԻՆ

ՏՕՆԱՑՈՅՑ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ 2001 Թուականի

Դոկտ. Հ. Զալեւ Արղւումանեան

ԾԱՆՕԹ. Ստորեւ նշուած եկեղեցական տօները 2001 թուականին կը վերաբերին, նշած քաղաքի համար Հայաստանի Զրիստոնէութեան Դարձի 1700ամեակը: Գլխաւորով նշուած տօները ՏԱՂԱԽԱՐ տօներն են, իսկ ստորագծուածները՝ ԱՆՇԱՐԺ տօները: Գիր Տարւոյն 2 գիրն է որուն համաձայն կը կառավարուին բոլոր տօները ըստ մեր ՏՕՆԱՑՈՅՑին:

ԳԼԽԱԽԱՐ ՏՕՆԵՐՈՒ ՇՐՋԱՆՆԵՐ	ՏԵՐՈՒՆԻ, ՍՐԲՈՑ, ՊԱՀՈՑ ՕՐԵՐ	ՄԻՋՈՑՆԵՐ
ԾՆՈՒՆԴ ԵՒ ԱՍՏՈՒԱԾԱ- ՅԱՅՏՆՈՒԹԻՒՆ Յունվ 6-13	ԾՆՈՒՆԴ ԵՒ ԱՍՏՈՒԱԾԱ- ՅԱՅՏՆՈՒԹԻՒՆ Շաբաթ Յունուար 6	8 օր
Ծնունդէն Բուն Բարեկենդան Յունուար 14-Փետրուար 24	Ծնունդ Յովհաննու Մկրտչի (ԲՇ Յուն. 15) Անտոնի Ճգնաւորին (ԵՇ Յուն. 18) Ս. Վահան Գողթնացի (ԳՇ Յուն. 23) Ս. Աթանաս, Կիւրեղ եւ Գրիգոր (ՇԲ Յուն. 27) Երկրտաւան Մարգարէի (ԳՇ Յուն. 30) Բարեկենդան Առաքաւորաց (ԿԻՐ. Փետ. 4) Ս. Սարգիս Զօրավար (ՇԲ Փետ. 10) Տնտնընդառաջ (ԴՇ Փետ. 14) Ս. Սահակ Պարթեւ Հայրապետ (ՇԲ Փետ. 20) Սրբոց Ղենդեանց (ԳՇ Փետ. 20) Սրբոց Վարդանանց (ԵՇ Փետ. 22) Կ. Պոլսոյ 381 Թուի Ս. Ժողովոյն (ՇԲ Փետ. 24)	6 շաբաթ 42 օր
Բուն Բարեկենդանէն Զատիկ Փետրուար 25-Ապրիլ 14	Բուն Բարեկենդան (ԿԻՐ Փետ. 25) Առաքիւն օր Պահոց (ԲՇ Փետ. 26) Ս. Թէոդորոս Զօրավար (ՇԲ Մարտ 3) Արտաքսման Կիրակի (Մարտ 4) Ս. Կիւրեղ Երուսաղէմի (ՇԲ Մարտ 10) Անտակի Կիրակի (Մարտ 11) Ս. Յովհաննէս Երուսաղէմի, Յովհաննէս Օձնեցի, Յովհաննէս Որոտնեցի եւ Գրիգոր Տաթեւացի (ՇԲ Մարտ 17) Տնտեսի Կիրակի (Մարտ 18) Միջինք (ԴՇ Մարտ 21) Բաւաստուն Մանկունք Սեբաստիոյ (ՇԲ Մարտ 24) Դատաւորի Կիրակի (Մարտ 25) Ս. Գրիգորի Մուտն ի Վերապն (ՇԲ Մարտ 31) Գալստեան Կիրակի (Ապրիլ 1) Յարութեան Ղազարու (ՇԲ Ապրիլ 7) Աւետումն Ս. Աստուածածնի (ՇԲ Ապրիլ 7) Մարգարէ (ԿԻՐ Ապրիլ 8) Աւագ ԵՇ, ՈՒՐ, ՇԲ, (Ապրիլ 12-14)	7 շաբաթ 49 օր

Ս. Զատիկէն Հոգեգալուստ Ապրիլ 16-Յունիս 2	ԶԱՏԻԿ (ԿԻՐ Ապրիլ 15) Նոր Կիրակի (Ապրիլ 22) Հայ Նահատակաց Օր (ԳԵ Ապրիլ 24) Աշխարհամատրան Կիրակի (Ապրիլ 29) Կարմիր Կիրակի (Մայիս 6) Երեւման Ս. Խաչ (ԿԻՐ Մայիս 13) Համբարձումն Քրիստոսի (Մայիս 24) Երկրորդ Մաղկազարդ (Մայիս 27)	7 շաբաթ 49 օր
Հոգեգալուստէն Պայծառակերպութիւն Յունիս 3-Յուլիս 21	Հոգեգալուստ (ԿԻՐ Յունիս 3) Յիշակ. Եղիա Մարգարէի (ԿԻՐ Յուն. 10) Սրբոց Հոգիախմեանց (ԲՇ Յունիս 11) Սրբոց Գայեանեանց (ԳԵ Յունիս 12) Ս. Յովաննու Կարապետի (ԵՇ Յունիս 14) Ս. Գրիգորի Երնի Վերապէն (ԵԲ Յունիս 16) Տօն Կաթողիկէ Էջմիածնի (ԿԻՐ Յունիս 17) Ս. Ներսէս Պարթէ Լաւրապետ (ԵԲ Յունիս 23) Բարեկենդան Ս. Գրիգորի Պահոց (ԿԻՐ Յուն. 24) Գիւտ Նշարաց Ս. Գրիգորի (ԵԲ Յունիս 30) Ս. Սահակայ եւ Մեքրոպայ (Յուլիս 5) Տրդատ Բազումոր եւ Աշխէն (ԵԲ Յունիս 7) Երկրտաւան Առաքեալք եւ Պօղոս (ԵԲ Յուն. 14) Բարեկենդան Վարդապետի Պահոց (ԿԻՐ Յուն. 15)	7 շաբաթ 49 օր
Վարդապառէն Վերափոխում Յուլիս 22 - Օգոստոս 11	ՎԱՐԴԱՎԱՌ (ԿԻՐ Յուն. 22) Ս. Եսայի Մարգարէ (ԵՇ Յուն. 26) Ս. Քաղէոս եւ Սահղուխո (ԵԲ Յուն. 28) Ս. Կիրիանոս Եպս. (ԲՇ Յուն. 30) Ս. Աթանաղիէն Եպս. (ԳԵ Յուն. 31) Ս. Աղամ եւ Նարանարթ (ԵՇ Օգոս. 2) Եփեսոսի 431 թ. Ս. Ժողովոյն (ԵԲ Օգոս. 4) Բարեկենդան Աստուածածնի Պահոց (ԿԻՐ Օգոս. 5) Տօն Շողակաթի (ԵԲ Օգոս. 11)	3 շաբաթ 21 օր
Վերափոխումէն Խաչվերաց Օգոստոս 12 - Սեպտեմբեր 16	ՎԵՐԱՓՈՒՆՈՒՄՆ Ս. ՎՈՒՍԻ (ԿԻՐ Օգոս. 12) Ս. Յովակիմայ եւ Աննայի (ԳԵ Օգոս. 21) Ս. Թովմաս, Յակոբոս եւ Եմաւոն (ԵԲ Օգոս. 25) Եզեկիէլ եւ Եգրա Մարգարէի (ԳԵ Օգոս. 28) Նիկիոյ 325 թ. Ս. Ժողովոյն (ԵԲ Սեպ. 1) Ս. Անդրէ Զօրավարին (ԲՇ Սեպ. 3) Մոնեղ Կուսին Մարիամու (ԵԲ Սեպ. 8) Բարեկենդան Պաշտօնացի (ԿԻՐ Սեպ. 9)	5 շաբաթ 35 օր

Խաչվերացի Յիսնակ Սեպտ. 16 - Նոյեմ. 24	ՎԵՐԱՑՄԱՆ Ս. ԽԱՉ (ԿԻՐ Սեպ. 16) Ս. Գէորգ Զորավար (ՇԲ Սեպ. 29) Վարդաշ Ս. Խաչ (ԿԻՐ Սեպ. 30) Ս. Բաղդասյան Վարդապետացն (ՇԲ Հոկ. 13) Զորից Աւետարանաց (ՇԲ Հոկ. 20) Երկուտասան Վարդապետաց (ՇԲ Հոկ. 27) Գրեալ Խաչ (ԿԻՐ Հոկ. 28) Ս. Յովհաննէս Ոսկերթեան (ԵՇ Նոյ. 1) Ամենայն Սրբոց (ՇԲ Նոյ. 3) Հրշակապետաց Գաբրիէլի եւ Միքայէլի (ՇԲ Նոյ. 10) Ս. Անդրէասի եւ Փիլիպպոսի (ՇԲ Նոյ. 17) Բարեկենդան Յիսնակաց Պահոց (ԿԻՐ Նոյ. 18) Հեծալ լուսն Ս. Աստուածածնի (ԴԵ Նոյ. 21) Ս. Գրիգոր Սքանչեղաբոր (ՇԲ Նոյ. 24)	10 շաբաթ 70 օր
Յիսնակէն Հրազաւոյց Ս. Մննդեան. Նոյ. 25 - Յունվ. 5	Յիսնակի Ա. Կիրակի (Նոյ. 25) Ս. Բաղէոս եւ Բարթողիմէոս (ՇԲ Դեկ. 1) Յիսնակի Բ. Կիրակի (Դեկ. 2) Աբղարու Քաղաւորին (ԳԵ Դեկ. 4) Նիկողայոսի Հմիռնացւոյ (ՇԲ Դեկ. 8) Յղութիւն Ս. Աստուածածնի լինելէ (ԿԻՐ Դեկ. 9) Ս. Յակոբ Մօքնայ Հայրապետ (ՇԲ Դեկ. 15) Յիսնակի Դ. Կիրակի (Դեկ. 16) Ս. Բարսեղ եւ Գր. Նիւսացի (ՇԲ Դեկ. 22) Յիսնակի Ե. Կիրակի (Դեկ. 23) Դաւիթ Մարգարէ եւ Յակոբ Առաքեալ (ԲԵ Դեկ. 24) Ս. Ստեփաննոս Նախավկայ (ԳԵ Դեկ. 25) Ս. Պետրոս եւ Պողոս Առաքեալք (ԵՇ Դեկ. 27) Ս. Յակոբոս եւ Յովհաննէս Եղբարք (ՇԲ Դեկ. 29) Բարեկենդան Մննդեան Պահոց (ՇԲ Դեկ. 29) Յիսնակի Զ. Կիրակի (Դեկ. 30) Ճրագաւոյց Մննդեան (ՇԲ Յունվ. 5, 2002)	6 շաբաթ 42 օր
116 Սրբոց օրեր 153 Պահոց օրեր 96 Տէրուհի օրեր		52 շաբաթ 365 օր

ՏՕՆԵՐՈՒՆ ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄԸ

Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ տօները իրենց բնոյթին եւ պաշտամունքին համաձայն երեք զլսաւոր խումբերու վերածուած են մեր Տօնացոյցին մէջ, ըստ հետեւեալին:

Ա. ՏԷՐՈՒՆԻ ՏՕՆԵՐ. Թիշատակելու համար Մեր Տիրոջ Թխուսի Քրիստոսի կեանքն ու առաքելութիւնը, ինչպէս նաեւ մեր պաշտամունքը մատուցանելու Ս. Կոյս Աստուածածին Մարիամի:

Բ. ՍՐԲՈՑ ՏՕՆԵՐ. Թիշատակելու համար Սուրբ Գրային եւ պատմական Սուրբեր, ի զլուխ ունենալով Ս. Աստուածածին, դիմելով բոլորի միջնորդութեան առ Միածին Որդին Աստուծոյ:

Գ. ՊԱՀՈՑ ՕՐԵՐ. Որոնք պատեհութիւն կուտան հաւատացեալներուն ապաշխարելու եւ աղօթելու իրենց անձնորոն մեղանշական վիճակէն փրկուելու համար:

Ա. ՏԷՐՈՒՆԻ ՏՕՆԵՐ

1. Տիրոջ Թխուսի Քրիստոսի Ցատուկ.

ա. ԱՍՏՈՒԱՍԵԱՑՆՈՒԹԻՒՆ. Մուռդ, Անուանակոչութիւն, Տեառնընդառաջ, Մկրտութիւն:

բ. ՊԱՅՄԱՌԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆ (Վարդապառ)

գ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ. Տարուան բոլոր Կիրակիները, Ղազարու Յարութեան, Մաղկազարդ, Աւագ Շաբաթ, ԶԱՏԻԿ, Համբարձում, Երկրորդ Մաղկազարդ, Հոգեպալուստ:

2. Աստուածածինն Ցատուկ. Եղութիւն, Մուռդ, Ընծայում, Աւետում, Գիւտ զօտւոյ եւ տիպի:

3. Խաչի եւ Եկեղեցւոյ Ցատուկ.

ա. Ս. ԽԱԶԻ ՏՕՆԵՐ. Երեւման, Վերացման, Վարդայ Խաչի, Գիւտ Խաչի:

բ. ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ ՏՕՆԵՐ. Նոր Կիրակի, Այսարհամատրան, Կաթողիկէ էջմիածնի, Շողակաթ:

Բ. ՍՐԲՈՑ ՏՕՆԵՐ

Հայ Եկեղեցւոյ մէջ Սրբոց պաշտամունքը կը կատարուի Կիրակիէն եւ Պահոց Զորեքշարթի եւ Ուրբաթ օրերէն դուրս շաբթուան մնացեալ օրերուն, Երկուշաբթի, Երեքշաբթի, Հինգշաբթի եւ Շաբաթ: Կիրակի օրերը Յարութեան յատուկ են, իսկ Զորեքշարթի եւ Ուրբաթ պահոց:

Տօնացոյցին մէջ 89 Սուրբեր Աստուածաշունչն քաղուած են, ինչպէս Արարհամ, Յակոբ եւ այլ Նահապետներ, Քաղաւորներ եւ Մարգարէներ: Մնացեալ Սուրբերը Քրիստոնէութեան առաջին հինգ դարերուն պատկանող ընդհանրական եւ Հայ Սուրբեր են, ոմանք Առաքեական Հայրերը ներկայացնող, եւ ոմանք Տիեզերական առաջին երեք Ժողովները ներկայացնող Եկեղեցւոյ Հայրերը:

Հայաստանից եկեղեցին կանոնականացուցած է և այնպես է դարձնում մինչև ժեղարհ երկարող Հայ եկեղեցական Հայրերը, ինչպես ներս է և Սահակ Պարթև, Մեսրոպ Մաշտոց, Յովհաննէս Մանդակունի, Օմեցի, Խորեկացի, Շնորհալի և այլք:

Գ. ՊԱՀՈՑ ՕՐԵՐ

1. Տարուան ընդհանուր Ձորեքարթի և Ուրբաթ օրերը, բացի Զատիկի մինչև Համբարձույթ քառասորեայ շրջանին մէջ գտնուող նոյն առիթները օրերէն, Պահոց օրեր են:

2. Գլխաւոր տօները կանխող շաբաթուան օրերը, ըստ հետեւեալին, ընդամենը 97 օրեր.

- ա. Ս. Մենդեան (6 օր)
- բ. Ս. Զատիկի (Աւագ Շաբաթ, 6 օր)
- գ. Պաշտօնականութեան (5 օր)
- դ. Վերադարձման (5 օր)
- ե. Պաշտօնական (5 օր)
- զ. Մեծ Պահոց (40 օր)
- է. Առաջադրանք Պահ (5 օր)
- ը. Եղիական Պահ (5 օր)
- թ. Ս. Գրիգորի Պահ (5 օր)
- ժ. Վարդապետացի (5 օր)
- ժա. Յիսնակի (5 օր)
- ժբ. Ս. Յակոբայ Մծբնացու (5 օր)

ԱՂԲԻՒՄԵՐ

ՏՕՆԱՑՈՅՑ Հայաստանից եկեղեցու, Ա. և Բ. հատորներ, Երուսաղէմ, 1915

ՄԻՍԱԿԱՆ ԲԱՌԱՐԱՆ, Մաղաքիա Պատրիարք Օրմանեան, Անթիքիա, 1957, էջ 7-65

ՍՈՒՐԲԵՐ ԵՒ ՏՕՆԲ, Թորոք Պատրիարք Գուլազեան, Երուսաղէմ, 1957

ԱՍՏՈՒԱՍԽԱՆԶԱԿԱՆ ՍՈՒՐԲԵՐ, Շնորհ Պատրիարք Գալուստեան, Իսթանպուլ, 1977

ՊԱՏԱՐԱԳԱՄԱՏՈՅՑ ՀԱՅՑ. ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ, Տիրան Արքեպս. Ներսիսեան, Նիւ Եորք, 1950

The Oxford Dictionary of the Christian Church, F.L. Cross, ed., London, 1961

CALENDAR OF FEASTS OF THE ARMENIAN CHURCH
Year 2000 AD

Rev. Zaven Arzoumanian, Ph.D.

Note: Feasts are indicated according to the year 2000 church calendar, on the occasion of the 2000th Birthyear of the Lord Jesus Christ. Feasts in capital represent Major Feasts (Daghavars). Underlined feasts are celebrated on fixed dates. This year is a Leap Year, and the Letter of the Year requires double letters, which is **Ի Յ**. The first letter will be the guide for the months of January and February, and the second letter for the rest of the year.

Major feasts and Cycles	Dominical, Saints, Fasting Days	Duration
NATIVITY AND EPIPHANY Jan 6 - 13	<u>NATIVITY AND EPIPHANY</u> (Thu Jan 6)	8 Days
From Nativity to Great Lent Jan 14 - March 4	Birth of St. John the Baptist (Sat Jan 15) St. Anthony the Hermit (Tue Jan 18) King Theodosius (Thu Jan 20) Sts. Athanasius and Cyril (Sat Jan 22) St. Vahan of Goghtn (Tue Jan 25) St. Gregory The Theologian (Sat Jan 29) St. Cyprian the Bishop (Mon Jan 31) St. Athanagines the Bishop (Tue Feb 1) Sts. Adam, Abel, and the Patriarchs (Thu Feb 3) Sons and Grandsons of St. Gregory (Sat Feb 5) The Twelve Prophets (Tue Feb 8) St. Thaddeus, Apostle, and Sandookhd (Sat Feb 12) Eve of the Fast of Catechumen (Sun Feb 13) <u>Presentation of the Lord (Mon Feb 14)</u> St. Sarkis the Captain (Sat Feb 19) St. Sahak Barthev Catholicos (Sat Feb 26) St. Leontius the Priest (Tue Feb 29) St. Vartanants (Thu March 2) Council 381 AD of Constantinople (Sat March 4)	7 Weeks 50 Days
From Great Lent to Easter March 5- April 22	Great Barekendan (Eve of Lent) (Sun March 5) First Day of Lent (Mon March 6) St Theodore the Captain (Sat March 11) Sunday of Expulsion (March 12) St Cyril of Jerusalem (Sat March 18) Sunday of the Prodigal Son (March 19) Sts. John of Jerusalem, John of Otsoon, John of Oronti, Gregory of Datev (Sat March 25) Sunday of the Steward (March 26) Mitchink Day of Lent (Wed March 29) Forty Martyrs of Sebastia (Sat April 1)	7 Weeks 49 Days

	Sunday of the Judge (April 2) <u>Annunciation of St. Mary (Fri April 7)</u> St. Gregory in the Khor Virap (Sat April 8) Sunday of Advent (April 9) Raising of Lazarus (Sat April 15) Palm Sunday (April 16) Holy Thursday, Friday, Saturday (April 20-22)	
From Easter to Pentecost April 23-June 10	EASTER SUNDAY (April 23) Armenian Martyrs Day (Mon April 24) New Sunday (April 30) World Church Sunday (May 7) Red Sunday (May 14) Apparition of the Cross (Sun May 21) Ascension of Christ (Thu June 1) Second Palm Sunday (June 4)	7 Weeks 49 Days
From Pentecost to Transfiguration June 11 - July 29	Pentecost - Holy Spirit - (Sun June 11) Prophet Elijah (Sun June 18) Sts. Hripsimiank (Mon June 19) Sts. Gayaniansk (Tue June 20) St. John Garabed (The Baptist) (Thu June 22) St. Gregory's Deliverance From the Pit (Sat June 24) Feast of Holy Etchmiadzin (Sun June 25) St. Nersess Parthev Catholicos (Sat July 1) Eve of the Fast of St. Gregory (Sun July 2) Discovery of St. Gregory's relics (Sat July 8) St. Sahag and St. Mesrob (Thu July 13) King Trdat and Queen Ashkhen (Sat July 15) The twelve Apostles and St. Paul (Sat July 22) Eve of the Fast of Transfiguration (Sun July 23)	7 Weeks 49 Days
From Transfiguration to Assumption July 30 - Aug 12	TRANSFIGURATION OF JESUS (Sun July 30) St. Isaiah the Prophet (Thu Aug 3) Council 431 AD of Ephesus (Sat Aug 5) Eve of the Fast of Assumption (Sun Aug 6) Vision of St. Gregory (Shoghagat) (Sat Aug 12)	2 Weeks 14 Days
From Assumption to Exaltation of the Cross Aug 13 - Sept 16	ASSUMPTION OF ST. MARY (Sun Aug 13) Sts. Joachim and Anna (Tue Aug 22) St. Thomas the Apostle (Sat Aug 26) Prophets Ezekiel and Ezra (Tue Aug 29) The Apostles Sts. James and Simon (Sat Sept 2) St. Andrew the General (Mon Sept 4)	5 Weeks 35 Days

	<u>Birth of St. Mary the Virgin (Fri Sept 8)</u> Council 325 AD of Nicaea (Sat Sep 9) Eve of the Fast of the Holy Cross (Sun Sept 10)	
From Holy Cross to Advent Sept 17 - Nov 25	EXALTATION OF HOLY CROSS (Sun Sept 17) St. George the Captain (Sat Sept 30) Holy Cross of Varak (Sun Oct 1) Holy Translators (Sat Oct 14) The Four Holy Evangelists (Sat Oct 21) The Twelve Doctors (Vartabeds) (Sat Oct 28) Discovery of the Cross (Sun Oct 29) St. John Chrysostom (Thu Nov 2) All Saints Day (Sat Nov 4) Holy Archangels Gabriel and Michael (Sat Nov 11) Sts. Andrew and Phillip the Apostles (Sat Nov 18) Eve of the Fast of Advent (50 days) (Sun Nov 19) <u>Presentation of St. Mary (Tue Nov 21)</u> St. Gregory Thaumaturgus and St. Nicholas Bishop of Smyrna (Sat Nov 25)	10 Weeks 70 Days
From Advent to the Eve of Nativity of Jesus Nov 26 - Jan 5	First Sunday of Advent (Nov 26) Sts. Thaddeus and Bartholomew (Sat Dec 2) Second Sunday of Advent (Dec 3) King Abgar of Edessa (Tue Dec 5) <u>Conception of St. Mary from Anna (Sat Dec 9)</u> St. James Bishop of Nisibis (Sat Dec 16) Fourth Sunday of Advent (Dec 17) Sts. David and James the Apostle (Sat Dec 23) Fifth Sunday of Advent (Dec 24) St. Stephen the Protodeacon (Mon Dec 25) Sts. Peter and Paul (Tue Dec 26) Sts. Apostles James and Brother John (Thu Dec 28) <u>Eve of the Fast of Nativity (Fri Dec 29)</u> Basil of Caesarea & Gregory of Nyssa (Sat Dec 30) Sixth Sunday of Advent (Dec 31) Eve of Nativity of Jesus (Fri Jan 5, 2001)	6 Weeks 42 Days
117 Saints days with 375 named Saints 153 Fasting days 96 Dominical days		52 Week 366 Days

CALENDAR OF FEASTS OF THE ARMENIAN CHURCH
Year 2001 AD

Rev. Zaven Arzoumanian, Ph.D.

Note: Feasts are indicated according to the year 2001 church calendar. on the occasion of the 1700th anniversary of Christianity in Armenia. Feasts in capital represent Major Feasts (Daghavars). Underlined feasts are celebrated on fixed dates The Letter of the Year is **Զ**.

Major feasts and Cycles	Dominical, Saints, Fasting Days	Duration
NATIVITY AND EPIPHANY Jan 6 - 13	<u>NATIVITY AND EPIPHANY</u> (Sat Jan 6)	8 Days
From Nativity to Great Lent Jan 14 - Feb 24	Birth of St. John the Baptist (Mon Jan 15) St. Anthony the Hermit (Thu Jan 18) St. Vahan of Goghthn (Tue Jan 23) Sts. Athanasius, Cyril and Gregory (Sat Jan 27) The twelve Prophets (Tue Jan 30) Eve of the Fast of Catechumen (Sun Feb 4) St. Sarkis the Captain (Sat Feb 10) <u>Presentation of the Lord</u> (Wed Feb 14) St. Sahak Barthev Catholicos (Sat Feb 20) St. Leontius the Priest (Tue Feb 20) St. Vartanants (Thu Feb 22) Council 381 AD of Constantinople (Sat Feb 24)	6 Weeks 42 Days
From Great Lent to Easter Feb 25 - April 14	Great Barekendan (Eve of Lent) (Sun Feb 25) First Day of Lent (Mon Feb 26) St Theodore the Captain (Sat March 3) Sunday of Expulsion (March 4) St Cyril of Jerusalem (Sat March 10) Sunday of the Prodigal Son (March 11) Sts. John of Jerusalem, John of Otsoon, John of Oronti, Gregory of Datev (Sat March 17) Sunday of the Steward (March 18) Mitchink Day of Lent (Wed March 21) Forty Martyrs of Sebastia (Sat March 24) Sunday of the Judge (March 25) St. Gregory in the Khor Virap (Sat March 31) Sunday of Advent (April 1) Raising of Lazarus (Sat April 7) <u>Annunciation of St. Mary</u> (Sat April 7) Palm Sunday (April 8) Holy Thursday, Friday, Saturday (April 12-14)	7 Weeks 49 Days

From Easter to Pentecost April 15-June 2	EASTER SUNDAY (April 15) New Sunday (April 22) Armenian Martyrs Day (Tue April 24) World Church Sunday (April 29) Red Sunday (May 6) Apparition of the Cross (Sun May 13) Ascension of Christ (Thu May 24) Second Palm Sunday (May 27)	7 Weeks 49 Days
From Pentecost to Transfiguration June 3 - July 21	Pentecost - Advent of the Holy Spirit - (Sun June 3) Prophet Elijah (Sun June 10) Sts. Hripsimiank (Mon June 11) Sts. Gayaniansk (Tue June 12) St. John Garabed (The Baptist) (Thu June 14) St. Gregory's Deliverance From the Pit (Sat June 16) Feast of Holy Etchmiadzin (Sun June 17) St. Nersess Parthev Catholicos (Sat June 23) Eve of the Fast of St. Gregory (Sun June 24) Discovery of St. Gregory's relics (Sat June 30) St. Sahag and St. Mesrob (Thu July 5) King Trdat and Queen Ashkhen (Sat July 7) The twelve Apostles and St. Paul (Sat July 14) Eve of the Fast of Transfiguration (Sun July 15)	7 Weeks 49 Days
From Transfiguration to Assumption July 22 - Aug 11	TRANSFIGURATION OF JESUS (Sun July 22) St. Isaiah the Prophet (Thu July 26) Sts. Thaddeus and Sandookht (Sat July 28) St. Cyprian the Bishop (Mon July 30) St. Athanagines the Bishop (Tue July 31) Sts. Adam and the Patriarchs (Thu Aug 2) Council 431 AD of Ephesus (Sat Aug 4) Eve of the Fast of Assumption (Sun Aug 5) Vision of St. Gregory (Shoghagat) (Sat Aug 11)	3 Weeks 21 Days
From Assumption to Exaltation of the Cross Aug 12 - Sept 15	ASSUMPTION OF ST. MARY (Sun Aug 12) Sts. Joachim and Anna (Tue Aug 21) Sts. Thomas, James, Simon (Sat Aug 25) Prophets Ezekiel and Ezra (Tue Aug 28) Council 325 AD of Nicaea (Sat Sept 1) St. Andrew the General (Mon Sept 3) <u>Birth of St. Mary the Virgin</u> (Sat Sept 8) Eve of the Fast of the Holy Cross (Sun Sept 9)	5 Weeks 35 Days

From Holy Cross to Advent Sept 16 - Nov 24	EXALTATION OF HOLY CROSS (Sun Sept 16) St. George the Captain (Sat Sept 29) Holy Cross of Varak (Sun Sept 30) Holy Translators (Sat Oct 13) The Four Holy Evangelists (Sat Oct 20) The Twelve Doctors (Vartabeds) (Sat Oct 27) Discovery of the Cross (Sun Oct 28) St. John Chrysostom (Thu Nov 1) All Saints Day (Sat Nov 3) Holy Archangels Gabriel and Michael (Sat Nov 10) Sts. Andrew and Phillip the Apostles (Sat Nov 17) Eve of the Fast of Advent (50 days) (Sun Nov 18) <u>Presentation of St. Mary (Wed Nov 21)</u> St. Gregory Thaumaturgus (Sat Nov 24)	10 Weeks 70 Days
From Advent to the Eve of Nativity of Jesus Nov 25 - Jan 5	First Sunday of Advent (Nov 25) Sts. Thaddeus and Bartholomew (Sat Dec 1) Second Sunday of Advent (Dec 2) King Abgar of Edessa (Tue Dec 4) St. Nicholas Bishop of Smyrna (Sat Dec 8) <u>Conception of St. Mary from Anna (Sun Dec 9)</u> St. James Bishop of Nisibis (Sat Dec 15) Fourth Sunday of Advent (Dec 16) Sts. Basil and Gregory of Nyssa (Sat Dec 22) Fifth Sunday of Advent (Dec 23) Sts. David and James (Mon Dec 24) St. Stephen the Protodeacon (Tue Dec 25) Sts. Peter and Paul (Thu Dec 27) Sts. Apostles James and Brother John (Sat Dec 29) Eve of the Fast of Nativity (Sat Dec 29) Sixth Sunday of Advent (Dec 30) Eve of Nativity of Jesus (Sat Jan 5, 2002)	6 Weeks 42 Days
116 Saints days with 375 named Saints 153 Fasting days 96 Dominical days		52 Weeks 365 Days

The Groupings of the Feasts

Based on the nature of the feasts and their observance in the Armenian Church, they may be grouped into three:

A. Dominical Feasts: To commemorate the life and the mission of Jesus Christ, and to venerate the memory of the Mother-of-God St. Mary.

B. Saints Days: To commemorate the lives of the Biblical and historical Saints. The latter have reached the level of sainthood by canonization. Saints are intercessors before the Son of God.

C. Fasting Days: To allow opportunity to repent and pray for our souls and for those departed in Christ.

A. Dominical Feasts

1. Dedicated to Jesus Christ:

- a. Epiphany: Nativity, Naming, Presentation, Baptism
- b. Transfiguration (Vartavar)
- c. Resurrection: All Sundays of the year, EASTER, Ascension, Second Palm Sunday, Pentecost.

2. Dedicated to the Mother-of-God: Conception, Birth, Presentation, Annunciation, ASSUMPTION, Discovy of her belt and box.

3. Dominical Commemorations:

- a. Feasts of Holy Cross: Apparition, Exaltation, Cross of Varak, Discovery.
- b. Feasts Dedicated to the establishment of the Church: New Sunday, World Church Sunday, Four days during the Exaltation week, Holy Etchmiadzin, Shoghagat

B. Saints Days

In the Armenian Church Saints are observed on weekdays: Monday, Tuesday, Thursday, Saturday. Sundays are dominical days and are dedicated to the Resurrection of Christ. Wednesdays and Fridays are fasting days.

89 saints are derived from the Bible and are known as Biblical Saints. The rest are from the first five centuries of Christianity. They represent the Apostolic Fathers of the second century and the Church Fathers of the three Ecumenical Councils, to the end of the fifth century.

The Armenian Church later added more saints through the fifth and fourteenth centuries, mainly from the Fathers of the Armenian Church.

C. Fasting Days

1. All Wednesdays and Fridays, except for those during the forty days following Easter until Ascension, are days of fasting.
2. Weekdays preceding major feasts, a total of 97 days, as follows:
 - a. Nativity of Jesus (6 days)
 - b. Easter (Holy Week, 6 days)
 - c. Transfiguration (5 days)
 - d. Assumption (5 days)
 - e. Exaltation (5 days)
 - f. Great Lent (40 days)
 - g. Fast of Catechumens (5 days)
 - h. Fast of Elijah (5 days, seasonal, before Summer)
 - i. Fast of St. Gregory (5 days)
 - j. Fast of the Cross of Varak (5 days, seasonal, before Fall)
 - k. Fast of Advent (5 days)
 - l. Fast of St. James of Nisibis (5 days, seasonal, before Winter)

Literature

- Tonatsooyts:** (Calendar of Feasts of the Armenian Church). 2 volumes. Jerusalem, 1915
- Ormanian Malachia Patriarch,** Dzisakan Barraran (Dictionary). Antclias, 1957, pp. 7-65
- Koushagian Torkom Patriarch,** Sourbk cv Tonk (Saints and Feasts of the Armenian Church). Jerusalem, 1957
- Kaloustian Shnork Patriarch,** Asdvatzashnchakan Sourber (Biblical Saints). Istanbul, 1977
- Nersoyan Tiran Archbishop,** Divine Liturgy of the Armenian Apostolic Orthodox Church. New York, 1950, pp. 212-229
- F. L. Cross, ed.** The Oxford Dictionary of the Christian Church. London, 1961

ՀԱՂՈՒԿԱԳՈՒԹԻՒՆ

ԲԱԶՄԱՀԱՐԻՐ ՀԱՅ ՈՒՍԱԳՆԱԳՐՈՒՄԵՐ ՄԱՍՆԱԿՑԵՑԱՆ ԼՈՒՍԱՆԻ ՈՒՍԱԳՆԱՑՈՒԹԵԱՆ

Քրիստոնորեան Հայաստանի մէջ պետական կրօն հռչակման 1700-ամեակի առիթով՝ Ազգային Առաջնորդարանի կազմակերպած ուխտագնացութիւններու եւ ծեռնարկներու կարեւորագոյնէն սին էր Լուխանի Ուխտագնացութիւնը. որ պատկուեցաւ մեծ յաջողութեամբ 21 Օգոստոսի Ըարթթ օր. աւելի քան եօթ հարիւր հայ հաւատացեալներ հոգեւոր եւ ազգային խոր ապրումներով հետեւեցան ու մասնակցեցան Սուրբ Պատարագին, Աստուածածնի պատկերի օծման ու Հայկական խորանի օրհնութեան եւ վերջապէս ուխտատրներու ընդհանուր ճաշին եւ ուխտի աղօթքին:

Առաւօտեան ժամը 9.30-ին Պուէնոս Այրեսի բոլոր Հայկական եկեղեցիներէն մասնաւոր օթուպոսներ ճամբայ ելան, հաւատացեալներու խումբերամ բազմութիւնը Լուխան փոխադրելու համար: Ընդհանուր տաւը օթուպոսներ էին. որոնցմէ հինգը՝ Մայր Տաճարէն, երկուրը՝ Ֆլօրէսի Վարապայ Ս. Խաչ եկեղեցիէն, երկուրը՝ Ալիսինայի Ս. Յակոբ եկեղեցիէն եւ մէկը՝ Վիսենթ Լոփտի Ս. Գեորգ եկեղեցիէն ճամբայ ելան. տակաւին մեծ թիւով ուխտատրներ Լուխան մեկնեցան իրենց անձնական փոխադրամիջոցներով:

Սուրբ Պատարագը, Լուխանի Սուրբ Կոյսին նուիրուած Պատիւիքային մէջ, սկսաւ ժամը 11-ին. պատարագիչն էր Թեմիս Առաջնորդ՝ Գեղշ. Տ. Գիսակ Արքեպս. Մորատեան. Սուրբ Սեղանին կը սպասարկէին Արծ. Տ. Սուրբաս եւ Տ. Մասիս Քահանայ Հայրերը, ինչպէս նաեւ սարկաւազներ ու դպիրներ. Սուրբ Պատարագի երգեցողութիւնը կատարեց Մայր Տաճարի «Կոմիտաս» երգչախումբը, ղեկավարութեամբ Օրդ. Մարգրէի Եօլմէտեանի: Հսկայ Տաճարը լեցուն էր Հայ եւ տեղացի հաւատացեալներով եւ իւրաքանչիւրը այդ խորհրդատր պահը ապրեցաւ իւրայայտուկ ձեւով եւ հոգեկան ապրումով: Հայ ուխտատրը յուզումով կը հետեւէր Հայկական Սուրբ Պատարագին, որ կը մատուցուէր առաջին անգամ ըլլալով Հայ Առաքելական Առաջնորդի մը կողմէ, Հայ եկեղեցւոյ 1700-ամեակին առիթով եւ Արծաթիկի մեծագոյն ուխտատեղի Լուխանի Տաճարին մէջ: Իսկ տեղացի հաւատացեալը հոգեկան խորհրդատր ապրումով մը կը հետեւէր իրեն անմտօք լեզուով երգուած շարականներուն, որ իր տեսածէն ու վարժուածէն ամբողջովին տարբեր էր: Բազմահարիւր հաւատացեալները հաւաքական խոստովանութիւնը կատարելէ ետք յուզումով մօտեցան Ս. Հաղորդութեան, որ մատակարարուեցաւ ներկայ Քահանայ Հայրերուն կողմէ:

Սուրբ Պատարագի վերջատրութեան Սրբազան Հայրը Ս. Միտունով օծեց Աստուածածնի պատկերին չորս անկիւնները եւ ապա թափօրով իջան Տաճարի գետնայարկը զայն գետեղելու համար նոր կազմուած Հայ եկեղեցւոյ խորանին վրայ: Տեղոյն վրայ, Հայերէն եւ Սկաններէն լեզուներով, կարդացուեցաւ պատկերի օրհնութեան առօրքը: Արարողութիւնը վերջ գտաւ Սրբազան Հօր օրհնութեամբ:

Սուրբ Պատարագին ներկայ եղան նաեւ Հայաստանի Հանրապետութեան լիազօր Դեսպան՝ Տէր եւ Տիկին Արա Այվազեանը, Հայ եկեղեցւոյ բարեկամ՝ Մոնսնիօր Նեսթոր Տանիէլ Վիլյան, Լուխանի Տաճարի հոգեւոր հովիւ՝ Բատրէ Իվան Լիքօզար եւ Հայաստանեայց Առաքելական եկեղեցւոյ Կեդրոնական Վարչութեան անդամներ:

Կրօնական արարողութիւններէն ետք, շուրջ ժամը 13.30-ին, ուխտատրները հաւաքուեցան Տաճարին մօտիկ ճաշարաններէնմին եւ ուրախ մթնոլորտի մէջ ճաշեցին: Ներկայ էին շուրջ 500 հոգիներ եւ շատեր դուրս մնացին տեղի պակասութեան պատճառով: Եղան երգեր ու խօսքեր, իսկ ժամը 15-ին «Ծանապարհ» շարականի եւ նոյնանուն աղօթքի երգեցողութենէն եւ ընթերցումէն ետք, բոլոր ներկաները Հայերէն եւ Սպաներէն լեզուներով կարդացին «Ուխտի» յատուկ աղօթքը: Ուխտատրները շուրջ ժամը 16-ին, Սրբազան Հօր վերջին օրհնութիւնը ստանալէ ետք ճամբայ ելան վերադառնալու համար Պուէնոս Այրէս:

Ազգային Առաջնորդարանի կողմէ կազմակերպուած այս Ուխտագնացութիւնը հաւատացեալներուն տուաւ առիթ մը նորոգելու իրենց ուխտը Հայ եկեղեցւոյ ու իրենց ազգային արմատներուն հետ եւ միեւնոյն ժամանակ դիմելու Ս. Կոյս Աստուածածնի բարեխօսութեան իրենց կարիքներուն համար:

ՈՒՆՏԱԳՆԱՑՈՒԹԻՒՆ ԴԵՊԻ ԼՈՒՍԱՆ

Հաւանաբար շատեր հարցնեն. «Ինչո՞ւ այս ուխտի օրը» եւ կամ «Ի՞նչ բանի կը ծառայէ»: Կարճ ձեւով կարելի է պատասխանել, թէ կը պատրաստուինք Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցւոյ 1700-ամեակի տօնախմբութեան: Երբ Քրիստոնեայ աշխարհը կը պատրաստուի տօնախմբելու մեր Տիրոջ՝ Յիսուսի Քրիստոսի, ծննդեան 2000-ամեակը եւ երրորդ հազարամեակի սկզբնատորութիւնը, մենք՝ Հայերս չենք կրնար անմասն մնալ այս բոլորէն, մանաւանդ ունինք կրկնակի պարտականութիւն եւ տօնակատարութիւն. ա) իբրեւ Քրիստոնեայ, ամբողջ աշխարհի հետ Քրիստոնէութեան 2000 տարին եւ բ) իբրեւ Հայ Քրիստոնեայ, մեր Մայր Եկեղեցւոյ պաշտօնական հիմնադրման եւ ընդունման 1700-ամեակը, 2001 թուականին: Թեւ Հայ Եկեղեցին հիմնուած է Ս. Թադէոս եւ Բարթողիմէոս Առաքելներուն կողմէ, սակայն Պետականօրէն ընդունուած է հաստատուած է 301 թուականին Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի ջանքերով եւ Տրդատ Մեծի օգնութեամբ: Այս պատճառով ալ Հայաստանեայց Եկեղեցին Առաքելական է իր առաջին Լուսաւորիչներուն շնորհիւ եւ ազգային իր երկրորդ Լուսաւորչին՝ Ս. Գրիգորի շնորհիւ:

Այժմ կրնանք անցնիլ երկրորդ հարցումին. «Ինչո՞ւ Լուխան»:

Լուխանը փոքր քաղաք մըն է Պուենոս Այրեսի մօտ եւ Արժանքինի կարեւորագոյն ուխտատեղին. Տաճարը նուիրուած է Սուրբ Կոյս Աստուածածնին, որ ծանօթ է իբրեւ «Լուխանի Ս. Կոյս»ը: Ամէն տարի հարիւր հազարաւոր ուխտաւորներ կ'այցելեն Լուխան իրենց յարգանքը մատուցելու Աստուածամօր, ուխտը կատարելու եւ Աստուածածնի բարեխօսութեան եւ օգնութեան յանձնուելու: Ըատեր նոյնիսկ ռաբով կ'երթան եւ շուրջ 65-70 քիլօմէթր կը քալեն հաւատքով եւ երկիւղածութեամբ:

Մենք՝ Հայերս, ընդունած ենք ու կ'ընդունինք Ս. Կոյս Մարիամը իբրեւ տիպարը Հայ մայրերուն, եւ անոր կու տանք «Աստուածամայր», «Աստուածածին» եւայլն անուններ: Ան միշտ ներկայ է մեր արարողութիւններուն եւ աղօթքներուն մէջ, քանի որ միշտ կը դիմենք անոր բարեխօսութեան:

Այս իմաստով եթէ նկատի ունենանք. ա) Լուխանի ուխտատեղի ըլլալը, բ) Աստուածամօր բարեխօսութեան կարեւորութիւնը, գ) 2000-ի եւ 2001-ի արժէքն ու իմաստը Քրիստոնեաներու, Հայութեան ու Հայ Եկեղեցւոյ կեանքին մէջ, պարզ կը դառնայ թէ ինչո՞ւ իբրեւ Հայ ուխտաւորներ կը դիմենք Լուխանի Սուրբ Կոյսին, եւ կ'երթանք անոր նուիրուած Տաճարին մէջ աղօթելու: Իբրեւ հաւատացեալ Քրիստոնեաներ եւ Հայեր, մեր 1700-ամեակի իրողութիւնը պէտք է բաժնենք ու զգացնենք նաեւ մեր շրջապատին:

Լուխանի Տաճարին գետնայարկը (Cripta), զանազան ազգեր ունին իրենց խորանները նուիրուած Ս. Կոյս Մարիամին: Անոնց կարգին է նաեւ Հայ Կաթողիկէ Համայնքի «Նարեկի Սուրբ Կոյս»ի խորանը, որուն կողքին այսօր գոյութիւն ունի Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցւոյ խորանը նուիրուած Ս. Կոյսին, ի յիշատակ Քրիստոնէութեան Հայաստանի մէջ պետական կրօն հռչակման 1700-ամեակին:

Ուստի, աշխարհի խաղաղութեան, մեր զոյգ հայրենիքներու՝ Հայաստանի եւ Արժանքինի բարօրութեան, Հայաստանի, Հայ ժողովուրդի եւ Հայ Եկեղեցւոյ պայծառութեան համար կը դիմենք Ս. Կոյս Մարիամ Աստուածածնին, որ իր բարեխօսութեամբ օգնէ մեզի:

Վարձքդ կատար Հայ ուխտաւոր, Ս. Կոյսի բարեխօսութեամբ Բարձրեալն Աստուած սլաիէ ու պահպանէ նաեւ քեզ ու քու ընտանիքդ:

Գիսակ Արքեպս. Մուրատեան
Առաջնորդ Արժանքինահայոց

ԴՈՒՐԵԱՆԻ ԲԵՄԸ

Այսօր բոլորովին տարբեր «Հին էջ» մը կը ներկայացնենք մեր յարգելի ընթերցողներուն:

1981 թուակիր «Տարեցոյց Ազգային Հիւանդանոցի» տարեգիրքէն շահեկան եւ ընտիր նկարազարկան մը՝ «Թորգոմ Արեւիկոսկոպոս» ստորագրութեամբ: Շահեկան՝ որպէս պատկերացում տրուող փայլուն եւ ընտիր՝ որպէս դրոշմը իրաւ հոգեւորականի:

Խոնարհութեան եւ վեհապանծութեան հիւանայի համաչափութեանը եւ ներդաշնակութեանը սքանչելի նկարազարկանն է այս «Հին էջ»ը:

«ԺԱՄԱՆԱԿ» 14 Յունիս 1999

ՄԱՇՏՈՑ ԲԷՆՅ.

Երբ կը խօսէր աթոռէն կամ քեմէն, կանգուն կամ քազմած՝ ինչպէս իրեն սովորութիւն եղաւ եպիսկոպոսանալէն ետքը, կենդանի քանն էր որ երկնային մանամաշխիմ փառքութեամբ կը պարարէր հոգիները: Իր քեմիւն արտաքին մասնայատկութիւններն էին կեցումաժը, ձայնը եւ մայրումաժը. կանգուն՝ ուղղաբերձ, կամ քազմած՝ մեղմահակ, քիչ մը գլխիկոր դէպի աջ միշտ յեցած իր գաւազանին, գոր բռնած կ'ըլլար յաճախ երկու ձեռքերովը ամրապինդ. անշարժ անխլիւր գրեթէ, իր հայցումն էր որ կարծես կը սեւեռէր որոշ կէտի մը եւ ստէպ դէպի վեր անորոշութեան մէջ, թոյլ տալով որ աղու ձայնը մերթ երգի մը սրտագրաւ ոլորակը առնու եւ մերթ կշռաւոր քերթութիւն մը դաշն հնչականութիւնը: Իսկ ներքին յատկանիշներն էին լեզուն եւ իմաստը, քառը եւ քանը. իր հայերէնը հմուտ հայկաբանէն ճախարակուած քարքառն էր, յորդ, կենսախայտ, ընդելուզուած՝ արտայայտումի պսպղում գեղեցկութիւններով, որոնք սակայն հեռու՝ պչրամքի զգացումը տալէ, յստակութեան եւ պայծառութեան շնորհք մը միայն կ'առերբն իրենց մէջ. քառերը ինքնին կը վազեն լեզուին տակ, փոյթ եւ ճիշդ անընդհատութեամբ մը կատարելու համար միտքէն իրենց յանձնուած պատգամաւորութիւնը:

Դանիացի գիտնական մը, Աուէ Պէնտիկոն, ինքն ալ մաթիկին փարոգի մը,

անգամ մը, Մեծ Պահոց Կիրակի իրիկուն մը, ներկայ ըլլալէ վերջ Դուրեանի մէկ փարոգին, կ'ըսէր. «Վստահ եմ թէ հոյակապ փարոգ մըն էր լսածս, վսեմ այս քառին լաւագոյն իմացողութեամբ, հոգւով եւ ներշնչութեամբ խօսուած, ամբողջ ժամուան ընթացքին՝ այդ տպաւորութիւնը ունեցայ իրմէն, առանց միակ քառ մը հասկնալու իր խօսքերէն»: – «Իսկ եթէ հասկնայիք...» կը պատասխանէինք իրեն...: Պէտք էր ըսել, պէտք է հասկնալ արդարեւ զինքը, ըմբռնելու հարուստ հոգի մը ինչ անսպառ աղբիւր կրնայ ըլլալ խորհուրդի եւ խօսքի: Ըսուած է թէ ունկնդիրներն են շատ անգամ որ կը շինեն փարոգիչը: Կը փորձուիմ մտածել, թէ այս վճիռը ընդհանուր առումով ճիշդ է Դուրեանի քեմին համար: Ուսուցիչ միշտ, եւ սկիզբէն ի վեր ճանչցուած՝ իրրեւ մեր լաւագոյն մտաւորականներէն մին, զինք լսելու իղձն ունեցողներուն մէջ կարելոր թիւ մը կազմած են միշտ դպրոցականները, գրականութեան եւ զարգացումի ճաշակն ունեցող անձնորոշ՝ յարգամքի եւ սիրոյ ինքնաբերական զգացումով մըն է որ հետեւած է ամբողջը: Սկիւտար, Պարտիզակ եւ յետոյ Արմաշ մանաւանդ այս է եղած իր ունկնդիրներուն՝ իր «լսարան»ի քաղկացութիւնը: Այս պատճառաւ, առաջին օրէն եւ յետոյ շարունակաբար, իր քեմը վայելցուցած է կրօնական

պարունակի մէջ մտաւորական եւ գրական գեղեցկութիւններով պննուած արժէքներ, գորս միեւնոյն ժամանակ մասնատրապէս ժողովրդական դարձուցած է քարոզչի մը քանաստեղծական տաղանդը:

Բայց իր քարոզները կրօնական միւթերու վրայ ընդլայնուած ճառեր կամ քանաստեղծութիւններ չեն եղած քնաւ: Զէ ուզած՝ չէ քերուած երբեք անոնց տալու վիճարանական ձգտումներով եւ արուեստականօրէն յօրինուած հոնտորութեան մը ձեւը: Իր մէջ ի գուր պիտի փնտռէին արդէն պերճախօսին բով հոնտորը. ոչ միայն՝ որովհետեւ իր մանկութենէն կամ ուսանողական կեանքին մէջ չէ ստացած այդ արուեստին կրթանքը, այլ որովհետեւ քնականէն անսիրելութիւն մը ունեցած է միշտ որչափ գրագիտութեան մամր ուսմունքներու հանդէպ գրականութեան մէջ, նոյնքան արտասանութեան դասագիրքերուն նկատմամբ՝ քննասական վարժութեանց համար: Իրեն համար եւս կարելի է անվարան ընդունիլ ի՞նչ մեծ քարոզչի մը համար ըստած սա խօսքը. «Կը նմանի մարտար զօրապետի մը, որ գիտէ պատերազմներ շահիլ, առանց սորված ըլլալու զինավարժութեան տարրական կանոնները»:

Իր պերճախօսութիւնը կը ընդդռնուի աւելի օծութեամբ, զգայնութեամբ եւ շնորհաշուք քաղցրութեամբ քան տրամախոհութեան ուժեղութեամբ, որովհետեւ եկեղեցւոյ քեմը քննախօսութեան ամպիոն մը չէ իր տեսութեամբ, այլ հոգեկան դաստիարակութեան վարժոց մը, ուսկից հնչող ձայնը աւելի սիրտերուն մէջ պէտք է արձագանգէ: Այս պատճառաւ, տարիներէ ի վեր լքած էր քնարանի սովորոյթը, որ հոնտորական պայմանադրականութեան ամենէն վտիտ տարագն է, եւ որ փոխանակ քարոզիչը իր միւթին կապելու՝ անկէց քանկարծ փրթելու եւ

յանհունս հեռանալու ամենէն ծիծաղելի փորձութեանց կ'ենթարկէ զայն քանախ: Իր մախընտրած կերպն էր օրուան ընթերցուածներէն կամ տօնէն, ընթացիկ պարագայէ մը կամ հարցէ մը քննադրուած գաղափար մը անուով իբր միւթ ու խորանալ եւ վերանալ անոր շուրջը, մինչեւ որ իր յոյզերն ու խանդավառութիւնը ամբողջովին փոխանցուի մեկդիրներուն:

Երբ կը սկսէր խօսիլ, ընկճող տպաւորութեան մը տակ կը գտնէիր մախ ինքզինքը, կարծես ակամայ ստիպումներէ հարկադրուած կը շարժէր իր շրթունքը. ու նուաղ ձայնի մը հասկտումներուն մէջ կը կորսուէին միշտ առաջին քառերը: Բայց երրորդ պարբերութենէն կը լսէիր արդէն թուիչին թափահարումը, ամեն քառ, ամեն տառ իր հնչիւնովը ու շնչովը ոլորակովը կը տպաւորուէր այն ատեն լսողութեանց մէջ, քացորոշ յստակութեամբ: Հասարակ տեղիք, բռնագրօսուած մեկնութիւններ, դանդաշող պատկերներ, շաղկապանք, կախ մախադասութիւններ, թափած տողեր տեղ չունին քնաւ իր արտայայտութիւններուն մէջ, վասնզի ամենէն աւելի յստակ էր մախ իր մէջ միւթին ըմբռնումը իր բոլոր մանրամասնութիւններով, ու մերշնչումն էր որ թեւ կու տար իրեն, երբ վստահութեամբ մը սլանար դէպի իր նպատակը:

Մեծ ճիգի մը պէտք չկար հասկնալու համար թէ պատրաստութեամբ չէր որ կը խօսէր, իր քարձր ու գրեթէ քացառիկ մտաւոր մշակոյթովը խորապէս պատրաստուած ըլլալով արդէն ամեն միւթի որ բրիստոնէական կեանքի եւ գիտութեան սկզբունք մը կամ գաղափար մը կը շօշափէ. կը քանկարծաբանէր գրեթէ, ոչ այս բառին թեքեւ առումովը, վասն զի կը խօսէր միշտ՝ երկար ու խորապէս խորհելէ վերջ իր միւթին վրայ, ինչ որ մեծ քարոզիչներուն կերպն է միշտ: Ու կը

խօսեք միշտ բրիտանական կեանքի ապրումած փորձառութեան մը քաղաքականացած ազդեցութեամբը: Իր խօսքը նոյն ատեն կեանքն իսկ էր, վասն զի կենդանի քանին ներգործութիւնն էր որ սիրտը սիրտ հաղորդականութեամբ մը իր բոլոր ունկնդիրները միեւնոյն տրոփիւնին մէջ կը միացնէր իրարու եւ իրեն: Երբ յանկարծ կանգ կ'առնէր Սրբազան Պատմութեան էջերէն կամ մարդկային քարքի պատկերներէն առնուած տեսարանի մը առջեւ, յուզումին կրակն էր որ կը ցոլար թրջած մայուածքին մէջ, ու քառերը կը դողային իր շրթներուն վրայ. առանց լսելու կը հասկնայիր սակայն զանոնք, վասն զի սրտիդ էր փոխանցուած իր յուզումը: Իր պերճախօսութեան ձգտումն էր այսպէս, յուզել սիրտը՝ շինելու համար զայն. զգացումին ճամբէն կատարել տալ հոգիին՝ իր վերելքը դէպի Հաւատքի քարձրութիւնները: Այո՛, վասն զի սիրտն ալ ունի իր տրամաբանութիւնը, սէրը, որ աւելի հզօր է եւ համոզիչ քան միւսը՝ խորհուրդը:

Երբ կը պատգամէր անխախտ համոզումի մը շնչով, Եկեղեցւոյ Հայր մըն էր կարծես որ կը խօսէր իր ծայնին մէջէն, որ ուժգին վնիռի մը հասու ազդեցութեամբ կը փշրէր, կը նուանէր տարակարծութիւնները: Ու այսպէս մերձ ժամ մը քնքի հեւ ի հեւ իր շնչին եւ նայուածքին հետեւի տալէ վերջ՝ երբ կը սկսէր մեղմել թոյլիւն թափը, սեպ քարձումներէ իջնող ուղեւորի մը պէս քիչ մը խոնջ, պատեհութիւն մը տրուած կ'ըլլար կարծես քնքի հանգիստ մը ընելու եւ աւելի ազատօրէն գմայելու իր անտարանած գաղափարներուն քարձրութեան վրայ: Զէ՛ր զգար թէ քեմէն հեռած է արդէն ինքը, իր խօսքին շունչն է որ հոգեւոր մէջ կ'երկարէ դեռ իր հետքը, կամարէ կամար փոխանցուած արձագանգներու հեւասպառ թնդիւնին նման: Երկար

ատեն քու մէջդ էր իր հոգին...

Իր քարոզները պէտք չէ գրուին, եւ կամ մանաւանդ պէտք չէ որ ինք գրէր զանոնք, նոյնիսկ խօսելէ ետքը. պէտք չէ բնաւ փորձել այդ անկարելիութիւնը. խօսքին կրակը չի կրնար բոլորովին ողջ դուրս ելլել կաղամարէն, խորհուրդին եւ զգացումին կենդանութիւնը լիովին կ'ապրին ծայնին, նայուածքին եւ շարժումին կամ արձանացումին թելերուն վրայ միայն, երբ քարձօրէն հոգեւոր է որ կը խօսի քարոզիչը: Առ առաւելն, ճարտար սղագրիչ մը պէտք է գրի առնու զանոնք նոյն վայրկեանին, իրմէ անտեսանելի անկիւնէ մը եւ յետոյ ինք վերահայումի աչք մը անցնէ միայն անոնց վրայէն, վասն զի քաջատրութեան կերպեր, քառի պատկերներ կան, որոնք վայրկեանին տպաւորութեան տակ երազած սիրտի քարայրումներուն հետ կը ստեղծուին բնագործէն, ներշնչումին ջերմութեամբ կենսագործուած: Ասոր համար է որ կ'ըսէի թէ պէտք է լսել ըմբռնելու համար զինքը: Ըսի թէ իր ունկնդիրներուն համազամանքը հաւանաբար իր ազդեցութիւնը պէտք է ունեցած ըլլայ իր քեմիւն կազմութեան վրայ: Սովորաւորութեան բնագործ կամ ուրիշ քերուամղուած, ընդհանրապէս կը վագէին քարոզ լսելու, կարծես յետոյ կարենալու համար ըսել թէ որն է քաջաքարոզը:

Դուրեան առաջին եւ թեքեւս միակ վանահայրը եղաւ որ յըջօրէն նկատի առաւ գիւղացի ժողովուրդին իմացական կրթութեան հարցը:

Կինները մանաւանդ, բոլորովին անգրագէտ ու ռամիկ, կը լեցնէին սակայն տանարը, Մեծ Պահոց ընթացքին յատկապէս իրենց համար խօսուած քարոզներուն: Լսել պէտք էր Դուրեանի անոնց համար խօսած քարոզներուն շարքը: Առանց գոնեակցնելու լեզուն, այնպիսի պարզ, սիրուն եւ սրտագրաւ հասկնալիութեան մը շնորհքը կը դնէր հայերէնին մէջ եւ

առանց իջեցնելու գաղափարներու բարձրութիւնը, այնպիսի կենդանի ջերմութեամբ մը կ'արտայայտէր զանոնք, որ այդ փանափի միտքերը շիթ մը չէին կորսնցնէր իրենց մատուակուած փրկար իմաստներու սնուցիչ ֆաղցրութենէն:

Դուրեանի ձեռք բերած այս ժողովրդական խօսողի յաջողութեամբ գաղտնիքը որչափ իր լայնածաւալ զարգացումին, նոյնքան մասնաւորօրէն հանդէպ զգացած իր սիրոյն մէջ պէտք է փնտռել:

Թ.Ե.Գ.

ԱՆՏԻՊ ԴՐՈՒԱԳ ՄԸ ԵՂԵՆՆԵՆ

Լուսածինը հինգ տարեկան էր, երբ սկսաւ եղծողը: Նրբակազմ եւ անհանգարտ երախան չորս եղբայրներու մէկ հատիկ էր, սիրելի բոլորին:

Եղծողի մախթաբակին մեծ մօր եւ Սրապիոն եղբոր հետ այցելութեամբ գացած էր ֆիլիսոփի Դուկաս Էֆենտի Տէր-Դուկասեանին տունը:

Բարեբախտութիւնն էր արդեօք այս այցելութիւնը, երբ թուրք ոստիկանութիւնը կը շրջափակէր պապեանական իրենց տունը եւ ծնողքն ու եղբայրները այլ ընտանիքներու հետ կը տարագրուէին Ռաս Ուլ Այն:

Լուսածինն ու մեծ մայրը, ամտեղեակ պատահարէն, արեւածագին կը վերադառնան տուն: Կը նկատեն որ իրենց թաղեցիները տարագրուած են: Լուսածինը մեծ մօր եւ այլ գաղթականներու հետ կարաւանով կը բերուի Հալէպ, կը փակուի ոստիկանատան մը մէջ: Երբ ֆիլիսոփի հայերն ալ կը տարագրուին, Սրապիոնը՝ տասը տարեկան, կը փախչի ու յաղթահարելով ճամբու խոչընդոտները կը հասնի Հալէպ: Ան կ'իմանայ որ բոլորը եւ մեծ մայրը ոստիկանատան մէջ են: Կ'ուզէ փրկել զանոնք, կը մօտեցնայ ոստիկանատան պատուհանին, բայց թուրք ոստիկանը մտրակելով կը հեռացնէ զինք: Քոյր եւ եղբայր կը կորսնցնեն իրարու հետքերը:

Հալէպ հասած գաղթական երախաները կը հաւաքեն եւ կը տեղաւորեն որբանոց: Սրապիոնը բախտ կ'ունենայ

հոն ուսանելու եւ կը դառնայ մտաւորական անձնաւորութիւն, որ կ'որդեգրէ ուսուցչական ասպարէզ զանազան հայկական հաստատութիւններու մէջ:

Թուրքը շատ լաւ գործադրած էր իր գաղտնի ծրագիրը՝ ժողովուրդ մը քննաշնչելու համար: Գիտէր որ անհրաժեշտ էր վերացնել մտաւորականութիւնը եւ խելացի մարդիկ: Լուսածինին հայրը եղած էր քծիչ, մայրը՝ աչք դեղող, սիրուած հայերէն եւ թուրքերէն: Բայց Թուրքիոյ ռերային ֆաղափականութիւնը թուրք ժողովուրդը դարձուցած էր ապերախ՝ հայու տածած մարդասիրութեան համդէպ:

Հալէպէն երախան եւ մեծ մայրը կը բռնեն տարագրութեան ճամբան հետիոտն, դէպի Սուրիոյ անապատները: Ենթադրեալ մայրը չդիմանալով ֆաղցի, ծարաւի, քաղցի տառապանքներուն՝ կը կ'ի ճամբան եւ կը մահանայ: Լուսածինը, անգիտակ կեանքի եւ մահուան գաղափարներուն, կը շարժէ մեծ մայրը եւ կը գտնէ զայն անշարժացած ու անխօս: Արար ազնիւ տղամարդ մը կը գտնէ զինք, կը գուրգուրայ, կը համոզէ ու կը տանի իր տունը, զինք համարելով իր գաւակներէն մէկը:

Լուսածինը քարեկիրք եւ քարեկեցիկ ընտանիքի աղջիկ, ահա պիտի ապրի վրանի տակ, անապատի կեանքով:

Խնամող ընտանիքը, ըստ իր սովորութեան, կը մախշէ Լուսածինին երեսը մեկանով եւ ասեղներով ու զինք կը

վերանուանե Խաթուն: Խաթուն կը մեծնայ
 Եւ կ'ապրի հոն, քայց միշտ իր
 մտապատկերին Եւ գետի ջուրերու մէջ
 կ'ուրուագծուի ծնողին պատկերը Եւ
 երբեմն հաւատալով այդ տեսիլին՝ կ'ուզէ
 նստել ինքզինք գետին մէջ, գրկըն-
 յառնուելու իր ծնողին հետ: Զինք
 խնամող ընտանիքին անդամները
 բարեհամրոյր կ'ըլլան Խաթունի նկատմամբ,
 քացի խորթ մօրմէն, որ կը չարչարէ զինք,
 անտեսելով իր վերաւոր սիրտը: Օր մը,
 գիշեր ասեմ, կը հրամայէ որ երթայ Եւ
 ջուր քերէ գետէն: Խաթուն, մութէն
 վախճալով, որպէս ինքնապաշտպանութիւն
 կը բնանայ: Խորթ մայրը երբ կը նկատէ
 անոր ուշանալը, կ'երթայ գետ Եւ դոյլով
 ջուր կը թափէ բնացող երախային վրայ:
 Խաթունը ցնցուած ու լեղապատառ
 կ'արթննայ ու այդ օրէն իրեն կ'ուղեկցին
 սրտի նոպայածն տրոփումներ:

Պետրոսը տասը տարեկանին կը
 տարագրուի Ուրֆայէն, իր հետ ունենալով
 երեք տարեկան եղբայրը: Ուղեկցող թուրք
 ուսիկաններու շառաչուն մտրակներէն
 փրկուելու համար, կը ձգէ լալկան Եւ
 անօթի եղբայրը ու կը փախչի:

Պատահականութիւնը զինք կը հասցնէ
 ճիշդ այն գիւղը, ուր կ'ապրէր փոքրիկ
 Լուսածինը: Կ'որդեգրուի գիւղապետին
 կողմէ, որ զինք անելի կը սիրէ քան իր
 գաւակները Եւ կ'անուանէ Ահմէտ:

Փոքրիկ աղջիկը, ծնունդով քարի, կը
 մեծնայ քարի նկարագրով Եւ վարժով: Իր
 ապրած տունէն երբեմն գաղտնօրէն
 ուտելիքներ առնելով կը կերակրէ
 անօթիները, իսկ փոքրիկ տղան կը վայելէ
 գիւղապետի տեղակալի բոլոր
 իրաւասութիւնները:

Արաք ազնիւ գիւղապետը կը
 մտածէ այս գոյգը ամուսնացնել:

Կ'իրականանայ իր մտադրութիւնը:

Ամուլը գիւղին մէջ կ'ունենայ չորս
 գաւակներ, երեք աղջիկ Եւ մանչ մը: Մանչ
 գաւակը կը մահանայ հիւանդութեան
 հետեւանով, աղջիկները կ'անուանուին
 Տէլէ, Ֆաթթում Եւ Մարիամ:

Խաթունը Եւ Ահմէտը չէին
 սիրահարած իրարու, քայց հայո
 ճակատագիրը միացուցած էր զիրենք:
 Զհաւատա՞լ ճակատագրի: Արդեօ՞ք
 Նդեռն ալ մեր ժողովուրդի ճակատագիրն
 է, թէ Աստուած իր Աստուածութեամբը
 խաչեց մեր ժողովուրդը. ինչո՞ւ... ինչո՞ւ...

Ո՛չ, Նդեռն պատահական արարք մը
 չէր...

Գաղթական հայեր կը հիւրընկալուին
 Սուրիոյ Արաք ազնիւ ժողովուրդին կողմէ
 Եւ Սուրիոյ կառավարութիւնը կը թոյլատրէ
 որ անոնք կառուցանեն տուններ: 1922ին,
 Կիլիկիոյ վերջին պարպումէն ետք,
 գաղթականները վերջնականապէս կը
 հաստատուին Հալէպ. քայց տակաւին հայ
 ժողովուրդը կ'ապրի նիւթական անձուկ
 պայմաններով:

Գաղթականութենէն ետք, ցիրուցան
 հայութեան կեանքին մէջ կը պատահին
 անակնկալներ: Ոմանք կը գտնեն իրենց
 գաւակը, ոմանք՝ այլ հարազատներ: Ահա,
 պատահական օր մը, քիլիսցի հայ վարորդ
 մը Հալէպէն 190 ֆւթ. հեռաւորութեան
 վրայ կը հանդիպի արաք տղամարդու մը,
 որ տիկ դրած է ուսին. կը կենայ Եւ ջուր
 կը խնդրէ անկէ: Խմելէ յետոյ կը կասկա-
 ծի թէ ջուր տուողը կրնայ հայ ըլլալ,
 արաքերէնով կը հարցնէ.

– Դուն հա՞յ ես:

Տղամարդը կը տատամսի Եւ ապա կը
 պատասխանէ.

– Այո, հայ եմ, ուրֆացի, հօրս
 անունը՝ Պարսում:

– Ամուսնացա՞ծ ես:

– Այո:

– Կիմդ արա՞ք է:

– Ոչ, հայ է, – ու կը պատմէ որ

տիկինը ֆիլիսոփայի հեքիմ Արթինին աղչիկն է. մայրը աչք կը դեղեր:

Կ'անցնի մեկ տարի: Սրապիտունը այս շրջանին կը պաշտօնավարէր Տէր Զօրի հայկական վարժարանին մէջ:

Օր մը ան այցելութեան կու գայ Հալէպ, ուր սովորութիւն ունեցած էր երբեմն մարտի խաղալ սրճարանին մէջ: Այդ օրը պատահական իր խաղընկերը կ'ըլլայ ֆիլիսոփայ վարորդը: Խաղի ընթացքին դադար տալով, ֆիլիսոփայ վարորդը անգիտակ կը պատմէ Սրապիտունին թէ մեկ տարի առաջ Հալէպէն 120 ֆլւ. հեռաւորութեամբ Տիպսի Ֆարան գիւղի ճամբուն վրայ հանդիպած է ուրփացի արաքախօս հայ տղամարդու մը, որուն կինը եւս հայ է, հեքիմ Արթինին աղչիկն է, մայրը աչք կը դեղէր:

Սրապիտունը այս լսելով կը ցնցուի եւ կրկին անգամ պատմելու կու տայ սրտառուչ տեղեկութիւնները: Վարորդը կը նկատէ որ Սրապիտունին դէմքի արտայայտութիւնը փոխուեցաւ, կեդրոնացումը նուազեցաւ:

- Խ՞նչ եղաւ քեզի, Սրապիտուն:

Սրապիտունը աչքերը յառած մէկ կէտի, ապշած կ'ըսէ:

- Ես կը կարծեմ որ նկարագրածդ ինչն է, քայքայ ինչն է շատ միտք ու փիտիւն էր, արդեօք միմէն հիմա կ'այլի՞:

Ընթուստացած ճակատագրի դէմ, կեանքի դէմ, թուրքի դէմ, կ'արոշէ երթալ վարորդին նկարագրած տեղը: Վարորդը յաման կ'առնէ գինձ տանիլ: Մօտիկ ֆիլիսոփայ բարեկամներ կը լսեն որ Սրապիտունը պիտի երթայ անձամբ գիւղ մը, կ'ուզեն ընկերանալ իրեն, որովհետեւ շատ կը սիրեն Սրապիտունը, թէ՛ որպէս հեքիմ Արթինի գաւակն եւ թէ՛ իր վարմունքին ու մարդասիրութեան համար: Յաջորդ օրն իսկ ճամբայ կ'ելլեն դէպի Տիպսի Ֆարան

գիւղը: Սրապիտունը կը ներկայանայ գիւղապետին ու կ'ընդունուի մեծ պատուով: Կը սկսի պատմել իր կեանքը եւ իր ընտանիքի անդամներուն մասին, ապա կ'անելցնէ.

- Ես կը կարծեմ որ ինչն է, որ ինչն է:

Գիւղապետը անմիջապէս կ'երթայ Խաթունին մօտ եւ կ'ըսէ.

- Հարիւր տոկոսով եղբայրդ է, այնքան իրարու կը նմանի:

Գիւղապետը կը կարգադրէ որ Խաթուն խումբ մը կ'ինքնուրուէր ներկայանայ: Գիւղապետը կ'ուզէր գիտնալ թէ եղբայրը պիտի ճանչնայ իր ինչը:

Կ'ինքնուրուէր կը ներկայանան: Սրապիտուն արեւան կանչով կը ճանչնայ իր ինչը կ'ինքնուրուէր ըստ իր կարգի:

- Այլ ճանաչող ունի՞ր ինչը, - կը հարցնէ գիւղապետը:

Սրապիտունը կը պատմէ.

- Գիւղապետը փոքր տեղի մէջ շատ անհանդարտ էր: Մեր տունը երկարակամ ըլլալով, օր մը աստիճաններէն գլորեցաւ եւ կգահին տակի մասը պատռուեցաւ. հայրս թփռել էր, կարեց:

Գիւղապետը Խաթունին կը խնդրէ որ վեր բարձրացնէ գլուխը: Կը նկատուի սպիտակ:

Սրապիտունը կը հեծկտայ եւ կ'ուշաթափի: Զուր կը սրսկեն որ սթափի: Շրջապատող մարդիկ բոլորը արցունք կը թափեն սրտանկիլ եղբուքեան համար. գիւղապետը գովելով Խաթունը կ'ըսէ Սրապիտունին.

- Գիւղապետը իր վարժով կը յուշէր որ ազնուական ընտանիքի գաւակն է, հալալ ըլլալ քեզի ինչը եւ իր ընտանիքը:

Սրապիտունը այդ շրջանին կը պաշտօնավարէր Տէր Զօր: Կը խնդրէ գիւղապետին որ ինչը ընտանիքը ինչ մնայ երեւ ճակատ եւ յետոյ իր թոյլտուութեամբ փոխադրէ Հալէպ: Գիւղապետը կը յօժարի:

Ինչպէ՛ս յարգեմք քեզ, արաք ազնիւ ժողովուրդ, որ ապաստան տուիր մահուան արհաւիրքներէն փրկուած հայ գաղթականներուն: Ինծի մեման շատ հայեր երախտագիտութեամբ տոգորուած են քեզի հանդէպ: Գուցէ արտայայտուելու միջոցներ չունին: Ես կը խոնարհիմ անբանայտ զինուորի դամբարանին առջեւ: Իմա՛ համարեցէք, իմ ժողովուրդիս երախտագիտութիւնը: Հօրս ու մօրս անխնայներուն երախտագիտութիւնը: Ես եւ իմ ժողովուրդս չենք կրնար մոռնալ քեզ եւ չընդունիլ Սուրիական հողը որպէս երկրորդ հայրենիք:

Կը վերադառնայ Հալէպ եւ կը փոխադրէ բոլոր ընտանիքը, Սահաթ Մէլտանի մէջ սենեակ մը վարձովով բակով տան մը մէջ:

Այս ուրախ, բայց սրտաճմա՛րկ պատմութիւնը կը տարածուի ֆիլիսցիներուն մէջ: Բոլոր ֆիլիսցիները կը շրջապատեն վերագտնուած հայ ընտանիքը: Անոնք կ'անուանուին իրենց հայկական անուններով՝ Լուսաթին, Տալիա, Նուարդ եւ Մարի: Լուսաթին շրջապատողներէն կը ճանչնայ միայն դեղագործ Դուկաս Էֆէնտի Տէր Դուկասեանը եւ կը բացագանչէ. «Ապու կէօզլիք, բիհ Ապուլի» (Ակնոցաւոր, հօրս հոտը), դեղին հոտը զգալով էֆէնտիին վրայէն: Շրջապատողներ այս արտայայտութեան վրայ կու լան–կուլան... եւ անոնցմէ մին հայերէնով կ'ըսէ.

– Շատ մի ծանրաբեռնէ՛ք զիրենք անբան արցունքով, յետոյ կը փախչին:

Պետրոսը կը հասկնայ եւ կը պատասխանէ.

– Ինչո՞ւ պիտի փախչիմք. չէ որ մենք ալ հայ ենք:

Այս անպասելի արտայայտութեան վրայ շուրջիները կը զարմանան եւ կը բացագանչեն.

– Հայերէն կը հասկնայ, հայերէն կը հասկնայ...

Քաղցրահնչիւն հայերէն լեզու. եկար անգամ մը եւս հաստատելու արաբացած հայու հայութիւնը...

Լուսաթին գտնելով իր եղբայրը, կը գտնէ մահւոյ հօրեղբայրը իր գաւակներով: Պետրոս կ'ապրի յուսահատական պահեր, երբ չի գտներ իր շուրջը որեւէ արեւակցական կապ: Սրապիոն կը կռահէ Պետրոսին հոգեվիճակը եւ իրմէ ֆաղած տեղեկութիւններուն համաձայն, յօդուածներ կ'ուղարկէ թերթերուն: Հիգերը անարդիւնք չեն մնար: Կը գտնէ մօրեղբայրը՝ Գամիշլըն, հօրեղբայրը՝ Լիբանանէն: Կը վերածնի հայ ընտանիք մը, ապագային դառնալով ջերմ հայկական ճեպի մը:

Լուսաթին եւ Սրապիոն շատ խոր սիրով կը կապուին իրարու, իրենց կորսնցուցած հարազատներուն սէրը խտացած կը գտնեն իրարու մէջ: Լուսաթին այնքան կը սիրէ իր եղբայրը, որ կը մեղանչէ ըսելով.

– Վատ բան եթէ պատահելու ըլլայ, թող գաւակներուս պատահի, ոչ եղբօրս:

Ապագային ան կ'ապրի գաւակի կորուստի կսկիծը. ներողութիւն կը խնդրէ Աստուծմէ եւ կը խնդրէ որ հեռացնէ իրմէ այդ դառն բաժակը: Իսկ Սրապիոն ինքզինքն աւելի քախտաւոր կը համարէ բոլորմէ, քանի որ նուազ չարչարուած է, եւ իր կատակներով միշտ կ'ուզէ ծիծաղեցնել իր բոյրը՝ զայն ուրախ պահելու մարմաջով:

Շրջան մը ետք, Հալէպի Շէյխ Մագսուտ արուարձանին մէջ կը բացուի Հայկական Արմէնեան դպրոցը, որուն հիմնադիրներէն կ'ըլլայ Սրապիոն: Դժուարութիւնները կանխելու միտումով՝ բոլոր ընտանիքը կը փոխադրէ այդ արուարձանը: Միայն չորս պատերով տան առաստաղը շինել տալով՝ քնակութիւն կը հաստատեն եւ Սրապիոն կը մնայ իր բոլոր ընտանիքին հետ եօթ տարի, մինչեւ իր ամուսնութիւնը:

Եղեռնը վերջացա՞ծ էր, միթե՞

վերջացած էր...

Մնացեալ հայու բեկորներու գոյապայտարը եւս դժուար եղաւ: Այդ արուարձանին մէջ բոլորը հայ գաղթականներ էին արեւմտահայաստանէն եկած եւ թրքախօս: Իւրաքանչիւր ընտանիք ուներ իր դառն պատմութիւնը եւ այդ դառն պատմութիւնները աւելի ընտելացուցած էին դրացիները իրարու եւ եղած էին բոլորը մէկ ընտանիք: Լուսածին կը սորվի թրքերէնը՝ դրացիներէն, իսկ Պետրոս՝ աւելի մեծ ըլլալով՝ դրացիներէն տարագրուած ատեն եւ գիտնալով Ուրֆայի հայերէն քարքառը, շուտ կը սորվի հայերէն լեզուն:

Լուսածին կը մեծցնէ իր գաւակները միւրօրական համեստ պայմաններու մէջ, այնպէս ինչպէս բոլոր գաղթական ընտանիքները: Ամուսինը՝ տասը տարեկանին թրքական եաթաղանէն ազատած, խամ տարի որդեգրուած արարներու մէջ, ապա գիւղէն քաղաք գալով՝ Ի՞նչ արհեստով կըմար գրաւի: Կը պատմեն, որ Սրապիոն վարպետին գաղտնօրէն դրամ կու տայ սկզբնական շրջանին, որպէս զի Պետրոս չգալ որ անվաճար կ'երթայ գործի՝ արհեստ սորվելու համար:

Ձաւակները կը մեծնան եւ քնական է որ ըլլային գերզգայուն: Ապրող գաւակներէն միջնեկը՝ Ես, այսպէս կը նկարագրէ իր տպաւորութիւնները.

- Խռշտը սենեակի մը մէջ համեմաշխօրէն կ'ապրէինք: Մեր պարզ, համեստ տան մէջ կար համեստ մայր եւ պատկառազգու հայր, կային մօրս աղօթքները, օրինութիւնները համայն աշխարհի:

Մանկական յուշերուս մէջ մայրս տպաւորուած է իր խելացութեամբ, հաւասարակշռութեամբ եւ պարզութեամբ: Իսկական տառապանքներով հերոսացած մօրս հոգին հեռու էր առօրեայ ճղճիմու-

թիւններէն. զինք կը հետաքրքրէր աշխարհի խաղաղութիւնը, քանի համեստած էր դառն եղեռնի աներները: Մայրս կը պատմէր թէ Քիլիսի մէջ քախտ ունեցած էր մէկ տարի յաճախելու մանկապարտէզ, որուն յաջորդած էր 1915-ի թրքական եաթաղանը: Ուներ իր յուշերը մանկական աշխարհէն, թէ ինչպէս դպրոցին մէջ գունաւոր թուղթ օղակներ կը շինէր. կը յիշէր հօր բժշկութիւնը, Բէյք սիրելը եւ երբեմն՝ գինովանալը: Կը յիշէր թէ իր հայրը թուրք ղեկավարներու հետ քաղմիկ կ'երթար եւ հոն ճուստիւ կը նուագէր: Կը յիշէր իր մօր այլ դեղերը, հեզահամբոյր, գեղեցիկ եւ համբերատար ըլլալը: Կը յիշէր իրենց տունը, թէ ինչպէս վերականգնէր տեղաւորած էին պատին մէջ եւ ինք իր եղբայրներուն հետ միասնաբար փուլ կու տար գանձնէ, իսկ մայրը առանց գանձատելու եւ ջղայնանալու կը տեղաւորէր գանձնէ իրենց տեղը: Իրենք օգտուելով մօր քարեացականութենէն, կրկին փուլ կու տային վերականգնելը: Մայրս կու լար երբ կը յիշէր այդ բոլորը եւ կ'ըսէր. «Հիմա զիս Քիլիս տանին, ես կը գտնեմ մեր տունը»: Արդեօ՞ք պիտի համապատասխանէր մտապատկերը՝ ներկային: Ինչո՞ւ երբ ես մեծցայ չտառածեցի զինք անգամ մը Քիլիս տանիլ, թող տեսնէր իր ծննդավայրը: Արդեօ՞ք եթէ տանէի աւելի՛ պիտի տառապէր, քանի որ կորսնցուցած էր իր ամբողջ ընտանիքը:

Մայրս դէմքին կապոյտ նշաններ եւ ծաղկներկեր ուներ. իւրայատուկ էր երեսը, կլոր դէմքով, մեղմ աչքերով, միջահասակ, տխրութեամբ մէջ ժպտացող, կոմալը ուղիղ, գլուխը քարձր. կերպարը կը յուշէր հպարտութիւն, քայքայ մեր աշխարհը համեստութիւն էր. համեստութիւն. երբեմն կը նկատէի որ մայրս կ'երկնար գետին, գլուխով կողմնակի շարժումներ կ'ընէր, սառ կը կլլէր: Ամբնական երեսոյթ էր մօրս

վիճակը՝ մանկական ըմբռնումներու մէջ, եւ անոր դառնութիւնը չէի գգար: Ժպտադեմ մայրս ժամանակ մը անց ռոտի կ'իլլէր եւ իր գործերը կը շարունակէր առանց վախճանելու մեզ եւ առանց տրտնջալու: Երբ մեծցայ՝ նոր հասկցայ վիճակը... պատճառը... տուայտամբը...

Հայրս գեղեցիկ, բարձրահասակ, կիտուած յօնքերով, խոշոր աչքերով մարդ էր. երբ դուրս գար՝ գլխուն կը դներ կարմիր ֆէսը: Պատկառազոտ էր տեսքը: Երբ խմէր ֆիչ մը օդի՝ կու լար, կը տառապէր որ բռնագաղթին իր փոքր երեք տարեկան եղբայրը ձգած էր ճամայարհիմ՝ ազատելու թուրք խուժանէն, եւ կ'ըսէր. «Եղբորս լացին ձայնը դեռ կը հնչէ ակամջներու մէջ»:

Աշխատասէր մարդ էր հայրս: Եթէ անգործ ըլլար. կու լար որ իր գաւակները բարձիթող կ'ըլլան: Պարզ էր քննադատութեամբ, ով ինչ ըսէր՝ կը հաւատար. իրեն համար գէշ մարդ չկար, ով որ զինք յարգէր՝ լաւ էր իրեն համար: Ջղայիմ էր, սակայն ոչ մէկ դիտակալութիւն ունէր, թշնամի չունէր քացի թուրքէն:

Մայրս շրջապայծառ կիմ էր, սուտիմ չհանդուրժող եւ մէկ ակնարկով լաւը վատէն զանազանող: Ձեր սիրեք խորամանկ մարդը, չէր սիրեր հպարտները, կը սիրէր պարզամիտները (սափերը) եւ կ'ըսէր. «Այս ունայն աշխարհի մէջ ոչ ոք ինքզինք թող չտեսնէ: Ես բժիշկի աղջիկ էի, բայց ի՞նչ եղայ, երեսս ալքովով կը սրբուէր ամէն առաւօտ, բայց ի՞նչ եղայ. քաղաքապետներ տապալած են աշխարհի մէջ, նշանաւոր անձնաւորութիւններ անվնասած»:

Եղեռնի դառնութիւնը տեսած եւ տառապած մայրս պէտք ունէր լսողի, որուն բանար սիրտը: Հագար անգամ լսած էի իր կեանքի պատմութիւնը եւ միշտ նոյն ուժգնութեամբ լացած: Կը լռէր, երբ կը նկատէր որ կու լսաւ. կ'ըսէր. «Աղջիկս,

անցան դժուար օրերը, դուն քախտաբերն ես մեր տան. բու ծնունդէդ յետոյ ես դժուարութիւններ չտեսայ. մի յուզուիր»:

Բազմազան կիմ էր. ծնունդներէն մնացած էին չորս աղջիկ եւ մէկ մանչ: Որք մնացած, խորթ մօր պատճառած դառնութիւնները համարեալ, գաղթականութենէն ետք նիւթական անձուկ պայմաններ ապրած կիմ էր, գաւակներու մահ տեսած էր. իւրաքանչիւրը մասնիկ մը խլած էր իր հոգիէն: Իսկ ամենամեծ կսկիծը եղաւ իր տասնչորսամեայ աղջկան մահը. ան գիւղէն եկած ատենը եօթը տարեկան էր:

– Շատ գեղեցիկ աղջիկ մը ունէի – կը պատմէր մայրս – երբ գիւղէն եկանք: Եօթ տարեկան էր, Կիւլպենկեան դպրոց յաճախեց: Շէկ էր, մաշկոտ մահաւալէ երեք ամիս առաջ ըսաւ. «Ես պիտի մեռնիմ բայց քեզի կը մեղմանա». մեր տունը հիւր կար, բարկացան իրեն եւ ըսին. «Մենք քեզի պիտի ամուսնացնենք. այդ ինչ մահաւալու խօսքեր կ'ըսես»: Կրկնեց նոյն խօսքը շատ անգամներ: Բայց ես չհաւատացի: Երեք ամիս յետոյ հիւանդացաւ: Բժիշկը դեղեր տուաւ, անօգուտ. հիւանդանոց փոխադրեցին: Ես տեղեակ չեմ, աղջիկս մահացած է հիւանդանոցին մէջ, հայրը եկաւ հիւանդանոցէն: Լուռ էր, կ'ուզէր չտեղեկացնել ինծի, բայց պոռթկաց լալով հեծկտալով. «Տալիլան մեռաւ. մեռաւ»: Աղջիկս, զակի մահուան կսկիծը ուրիշ վիշտի չի նմանիր. օրեր զինք սպասեցի որ կը վերադառնայ դպրոցէն... օրերը տարիներ եղան եւ չվերադարձաւ...: Գերեզմանիմ իր բոլոր ընկերները այցելեցիմ եւ պոռացիմ. «Տալիլա կուրմի, Տալիլա կուրմի...»: Պատասխան չկար... Ոտանաւոր մը գրեցիմ իր մասին: Գրուած է գերեզմանին վրայ, բայց ես հայերէն կարդալ չեմ գիտեր»: Կը սկսէի լալ, մայրս

կը մեղմացներ իմ վիշտը, ըսելով, «Մի՛ լար աղչկս, հրեշտակ էր... հրեշտակներու մէջ գնաց»:

Խղճամիտ էր մայրս. արուարձանին մէջ Անայիս անունով կին մը կար: Անտէր էր, անտուն, գեղեցիկ ձայն ուներ, խելագարուած: Շրջակայ հայերը քանով պզտիկ տուն մը շինած էին, որուն մէջ կը պատսպարուէր ձմեռը առանց կրակի: Զմրան օր մը, գիշերը մեր պատուհանը քակուեցաւ: Անայիսին ձայնը՝ «Լուսածին, դուռը բաց, մսած եմ»: Մայրս բացաւ դուռը, զինք տեղաւորեց կրակամանին մօտ եւ կերակրեց: Մեզի եկած էր, որովհետեւ հաւամական է թէ շատեր իրենց դուռը չէին բացած, կամ կինը գիտէր քարեացական զինք ընդունողը:

Մայրս մեծ յարգանք ուներ ակնառու անձերու համդէպ. եթէ աշխարհի մէջ մեռներ նշամաւոր անձնաւորութիւն մը, երեք օր ծով կը պահէր ու կ'ըսէր. «Այս մահը կորուստ է եւ վնաս է կեանքին, մեզի պէս սովորական մարդիկ կու գան ու կ'երթան»: Կոյր հաւատք ուներ Աստուծոյ, իր վարմունքը եւ հաւատքը իրարու կը համապատասխանէին. իր կեանքի գոյութեան գաղտնիքը եւ դառնութիւնը մղած էին զինք իսկական հաւատքի: Մայրս եկեղեցի երթալու առողջական վիճակ չուներ, երբեմն կ'երթար մօտակայ աղօթատեղի: Օր մը օրուան քաղաքի իր աղօթքին մէջ կը խնդրէ որ աղօթեն պիրատէրներու համար: Մօրս հոգին ներքին ապէս կ'ըմբոստանայ այս արտայայտութեան վրայ, ոտքի ելլելով կ'ըսէ. «Յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ, Ամէն: Աղօթեցէ՛ք Միկայեանին համար, աղօթեցէ՛ք Ամենայն Հայոց Վազգէն Կաթողիկոսին համար»: Քարոզիչը կը զարմանայ եւ արօքէն ետք կը հարցնէ. «Ո՞վ է այդ կինը», կ'ըսեն՝ «Բիլիսցի Արթին հեքիմին աղջիկն է»: Փափաք կը յայտնէ գալու մեր տունը եւ ծանօթանալու

մօրս հետ:

Մայրս հայրենասէր էր. կուսակցական չէր, բայց ռեւէ հայ անհատի կորուստի ժամանակ ակնի հաւատարիմ էր, քան ռեւէ կուսակցական:

Մայրս յէր ճգնը որ հացի կտոր թափեմէ. եթէ փշուր մը հաց գետին իյնար, պէտք է համբուրէինք զայն: Կ'ըսէր. «Աշխարհի վրայ կան մարդիկ, որոնք այս հացին կարօտ են: Հացը չթափելով՝ յարգած կ'ըլլանք քանդակի, մշակի աշխատանքի քրտինքը»:

Հաւատացեալ մայրս ցորենի ալիւրով կը պատրաստէր խմորը, վրան ձեռքի ափին եզերելով խաչ կ'ըմէր: Յետոյ կը տանէինք փուռ, ապա տափուկ հացերը կը քերէինք տուն: Նորեքի հացին հոտը դեռ կը բուրէ քթիս: Արդեօ՞ք աղաւաղուած է մեր հոտառութիւնը հիմա, արդեօք մանկութեան յիշատակնե՞րը կը բուրումնաւտէին այդ հացը:

Մեր տունը շատ հիւրեր կու գային: Բոլորն ալ կը սիրէին մօրս խօսակցութիւնը: Խորութիւն չէր դնէր հարուստի եւ աղքատի միջեւ եւ մեզի չէր թոյլատրէր որ խելագարին խենդ ըսեմք. կ'ըսէր. «Ըսէ՛ք հիւանդ է. մեզմէ՛ տեւէ մէկը եմք-ակայ է խելագարութեան, փաստ՝ Կոմիտասը»:

Քիլիսցի Տկն. Ազնիւր մօրմէս տարեց էր, լաւ կը յիշէր մօրս խօսքը եւ կը հիւսէր անոնց գովասանքը: Այցելութեան մը ատեն կ'ըսէ մօրս. «Վրամաքնակներու մէջ տեսայ կին մը, որ ճիշդ մօրդ կը նմանի»: Կ'ակնոծի մօրս սիրտը, կ'ուզէ երթալ եւ տեսնել զայն, մինչ այդ վրամաքնակները մեկնած կ'ըլլան: Երանի տիկին Ազնիւր չըսէր այդ մասին, որովհետեւ մայրս համոզում գոյացուց թէ կրնայ իր մայրը ըլլալ: Շատ աշխատեցանք համոզելու զինք, որ իր մայրը այդ տարիքին, նոյնիսկ եթէ ազատած է գաղթէն, մահացած ըլլալու է Տէրունական մահով, բայց կասկածը մնաց իր մտքին մէջ եւ չկրցանք

սրբել ուղեղէն:

Մնողքս որդեգրած արար
ընտանիքները չէին խզած իրենց յարաբե-
րութիւնները, որ կը շարունակուին մինչեւ
հիմա: Օր մը մեզի ոչխար մը նուէր բերին:
Սկսայ սիրել ոչխարը, գուրգուրալ ու
կերակրել: Մի քանի շաբաթ ետք մորթեցին
եւ սկսայ լալ՝ խեղճ ոչխար ըսելով: Անկէ
յետոյ չուզեցի տան մէջ կենդանիներ
պահել:

Մանկութիւն, այս հասուն տարիքիս
երբ կ'ընկալեմ աշխարհը լայնախոհու-
թեամբ, կը տառապիմ մարդոց բերած
չարիքներուն համար. մարդուն հանդէպ
թուրքին քնազգային ջարդերը յիշելով.
իսկ ես մանկութեան հետքերով,
ամենգութեամբ՝ կը տառապիմ տակաւին
ոչխարին մորթուելուն համար:

Ուշ հասկցայ թէ ինչո՞ւ նախշած եմ
մօրս դէմքը. ուշ հասկցայ թէ մայրս
ինչո՞ւ կողմնակի շարժումներ կ'ընէր ու
սառ կ'լլէր, երբ կը տառապէր սրտի
նոպայածեւ տրոփումներէ:

Մայրի՛կ, քու տառապանքներդ շատ
էին, գիտեմ, քայց չգիտեցար որ օր մը, յետ
մահու, քու աստղը պիտի փայլի, արու
զաւակդ անուանի քո՛ւնի պիտի ըլլայ: Քու
մահդ ո՛չ միայն զաւակներդ սգացին,
այլեւ խորթ արար բոյրերդ, որոնք ըստ
իրենց սովորութեան մազ փետեցին եւ
լացին: Վերականգնուած հայկական օճախը
շարունակուեցաւ, թոռնիկներդ կը
մեծանան եւ կ'ամուսնանան. քու կեանքովդ՝
մեծի բոլորս կ'ապրինք:

Երբ քո՛ւնի դարձայ, մայրս ըսաւ.
«Ձեռքդ չդպած՝ Աստուծոյ ձեռքը թող
դպչի»: Դուն հպարտացար, քայց երբեք
չմեծամտացար:

Երբ մեծցայ եւ գացի Մանչեսթըր,
մօրեղբորս մօտ, Աշոտ քահանայ Տէր

Յարութիւնեան–Սրապիտն պատմեց ինծի
իր կեանքը մանրամասնօրէն եւ ըսաւ.
«Քոյրս գտած վայրկեանին ամբողջ կեանքս
տողանցեց մտքիս ժապաւենին մէջէն,
ինչպէս կը պատահի կախաղան բարձրացող
մարդու. չէի հաւատար եղելութեան, քայց
իրականութեան առջեւ էի»:

Ի՞նչպէս չըլլայի գերզգայուն, երբ
մօրս ուղեղը գերբեռնաւորուած էր յոյգերու
հառաչանքներով՝ փոխանցուած ուղեղիս
մէջ: Այդ տառապանքները կու գային
անգիտակ մանկութեամբ, իսկ այժմ՝
գիտակցուած հոգեբանութեամբ:

Մեզի համար անկիւնադարձային օր
էր երբ ելելտրականութիւն եկաւ
արուարձանը: Քոյրերս գնեցին ձայնասփիւռ
մը, որ մեծ գրադուռ եղաւ ծնողքիս,
յատկապէս մօրս համար:

Մայրս, իր դառնութիւններուն որպէս
բալասան, մտիկ կ'ընէր ձայնասփիւռի
հաղորդումները ամէն օր, ամէն ազատ
ժամ, յատկապէս՝ Հայաստանէն սփիւռեա-
հայութեան համար հաղորդումները: Անուս
էր, քայց իր լսած լուրերը իւրայատուկ եւ
հասկցած ձեւով կը քացատրէր: Որեւէ
յատկանշական փոփոխութիւն աշխարհին
մէջ, յատկապէս քաղաքական, պատճառ
կ'ըլլար որ թաղի այր մարդիկ հաւաքուէին
մեր տունը եւ լսէին զինք: Բոլորը կը լսէին
հետաքրքրութեամբ: Բամբասանք կ'ատր
եւ կը հալածէր քամրասողները:

Մայրս իր աղօթքներով եւ
հայրենասիրութեամբ յաղթահարած էր
որրորդեան, հիւանդութեան եւ ծնողի ու
զաւակներուն մահուան կսկիծները:

Ամուսնացած էին երեք բոյրերս, իր
թոռնիկներով կ'ուրախանար: Ես եղբայրս
երբ Հայաստան կ'երթայիմք ուսանելու,
մայրս չէր լար մեր ետեւէն, կ'ըսէր.
«Մարդ ըլլալու կ'երթան»:

Տղան ամուսնացաւ հայրենիքի մէջ ուսանած շրջանին: Մայրս շատ խանդավառուեցաւ, երբ թռոնիկ ունեցաւ: Նախքան վերջնական վերադարձը՝ եղբայրս բերաւ իր տիկինը եւ աղջիկը՝ Լուսինէն, որ մէկ տարու եւ երեք ամսու եր: Գիշեր մը մատած սեղանին շուրջ, տրամադրութիւն ստեղծելու նպատակով, իւրաքանչիւրէն խնդրեցի որ երգէ կամ արտասանէ: Բոլորը իրենց վրայ դրուած պարտականութիւնները ընելէ յետոյ, ըսի խօսքս ուղղելով հարսին. «Մայրս թող շարական մը երգէ, որովհետեւ հայերէն երգ չի գիտեր»: Կարծես մօրս ինքնասիրտիւնը վիրաւորուեցաւ, քոյրս ապշեցուց, երբ սկսաւ երգել գեղեցիկ ձայնով, հայերէն:

«Ահա հայութեան պարծանք ու պատիւ Ունինք վեհ հօգոր Միութիւն ազնիւ Սրտանց կը սիրեմք Բարեգործական Անսասան մնայ մինչեւ յաւիտեան Այս է մեր մաղթանք երգեմք ամէն օր Որ միշտ մա ըլլայ վսեմ ու հօգոր»

Մայր իմ սիրելի, բոլոր կեանքովդ եւ երգովդ արցունք բերիր հարսիդ աչքերէն, թռոնիկովդ հպարտացար, եւ յիշեցիր բոլոր մանկութիւնդ: Ես ծառայեցի քեզի՝ առանց

հաւատալու որ կը մահանաս, քայց մեկնեցար... այժմ իմ հոգիս մէջ ես... Բոլոր դժուար պահերուս՝ բոլոր յիշատակներովդ եւ կը մխիթարուիմ, քայց մէկ բան գիտեմ կը չարչարեմ... ինչո՞ւ չմտածեցի քեզ Քիլիս սանի, բոլոր ծննդավայրը, որ բոլոր յուշերդ վերապրէիր... ինչո՞ւ

Հայր, քարի եւ թանկագին, բոլոր հմարատոր պայմաններուդ մէջ գրկեցիր մեզ ոչ մէկ բանէ, չկշտացար գիշերուայ բուռէդ եւ այժմ կը մնջես յաւիտեան: Քու թռոնիկդ՝ Լուսինէն, երբ տասը տարեկան եղաւ, երբ կը պատմէի որ դու ինչ կու լայիր մամբան ձգած եղբորդ համար՝ երբ խմէիր քիչ մը օղի, մանկական անմեղութեամբ լացաւ պոռթկալով եւ պարտադրեց մեզի որ երբեք մեր փնտռեմք բոլոր եղբայրդ: Ձեռքդ փորձեցինք համոզել որ անցած են տարիներ եւ անհնար է, քայց ան լացաւ սրտաբուխ եւ չդադրեցուց իր լացը մինչեւ որ վրայ հասան հիւրեր... եւ մնացաւ: Երախային սրտաբուխ հարազատ արցունքներ՝ եւ սկսայ կասկածիլ, արդեօք... ան կ'ապրի՞...

ՀՌԻՓՍԻՄԷ ՊՅԱՃԵԱՆ

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ԵՒ ՀԱՅ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴԸ ԴԷՄ ԱՌ ԴԷՄ
ԲԱՐԿԱՑԻՐ, ԲԱՅՑ ՄԻ՝ ՀԱՅՀՈՅԵՐ

Ծանօթ չէ մարդկային առողջ եւ բնական կեանք մը, որ ամբողջութեամբ միապաղաղ ու առանց վերիվայրումներու անցած ըլլայ: Ոեւէ մարդ-անհատի կեանքին մէջ եղած են, կը պատահին ու պիտի պատահին այնպիսի իրողութիւններ, զորս պիտի չփափաքէր տեսնել իր կեանքին մէջ: Անբաղձալի անակնկալներ իրենց յանկարծական երեւումով, չփոթի եւ ջղայնութեան կ'առաջնորդեն մարդը: Մարդկային ամէնէն սովորական տկարութիւններէն մին հանդիսացող «բարկութիւն»ը, յաճախ պատճառ կը դառնայ մեծ ոճիրներու կամ սպանութեանց: Ժողովրդային իմաստութիւնը մինչեւ այս օր կը շարունակէ հնչել հազարաւորներու շրթներէն, ջղայնութեան պահուն տրուած որպէս լաւագոյն խրատական.- «Մինչեւ տասը հաշուէ՛»: «Հանդարտէ՛»: «Համբերութիւնը կեանք է»: Անշուշտ այս խրատական պատուէրները ի գուր տեղը չեն մտածուած ու յօրինուած, որովհետեւ յարափոփոխ զգացականութիւն ունեցող մարդը, քանի մը ժամ վերջ կրնայ չհաւնիլ իր քիչ առաջ կատարած արարքը: Կամ՝ կրնայ չհաւնիլ իր այն որոշումը, զոր տուած էր քանի մը ժամ առաջ: Կամ՝ նոյնիսկ երբեմն կը զղջայ նմանօրինակ մտածում մը ունեցած ըլլալուն համար: Բարկութեան պահերը իրաւամբ տկարութեան պահեր են, որոնք զանազան աստիճաններով կը յայտնուին: Բնական է, որ բոլոր մարդիկ նոյնը չեն: Հետաքրքրական է նկատել, որ կարգ մը մարդիկ հանդարտութիւնը վերագտնելէ քանի մը օրեր ետք վերստին կը բռնկին, պարզապէս վերյիշելով անցեալի դէպքը:

Ահաւաստիկ շարան մը այլազան տեսակի մարդոց, որոնք ցոյց կու տան ուրիմն, թէ մարդիկ ամենեւին նոյնը չեն: Բարկանալու տկարութիւնը, ուրիշին ֆիզիքական վնաս հասցնելու գործընթացէն բացի, «անվնաս» կարծուած այլ մոլութեան մը կ'առաջնորդէ մարդը, որ սովորական լեզուով «հայհոյել» կամ «լուտանք տալ» կը կոչուի: Անպարկեշտ մտքերէ ծնած անվայել բառեր, ասացուածքներ, կարճ նախադասութիւններ են հայհոյանքները, որոնք այլոց բարոյականը վիրաւորող անբարոյ վարկաբեկումներ կ'արտայայտեն եւ կը լղրճուին մարդոց բերնին մէջ, մեղքի առաջնորդելով զանոնք: Զարմանալին այն է, որ կարգ մը անձեր համոզուած են, թէ հայհոյանքը հանդարտեցուցիչ յատկութիւն ունի: Սակայն, հայհոյանքը եթէ իբրեւ այդպիսին կը կիրարկուի, պարզ է որ իր նպատակին չի՝ ծառայեր, որովհետեւ ընդհակառակն, առաւել եւս շղագրգռութեան պատճառ կը դառնայ: Մինչդեռ ատոր փոխարէն հոգեւոր խորք ունեցող այնպիսի նախադասութիւններ կարելի է արտասանել, որոնք իսկապէ՛ս կրնան հանդարտեցնել շղագրգռուած անձ մը, զինք անիրաւ կերպով բարկացնողին դատաստանը Աստուծոյ յանձնելով: Ափսոսանք միայն կարելի է տալ անոնց, որոնք ոչինչ արժէք ունեցող մանրուք բարկութեան մը դիմաց, լերան չափ հայհոյանք կը թափեն, անիմաստ տեղը մեղանշելով:

Այսպէս, ճամբու ընթացքին, այլ ինքնաշարժի մը վարորդին անճարակութեան համար, ճաշարանի սպասեակի անկանոնութեան համար, հանրակառքի ուշացումին համար, գործիքի մը խանգարումին պատճառով եւ այլ սովորական պարագաներու, որոնք մեր առօրեայ կեանքին մաս կը կազմեն եւ չենք կրնար զանոնք դուրս բերել մեր անմիջական շրջապատէն: Իսկ եթէ իրենց խորքին մէջ քննկնք պատահարները, կը տեսնենք որ անոնցմէ շատերուն պատահելու

պատճառը մեր մէջ կը գտնուի: «Եթէ բարկանաք իսկ մի՛ մեղանչէք»: Սաղմոսին բառերն են ասոնք, որոնք պարզօրէն ցոյց կու տան մարդու կեանքին մէջ բարկութեան բնական ու «մարդկային» ըլլալը, սակայն՝ անոր կցուած կը գտնենք նաեւ պատուէր մը, որ չի թոյլատրեր մեղանչումը: Որքան ալ մարդկային ըլլայ բարկանալու թերութիւնը, նոյնքան ալ պատասխանատու է մարդ, բարկութեան մէջ իր կատարած բոլոր արարքներուն: Բարկութեան հետեւանք եղող մեղանչումէն խուսափելու համար, ճիգ թափելու է որ գիշիր մը չանցնի անոր վրայ: Սաղմոս երգուն նոյն նախադասութիւնը շարունակելով կ'ըսէ. «Ձեր անկողիններուն մէջ զղջացէք այն բոլորին համար, որ խորհեցաք իբրեւ չար բան»: Այսինքն օրը տակաւին չի վերջացած ու ձեր աչքերը չծանրացած, նոյնիսկ հանգիստի մտնելէ առաջ օրուան «հաշիւները» սրբեցէք զղջումով: Տրամաբանական մօտեցում ունենալով հարցին եւ յաւելեալ կերպով լուսաբանելու համար բարկութեան պահուն հայհոյանքը, ըսենք՝ թէ արդեօք անիկա ունի՞ չա՛ր մը ապահովելիք հայհոյող անձին ի նպաստ: Ի՞նչ են բարիքները հայհոյանքին, զոր երբեմն այնքան հաճոյքով կը կատարեն մարդիկ, երբեմն յանգաւորեալ բանաստեղծութեան պէս իրարու հետեւէ անգիր արտասանելով զանոնք: Ո՛չ մէկ նպաստ կամ օգուտ: Վախ անգամ չի պատճառեր դիմացիներն, այլ՝ ընդհակառակը, նեխած հոգիի մը գարշահոտութիւնը կ'արտաբերէ ենթակային շրթներէն: Յիսուսի արտասանած բարոյախօսական կարեւորագոյն խօսքերէն մին ալ այն է, որ կը վերաբերի մարդու ներսիդիին եւ անոր պտուղը եղող արտայայտութեանց կամ խօսքի դրսեւորումներուն: Ծառին ու անոր տուած պտուղին օրինակը կը գործածէ Յիսուս, լաւագոյն ձեւով լուսաբանելու համար իր ունկնդիրները. «Լաւ ծառը

գէշ պտուղ չի տար, ոչ ալ գէշ ծառը՝ լաւ պտուղ։ Իւրաքանչիւր ծառ իր պտուղէն պիտի ճանչցուի։ Ուեւէ մէկը փուշէն թուզ չի քաղեր եւ ոչ ալ մորենիէն՝ խաղող»։ Ապա կ'եզրակացնէ «Բարի մարդը իր սրտի բարի գանձէն բարիք կը բխեցնէ, իսկ չար մարդը՝ չարիք, որովհետեւ, ԲԵՐԱՆԸ ՍԻՐՏԻՆ ՄԷՋ ԵՂԱԾՆ Է ՈՐ ԿԸ ԽՕՍԻ» (Ղուկ. 2: 43-45)։ Բարկութիւնը, ուրեմն, փորձաքար մըն է մարդուն դիմաց, իր ներքին ինքնութեան մասին տեղեկութիւններ հաղորդելու։ Աստուծոյ ամենատես աչքին դիմաց զգա՛ ինքզինքդ ամէն անգամ, երբ բարկութեամբ լեցուի հոգիդ։ Այնպէս զգա՛, որ քննութենէ կ'անցնիս այդ պահուն։ Ուստի բարկութիւնդ անցուր ո՛չ թէ գրգռիչ հայհոյանքով աւելի՛ եւս բարկանալով, այլ՝ հոգեւոր բառերով կամ խօսքերով անդրանցընելով փորձութեան պահը։ Այսպիսով, մարդկային սովորական թերութիւն եղող բարկութիւնդ, գերմարդկային ոյժով մը յաղթահարած կ'ըլլաս, մինչ հայհոյանքով պիտի պղծես ներաշխարհդ, հոգիդ, միտքդ, ու ամբողջ էութիւնդ՝ ապարդիւն կերպով։ Բարկացի՛ր, մարդկային «իրաւունքդ» է, բայց՝ մի՛ հայհոյեր։

ԳՐԻԳՈՐ ՎՐԻ. ԶԻՖԹՃԵԱՆ

Մարտի, 29 Յուլիս 1947

Բարձրաշնորհ
Տէր Տիրան Եպիսկոպոս Ներսիսեան
Առաջնորդ Հայոց Հիւսիսային Ամերիկայի

Սրբազան Հայր,

Ճիշտ օրին ստացայ Ձեր 14 Յուլիս թուակիր նամակը եւ նկատելով որ Դուք ալ կը նախընտրէիք **Off-set**ով գլխէներու պատրաստութիւնը, ամփոփապէս գրեցի Փարիզ երկու հրատարակիչներու, որոնց հետ գործած եմ յաճախ: Կրնա՞մ վստահ ըլլալ որ ինծի համար ըրած գիներնին միշտ նուազագոյնն է եղած, կը հաշուեն միայն արհեստաւորներուն **main-d'oeuvre**ը եւ թուղթին օրուան գինը: Առ այժմ չեմ ըսած որ Ձեր հաշույն է այս ապապրամքը:

Մէկը դեռ չպատասխանեց, իսկ միւսէն ստացայ երեկ **devis** մը որ անհաւատարիօրէն աժան է եւ գոր կը փութամ Ձեզ փոխանցել ստորեւ: Գիները աչի խոշոր կ'երեւան բայց ֆրանսական ֆրանքը այնքան արժեքրկուած է որ բաղդատելով նախապատեճաւեան գիներուն, ասոնք պէտք է աժան համարել: Տոլարի պաշտօնական շանտէն է կարծեմ շուրջ 125 ֆրանք, 62,250 ֆրանքը պէտք է արժէ ուրեմն 495 տոլար գեղչելով ինծի համար յատկացուելիք 300էն առանելագոյնը 100 տոլար ընդհանուր գումարը կը բոնէ $495+200=695$ տոլար: Ոչ պաշտօնական գինով հրապարակի վրայ ներկայիս տոլարը կարելի է փոխել 200 ֆրանքէն քիչ մը աւելիով: Իմացած եմ որ Ամերիկայի վրայ տոլարով չէ՛ք եր կը ստանան այստեղ (փոխանակ տեղական պանֆայի վրայ քաշուած չէ՛ք) եւ տեղւոյն վրայ ծախելով կը ստանան շուրջ 200 ֆր. (առեն մը մինչեւ 225 եւ 250 կարելի էր ստանալ): Շնորհապարտ կը մնայի եթէ նման կարգադրութիւն մը հանելիք ընել եթէ ոչ ամբողջ ծախքերուն, գոնէ ինձ յատկացուելիք 200 տոլարին համար: Կը յուսամ շահադիտութեան չէ՛ք վերագրել որ այս խնդրանքը մէկու մը կողմէ որ շատ մը բաներու կարգին երկու երախաներու կրթութեան հոգը ունի:

Եթէ ուրեմն նուազագոյն 200 ֆրանքով կարելի ըլլայ փոխել տոլարը, այդ պարագային 62,250 ֆրանքը կը հանէ միայն 311, 1¼ տոլար + 200 = 511, 1¼ փոխանակ 695ի: Իմ համոզումով վերոյիշեալ **devis**ն բացառապէս նպաստաւոր է, մա՛հուր ու խնամեալ գործի մը համար:

Միակ անպատեհութիւնն այն է որ, արձակուրդի եւ ճամբորդութեանց պատճառով, Հայերէն ընագիրի շարադրութիւնը Նոյեմբերի սկիզբէն առաջ չէ կարելի ստանալ: Բայց մինչ այդ թէ՛ **musique**ի եւ թէ՛ անգլիներէն ընագրի **gravure**ներուն կարելի է ձեռնարկել Օգոստոս 15էն սկսեալ: Կը խորհիմ թէ գործը պատրաստ կ'ըլլայ Դեկտեմբերի կէտէն ետք: Ինձմէ պատասխանի կը սպասէ մինչեւ Օգոստոսի 8ը: Պարտաւոր եմ **ferme commande** տալ, որովհետեւ թուղթի եւ աշխատավարձի գիները միշտ բարձրանալու հակամէտ են մէկ շաբաթէն միւսը: Կը խորհիմ ուրեմն որ փութով ինձ հասցնել հաճիք Ձեր պատասխանը եւ հաւանութեան պարագային ճշտել նաեւ տպագրելի օրինակներուն թիւը (500 կամ 1000 օրինակ):

Ենթադրելով որ համաձայն ըլլաք, թոյլ կուտամ ես ինձ, նոր թելադրութիւն մը եւս անցնել: Տպագրական տառերը ձեռագրերէն շատ անելի ամփոփ են ու տեղ կը շահեցնեն: Նկատեցի որ մէկ էջի մէջ 9 տողը քիչ մը նկատար պիտի իյնայ, մինչդեռ 12ը թերեւս անելի յեցուն եւ կոկիկ երեւնայ աչքի: Կոմիտասի տպագրեալ պատարագին մէջ երբեմն մինչեւ 12 *portée* ունեցող էջեր կան, թեւեւ հոն քննարկող մէկ լեզուով է միայն: Այդ պարագային ամբողջ գործը շուրջ 55 էջի մէջ կարելի է սղմեցնել: *Graveur*ին աշխատամբն նոյնն է եւ աշխատավարձը չեմ կարծեր որ գեղուի, քացի թուղթի խնայողութենէն: Բայց թերեւս գեղագիտական եւ ճաշակատր երեւոյթով գործը անելի շահի անելի խիտ ծաւալի մը մէջ: Եթէ նախընտրէք, ես սիրով կը կազմեմ նոր *appagination* մը 12 տողի հաշուով: Մեղքը իմն է որ սկիզբէն չիտրեցայ տպագրական գիշէ առաջարկել Ձեզի: Չիտրեցիս պատճառն ալ այն է որ արհամարհելի չէր ինձ համար յաւելուածական աշխատանքի մը բերելիք շահը որ ինչպէս վերեւ կ'ըսէի մեծ կամ պզտիկ ծակ մը կրնար գոցել վերջապէս, բայց այս միջոցին առօրեայ զբաղումներու տակ այնպէս մը ճգմունքով եմ որ դժգոհ պիտի չմնամ եթէ գիշէներու ձեռագիր պատրաստութեան հոգը թեթեւայ ուսերուս վրայէն: Շահած ժամանակս կրնամ օգտագործել բուն երաժշտական աշխատանքին ի նպաստ: Միջանկեալ ըսեմ որ Ձեր դրկած թուղթերուն ծրարը չստացայ տակաւին:

Բառաձայն դաշնաւորման հարցը կրկին քննեցի: Այն ազատութիւնը որ տուած էք ինձ Ձեր վերջին նամակով հարկադրեց զիս պատասխանատուութեան անելի մեծ զգացումով եւ անելի լրջօրէն մօտենալ այդ խնդրին: Թեր ու դեմ կշռեցի եռաձայն թէ քառաձայն վերածանումներու առաւելութիւններն ու անպատեհութիւններն եւ հասոյ հետեւեալ եզրակացութեան: Հիմնական սկզբունք մը ունենալով երկու պարագային ալ չփոխել ո՛չ դաշնաւորումը ո՛չ ալ ձայներու *melodique* ընթացքը, քառաձայնը առաւելութիւն մը կը ներկայացնէ եռաձայնին վրայ եթէ երգող խումբերը հաւասարակշիռ են իրենց 4 ձայներուն մէջ: Ներկայ պարագային սակայն նկատելով որ Ձեր խումբերուն մէջ իզական ձայները իրենց քանակով թէ որակով կը գերադասեն արականները (պարագան նոյնն է քիչ մը ամէն տեղ), հնչական տեսակէտով հաւասարակշռութիւնը պահած ըլլալու համար, ինչպէս նաեւ գործնական տեսակէտով գործը անելի մատչելի դարձնելու համար կը պահենք եռաձայն ձեւը, հագուադէպ պարագաներու մէջ միայն արական ձայները քաժնելով երկուքի: Բաղդատութիւններու կշիռը դէպի այս եզրակացութեան հակեցնող պատճառներէն մին ալ (ի մէջ այլոց) հետեւայն է: Նկատելով որ արական թէ իգական 4 ձայները միշտ միեւնոյն վանկերով միասին չեն ընթանար, ինչպէս օրինակ եկամբիանի մէջ, արական ձայները քաժնելու առեւ ստիպուած ենք երկուքը տարբեր այսինքնի անշատ *portées*ներուն վրայ գրել եւ որովհետեւ իստեքը երկու լեզուով են, այդ պարագային մէկ էջի մէջ 12 *portées*ն խնդողած դուրս կուգայ եւ ընդհանուր գործը 80-85 էջէն անելի կը համէ:

Պրն. Ալան Յովհաննէսի ծանօթ չէի, բայց տեսած աշխատանքէս դատելով, հին նամակներէս մէկուն մէջ քարեխիղճ գտած ըլլալս յայտնած էի: Ուրախ եմ որ այդ գնահատութեանն ենթական հայ երաժիշտ մըն է եղեր եւ ոչ թէ օտար մը: Շատ պարզ է որ քննարկին հաւատարիմ մնալու իր մտահոգութենէն առաջ եկած են ինչ ինչ թերիւք: Այն քանի մը տարբերութիւնները որ պիտի նշմարէք իր եւ իմ վերածանումներու մէջ հիմնական փոփոխութիւն մը չեն ներկայացնիր, ըսած եմ արդէն որ, տրուած պայմաններուն ու սահմանափակումին մէջ, ոեւէ երաժիշտ

աւելի կամ նուազ չափով նոյն արդիւնքին կը մօտեմայ եւ եթէ խոցելի կէտեր պատահին, այդ միայն հազուագիւտ բժախնդիրներու աչքին տեսանելի են եւ որոնցմէ խուսափիլ միշտ կարելի չէ, քանի որ սկզբունք ընտրած ենք բուն դաշնաւորումը փոփոխութեան չ'ենթարկել:

“Հայ Եկեղեցի”ի ոեւէ մէկ թիւին համար գրութիւն մը դրկելու Ձեր առաջարկը սիրով կ'ընդունիմ: Ասկէ առաջ առկէ հրաժարելու պատճառներէն մին այն էր որ ժամանակը թոյլատու չեղաւ աւելի լուրջ ու խնամեալ բան մը գրելու: Եթէ ձեռքիս տակ գտնուող միւս անմիջական աշխատանքները քիչ մը թեթեւեան կը յուսամ Օգոստոսի վերջերը կարն գրութիւն մը պատրաստել ու դրկել: Այս առթիւ ըսեմ որ իմ տեսութիւնները անձնական ֆննութեանց արդիւնք են: Աւելի համարձակ ու յանդուգն կերպով արտայայտուիլ կարենալու համար պէտք կը զգամ աչքէ անցնել քանի մը աղբիւրներ որոնց մասին լսած եմ եւ զորո առ այժմ կը պակսին ինձ:

Սպասելով Ձեր պատասխանին, կը մնամ խոր ակնածանօք:

Վարդան Սարգսեան

Gravure de musique 70 էջ (310 ֆր.՝.էն) 500 օրինակի համար՝	21 700.	
1000 օրինակի հմր.		21 700
Gravure du texte anglais 70 էջ (100 ֆր.՝.էն)	7 000	7 000
Gravure du text armenien 70 էջ (115 ֆր.՝.էն)	8 050	8 050
Տպագրութիւն՝ 72 էջ	16 000	21 000
Թուղթ (լաւ. բաւական ծանր)	7 500	15 000
Կողմի բուղթ (ծանր, գունաւոր) եւ տպագրութիւն	<u>2 000</u>	<u>4 000</u>
Իրումար՝	62 250-ֆր.՝.նր.	76 750-ֆր.՝.նր.

Մարտչյլ, 15 Հոկտեմբեր 1947

Բարձրաշնորհ

Տէր Տիրան Եպիսկոպոս Ներսիսյան

Առաջնորդ Հայոց Միացեալ Նահանգաց

Ամերիկայի

Սրբազան Հայր,

Անցողակի անհանգստութիւն մը անգործութեան դատապարտեց զիս վերջին երկու շաբաթները: Այսօր բօսթին յամձնեցի Պատարագի առաջին 23 էջերը, մէկ երրորդը ամբողջ հատորին որ պիտի բռնէ 72 էջ:

Ինչպէս նախորդով մը իմացուցած էի, Փարիզի տպագիրը՝ Պրմ. Կարպիս Ալեմշահի ամառնային արձակուրդի առթիւ ամբողջ Սեպտեմբերի ընթացքին փակած պիտի ըլլար գործատունը եւ գիւղագնացութեան մէջ պիտի գտնուէր, թէ՛ ինքը եւ թէ՛ աշխատակիցները: Այդ պատճառաւ սպասեցի վերամուտին, պարգեւու համար, տպագրութիւնը եւ *gravure*ներու պատրաստութիւնը իրարմէ անջատելու անհրաժեշտութիւնը, թուղթի որակին անբաւականութիւնը առարկելով: Պրմ. Կարպիս Ալեմշահի իր գիւղագնացութիւնը Հարաւային Ֆրանսայի մէջ անցուցած ըլլալով, ամառոյ սկիզբը Մարսէլէն անցաւ քարեքախտաբար ու եկաւ զիս տեսնելու: Այդ առթիւ պարգեցի խնդիրը: Իր տուած պատասխանէն նկատեցի որ իրեն համար նախընտրելի էր երկու աշխատանքները մէկէն ստանձնել, տրուած ըլլալով որ *gravure*ներու պատրաստութիւնը գործին ամենէն ապերախտ մասն է եւ թէ տպագրութեան շնորհիւ պիտի կրնար գործաւորները գոհացնել: Բայց չմերժեց բոլորովին: Ըսաւ միայն որ այս մօր կարգադրութեան մասին հարկ էր նախապէս տեղեկացնել ու հաւանութիւնը ստանալ մեծ եղբորը՝ երաժշտագէտ Պր. Գուրգէն Ալեմշահի որ իրրեւ արուեստակից եւ ինձ մօտիկ բարեկամ, իմ խնդրանքով միջամտած էր գործին, նպաստաւոր զին մը սահմանելու համար: Արդ, թերեւս լսած ըլլաք որ Պր. Գ. Ալեմշահի ներկայիս Ամերիկա կը գտնուի եւ ամառոյ 3ին մուգազահանդէս մըն ալ տուաւ Նիւ Եօրքի մէջ: Եղբօրմէն իմացայ որ ուրիշ հայաշատ քաղաքներ պիտի անցնէր մոյնը ընելու համար: Նախընթաց օր Նիւ Եօրքի իր հասցէին մամակ մը գրեցի արդէն: Այս տեղեկութիւնները կուտամ Ձեզ, խորհելով որ եթէ անյարմար չնկատէք, թերեւս ուզէք Ձեր մօտ կանչել զինքը Նիւ Եօրք վերադարձին, զինքը տեսնելու եւ խօսելու համար: Կը խորհիմ թէ Պրմ. Ալեմշահ չմերժեր ստանձնել միայն *gravure*ներու պատրաստութիւնը Խոմիտասի վերջին եկեղեցական երգերու տետրակն ալ ինքը տպեց), շատ շատ գիններու վրայ փոքր յաւելում մը ուզէ: Իսկ *ենթադրելով* որ մերժելու ըլլայ, արգեօք կարելի՞ է որ *gravure*ներն ալ Ձեր մօտ պատրաստուին: Ձեմ կասկածիր որ *main-d oeuvre*ը այդտեղ Ֆրանսայէն աւելի բարձր եղած ըլլայ, առանց հաշուելու *change*ի տեսակէտով այստեղի ընծայած առաւելութիւնը: Բայց եթէ տարբերութիւնը շատ մեծ չէ, լաւ կ'ըլլայ ամբողջ աշխատանքը հոգ կատարել: Դրկուած 23 էջերէս պիտի տեսնէք որ ոչ միայն *pagination*ի աշխատանքը արդէն եւ կատարած եմ, կտորներու սկիզբը միշտ էջերուն գլուխը դնելով, էջերուն դարձուածքի ատեն երաժշտական նախադասութիւններու կազմութիւնը նկատի առնելով եւ տրոհակներու բաժանումը ըստ այնմ դասաւորելով, եւ այս ամէնը առանց կորուստի եւ առանց

խնդրումի, այլ միմչեւ իսկ *mesure*ներու հեռաւորութիւնները չափուած ձեւուած են, իրենց պարունակած բառերուն կամ վանկերուն նուագագոյն բռնելիք տեղը հաշուի առնելով, այնպէս որ *graveur*ին աշխատանքը անհամեմատ թեթեւցած է, այսինքն ամենէն շատ ձեռք բռնող եւ ժամանակ սպառող հաշիւները եւ ըրած եմ արդէն, իրեն կը մնայ միայն տողերու տակ տակի հեռաւորութիւնը հաշուել էջին (*cliché*ին) առաւելագոյն 9 1/4 ինչէզը չանցնելու չափով եւ առանձնապէս նկատի առնելով այն էջերը որոնց մէջ *portée*ներէն ոմամք իրենց տակ 4, 6 կամ 8 տող բնագիր կը պարունակեն: Էջեր ալ կան որոնք 9ի տեղ 10 *portée* կը պարունակեն: Բայց այդ յաւելածական մէկ *portée*ն դիւրութեամբ կարելի է սղմեցնել իւրաքանչիւր 3 կամ երբեմն 2 *portée*ի խմբաւորումներուն (*accolade*) միջեւ թողուելիք տարածութիւնը քիչ մը սեղմելով:

*Appagination*ի այս աշխատանքը ինձմէ քառապատիկ աւելի ժամանակ խլեց քան ինչ որ դրի գուտ երաժշտական վերածման համար: Երեւակայեցէք որ 14 cm (7 ինչէզ) երկարութիւն ունեցող տողերու հաշուով 72 էջ ձեռագիրը կազմելէ եւ մէկ ծայրէն միւսը գրի առնելէ ետք, ծայրէն սկսայ ամբողջ պատարագը գրի առնել 14 1/2 սանթիմէթի վրայ (շուրջ 7 1/4 ինչէզ), օգտուիլ ուզելով այն *marge*էն որ տուած էիք ինձ ձեր նամակներէն մէկուն պահարանին վրայ, առաւելագոյն չափ նշանակելով միմչեւ 7 1/4 ինչէզ: Փափաքելով վանկերուն միջեւ քիչկ մը աւելի օդ դնել, չուզեցի կորսնցնել կամ արհամարհել 5-6 միլիմէթրի շահը, որ հոգ քէ թէ ամենադոյզն չափով մը, կրնար նպաստել գործին ընդհանուր վայելչութեան: Ես ալ դժգոհ եմ չափազանցեալ քծախնդրութենէս, քայց քնաւորութիւն է (*plus fort que moi*):

Ցանկութիւնս էր այս աշխատանքը վերջացուցած ըլլալ Հոկտեմբեր 15-ն, այսինքն եղանակի վերամուտէն առաջ, ինչու որ տարեկան համերգիս պատրաստութեան առթիւ զբաղումներս կը քառապատկուին, առանց հաշուելու հինէն իրարու վրայ դիզուածները: Բայց պիտի ջանամ վերոյիշեալ չափին վրայ սկսած սրբագրութիւնս փութացնել որքան հնարաւոր է եւ 2եզ պիտի դրկեմ ի մօտոյ յաջորդ 24 էջերը, եւ աւելի ետք մնացորդը, որպէսզի աչքէ անցնէք Անգլիերէն քնագիրը:

Հանեցէք խնդրեմ ընդունիլ, Սրբազան Հայր, խոր յարգանացս հաւաստիքը:

Վարդան Սարգսեան

Յ.Գ.– Եթէ Պրն. Գ. Ալէմչահի հաւանութիւնը չունենամ եւ եթէ ուզէք տեղւոյդ վրայ պատրաստել տալ *gravure*ները, դարձեալ իմ վրայ կը ստանձնեմ փորձերու սրբագրութիւնը:

Վ.Ս.

Պրն. Գ. Ալէմչահի Նիւ Եօրքի հասցէն հետեւալն է.

Mr. K.M. Alemchah
c/o Mikaelian
600 W. 186th St
New York City

19 Նոյեմբեր 1947

Բարձրաշնորհ

Տ. Տիրան Շպիսկոպոս Ներսիսյան

Առաջնորդ Հայոց Հիւսիսային Ամերիկայի

Նիւ Եօրք

Սրբազան Հայր,

Ստացայ Ձեր 9 Նոյեմբեր թուակիր նամակը, յարակից *musique* ու չէով որում համար կը փութամ ջերմ շնորհակալութիւնս յայտնել: Այսօր իսկ քօսքին յանձնեցի երկրորդ պրակը (մինչեւ էջ 44) յանձնարարեալ ծրարով: Կը հաստատեմ նախորդ նամակս որում մէջ տուած էի հնչուն տօլարի հրապարակի մօտաւոր գինը: Կը յուսամ թէ Պրն. Ալէմշահի մեկնումէն առաջ առիթը կ'ունենամ գինքն տեսնելու վերստին:

Նկատի առի Ձեր սրբագրութիւնները անգլիերէն բնագրին վրայ, նոյնպէս Ձեր նամակով տուած նկատողութիւնները:

1. Մէքօնօմի չափերը կ'անցնեն ըստ Ձեր փափաքին:

2. Սարկաւագի եւ Բահանայի բաժիններու թէ *musique* եւ թէ խօսքերը անլի փոքր բունթօով պէտք է կրաւէ ըլլան արդարեւ, ինչպէս ընել տուած եմ Կոմիտասի արդէն տպուած պատարագին մէջ: Այդ մասին պէտք եղած յանձնարարութիւնը չեմ մոռնար ընել:

3. Սարկաւագի եւ Բահանայի բաժինները չեմ կարծեր որ պատճառ ըլլան էջերու խնդրման, ինչու որ առաւելագոյն 10 տողէն անլի չեմ դրած իւրաքանչիւր էջի մէջ:

4. Ճիշդ է որ ձեռագրիս մէջ կարգ մը վանկեր նօթերէն քիչ մը հեռու ինկած են բայց գլխէին պատրաստութեան առեն առնմի իրենց ճիշդ տեղը պարտաւոր են գրաւել, այդ մասին եւս *graveur* ին ուշադրութիւնը հրաւիրել կրնամ, ինչպէս արդէն ունիմ ուրիշ ցուցմունքներ ալ ընելու ի մասին տողերու հեռաւորութեան եւ այլ մի քանի մանրամասնութեանց՝ որոնք նախապէս գծուած *portée*ներով սովորական *musique*ի թուղթերու վրայ անկարելի էր տալ:

5. Գիծերու եւ գծիկներու մասին ընդունուած կանոնը հետեւեալն է:

1. Մէկէ անլի վանկերէ կազմուող բառի մը բոլոր վանկերուն մէջ գծիկներ կը դրուին ցոյց տալու համար որ բառը առնցմով կապուած ամբողջութիւն մըն է: 2. Չվերջացած բառի մը վանկերը մէկէ անլի գծիկներու շղթայով կը կապուին եթէ բազմաթիւ նօթեր կը կրեն իրենց վրայ: (Մէկ յաւելուածական նօթի համար մէկ գծիկ, իսկ մէկէ անլիներու համար բազմաթիւ): 3. Միավանկ բառերէն ետք գիծ չդրուիր, ա) եթէ մէկ նօթ ունի վրան, բ) կը դրուի եթէ մէկէ անլի նօթեր ունի վրան եւ այդ գիծը կ'երկարի նօթերու կամ *mesure*ներու թիւին չափով: 4. Բազմավանկ բառերու վերջին վանկն ալ կը հպատակի թիւ 3. կանոնին, այսինքն գիծ կ'առնէ այն առեն վիայն երբ մէկէ անլի նօթեր ունի իր վրայ (հակառակ պարագային ոչ մէկ գիծ):

Այս կանոնները նոյնն են ամէն լեզուի համար, բայց երբ մեղեդի մը իր տակ կը կրէ երկու տարբեր լեզուով բնագիրներ, բառերը իրենց վանկերու թիւով ճշտիւ իրար չեն համապատասխաներ միշտ, այդ պատճառաւ մէկ լեզուին մէջ

երկար գիծ ստացող վանկ մը (միավանկ կամ վերջին վանկ) կը պատահի որ միւս լեզուին մէջ ընկերացած (զուգահէիսած) ըլլայ բազմավանկ բառի մը առաջին վանկին կամ միջին վանկերուն: Այդ պարագային մախորդ լեզուին համապատասխան վանկին յատուկ երկար գիծին տեղ կ'ստանայ ընդհատուած գծիկներու շղթայ մը եւ փոխադարձաբար: Եւ կամ կը պատահի որ մէկ լեզուին մէջ վանկերու թիւը աւելի ըլլայ, միւսինը՝ քիչ եւ փոխադարձաբար: Ահա այս զարտոդուօրինակներուն պատճառաւ է որ երկու բնագիրներուն մէջ գիծերը միակերպ չեն կրնար ըլլալ միշտ, անխուսափելիօրէն: Այս անկանոնութիւնը աւելի բարդ կամ խառնակ երեւոյթ մը կը ներկայացնէ երբ մէկ *portée*ի վրայ երկու ձայն գրի առնուած է եւ երբ այդ երկու ձայներէն իրաւանջիւրը տարբեր բառեր կամ տարբեր վանկեր ունի երգելի: Արական ձայներու յատուկ մեր երրորդ տողը յաճախ այս անհաճոյ հարկադրանքին առջեւ դրաւ մեզ ակամայ, տող շահելու համար, բայց եւ այնպէս վարժ ընթերցող մը չկրնար սխալիլ:

Ուրիշ նկատողութիւններ եթէ ունենա՞ր կը խնդրեմ որ իմացնէ՞ք ինձ անվերապահ կերպով, ինչու որ ես ալ հոգածու եմ ի բնաւորութենէ, բայց երբեմն աչքէս բան մը կրնայ վրիպած ըլլալ:

Հաճեցէ՛ք խնդրեմ ընդունիլ, Սրբազան Հայր, խոր յարգանացս հաւաստիքը:

Վարդան Սարգսեան

ԵՐՈՒՒՍԱՂԷՄԻ ՀԱՅՈՑ ՄԱՅՐԱՎԱՆՔԸ ԵՒ
ՄՐՈՑ ՅԱԿՈԲԱՆՆՑ ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐԸ

Ամբողջ աշխարհին յայտնի Երուսաղեմ սուրբ փառաբեր,
աստուածաշնչային Սաղեմն է՝ որ թարգմանում է՝ խաղաղութիւն: Այն
կոչւում է նաեւ սուրբ փառաբեր, որովհետեւ մեր Տէր Յիսուսի սուրբ
արիւնը այստեղ յեղուեց:

Հին Կտակարանում առաջին անգամ Երուսաղեմի մասին կարդում ենք
Ծննդոց գրքում, որտեղ բարձրեալ Աստծոյ փառանք՝ Սաղեմի արքայ
Մեղիսեղեկը, հաց ու գինով դիմաւորելով օրհնում է Աբրահամին
(Ծննդ. 14:18):

Երուսաղեմը գտնւում է ծովից 750 մետր բարձրութեան վրայ եւ
շրջապատուած է գեղեցիկ լեռներով ու բլուրներով, եւ իսկապէս դրանք
գեղեցիկ են, որովհետեւ բոլորը ականատես են եղել մեր Փրկիչ Տիրոջ,
Յիսուս Քրիստոսի երկրային կեանքին, իսկ շատերի վրայ Տէրը աղօթել է
մեր փրկութեան համար, բոլորիս Արարիչ ու Հայր Աստծուն:
Իսկ Երուսաղեմի Հայոց մայրավանքը գտնւում է էլ անլի բարձր մի
տարածքում՝ որը շատերիս յայտնի՝ Սիւն լեռն է: Բարի հպարտութեամբ
նշեմք, որ Աստուածաշնչում նրա մասին գրուած է. «Սիւնից կը գայ
Փրկիչը» (Հովմ. 11:26) եւ դարձեալ. «Ահա տեսայ Գառը կանգնած էր
Սիւն լեռան վրայ» (Յայտ. 14:10): Սիւնին անմիջապէս կից շատերիս
յայտնի Մորիա լեռն է, որտեղ ըստ Աստծոյ խօսքի հայր Աբրահամը
պետք է գտներ իր Իսահակ որդուն, որտեղ եւ յետոյ Հրեաները կառուցե-
ցին իրենց սուրբ տաճարը: Այն երկու անգամ աներուելուց ու վերա-
շինուելուց յետոյ, 70 թուականին Տիրոս կայսրի կողմից իսպառ
հաւասարեցուցեց հողին: Այժմ դրա տեղում 637 թուին կառուցուած
Օմայի ոսկեզմբէ՝ մզկիթն է կանգնած: Իսկ մամնիխ յայտնի Գողգոթան,
համարում է այդ Մորիա լեռան գագաթը, որտեղ անած Սարէկա ծառից
կախուեց Աբրահամի գահի համար նախատեսուած խոյը, որը մարդկու-
թեան մեղքերի համար խաչուած Աստծոյ Գառի՝ Յիսուս Քրիստոսի
խորհուրդն ունէր, որ կատարուեց ճիշտ նոյն տեղում:

Այս մանրամասները գրուեց, որպէսզի իմանանք, թէ որքան կարեւոր
տեղում է գտնւում Հայոց թաղն ու նրա մայրավանքը:
Ըստ Ագաթանգեղոս հնագոյն պատմիչի, վանքը հիմնադրուել է Գրիգոր
Լուսաւորչի ձեռքով, օժանդակութեամբ Տրդատ եւ Կոստանդինոս
արքաների: Իսկ Հայոց Կիլիկիան թագաւորութեան ժամանակ այն
բարեկարգուել եւ ընդարձակուել է:

Անհանգիստ ու խառը անցած փամ դարերի ընթացքում տասնեակ
հեթանոս եւ բարբարոս ազգեր տիրեցին Երուսաղեմին: Շատերի նախնանք
գրգռող Հայոց վանքի տարածքը, բազում փորձութիւնների ու վտանգների
ենթարկուեց, բայց շնորհիւ Աստծոյ, Հայ բարեպաշտ հոգեւորականների
աղօթքներով եւ ազգանուէր գաւակների ջանքերով, այն այսօր էլ է
կանգուն, եւ հաւատում ենք, որ մինչեւ մեր Տիրոջ երկրորդ գալուստը
նոյնպէս հաստատուն կը մնայ:

Սրբոց Յակոբեանց վանքի Հայոց անխափան սեփականութիւնը հաստա-
տում է նաեւ նրա արտաքին դրան կամարի վրայ գտնուող սուլթանական
հրամանի ֆարէ արձանագրութիւնը:

Սուրբ Յակոբայ վանքի կառոյցները չունեն այն վեհաշուքութիւնը, ինչով
որ հպարտանում են միւս յարանաւանութեանց եկեղեցիները, բայց իր
քաղաքապետական հնութեան տեսքով պատկառանք է ներշնչում դիտողին,
մանաւանդ երբ տեղեկանում ենք, թէ ինչպիսի վայրագ փոթորիկների է
դիմացել այն եւ հաստատուն մնացել մինչեւ այս խաղաղ օրերը հասնելը:

Վանքի տարածքը այստեղի չափանիշներով քառականգն պատկանելի է, և կազմում է Հիմն ֆադաֆի մեկ վեցերորդ մասը, որտեղ բացի մայր տաճարից կան մասնական շենքեր, մատուռներ, տներ և պատրիարքարան, որի հիմնաւորը դահլիճների պատերից, մեզ են նայում Հայոց Նրուսադէի անխոնջ մշակների՝ պատրիարքների մեծադիր իւղաներկ կտանները, իսկ քիչ հեռու, այս աշխարհի հօրների՝ կայսրերի, թագաւորների, թագուհիների և այլ բարերարների դիմանկարները, որոնք իրենց ժամանակին զանազան կերպերով առնչութիւն են ունեցել Նրուսադէի Հայոց վանքի հետ:

Քիչ այն կողմ քարէ աստիճանները մեզ տանում են միաբանութեան մախկին սեղանատունը, որտեղ «Յայսմաւորքի» ընթերցողութեան ուղեկցութեամբ, իրենց համապատասխան հացն են նաշակել Աստուծոյ մշակները: Դրա շուրջը այժմ տարագիր հայորդիների փոքրիկ քնակարաններն են, որոնցից մի քանիսը իրենց անշուք պարզութեամբ մինչեւ հիմա վանական խցեր են յիշեցնում:

Մայրավանքի տարածքում աչքի ընկնող նարտարապետական կոթողներից է 1929թ. կառուցուած Կիւլպենկեան մատենադարանը, իր հնարքով 100,000-ից անլի գրքերով, իսկ սուրբ Թարգմանչաց վարժարանը, որը մի հրաշակերտ եռաշարկ քարէ շէնքում է գտնուում, այն դարբնոց է, որտեղ կերտուում են հայորդի մանուկների հոգիները, այլագգի տարալուծումից փրկուելու համար:

Այստեղ է գտնուում նաեւ մախկին ժառանգաւորաց վարժարանի շէնքը, որը այժմ վերածուել է Հայոց Նրուսադէի դարաւոր պատմութիւնը ցուցադրող թանգարանի: Իսկ Աստուածարանական վարժարանի ժամանակակից ռնձ կառուցուած կրթահամալիրը գտնուում է վանքի պարիսպներից դուրս՝ գլխաւոր մուտքի դիմաց:

Յթէ նորից ֆայելու ինքնի վանքի հիմնաւորը դեղնափայլ քարերով սալաշատակուած նեղիկ փողոցներով, որտեղով դարեւ շարունակ մարդկանց քաղութիւններ են ֆայել, մինչեւ իսկ թշնամի ասպատակողներ, այդ պատճառով այնտեղ կը հանդիպենք երկաթէ ծանր դռների, որոնք մի ժամանակ ամուր պատուար են հանդիսացել օտար զավթիչների դէմ:

Որպէս հետաքրքիր լրացում ասեմք, որ ինչպէս հնում, մինչեւ այսօր էլ, մայրավանքի գլխաւոր մուտքի դռները երեկոյեան ժամը 10-ից փակուում են մինչեւ առաւօտ:

Այժմ անլի մանրամասնօրէն ծանօթանալով Սուրբ Յակոբեանց մայր տաճարի նկարագրութեանը, որը թէ՛ համայն հայութեան պարծանքն է, և թէ՛ Հայոց Նրուսադէի քառամող Քրիստոսաբայր Շուրանը: Նախ ասեմք, որ այն կառուցուած է շատ հեռու, և չունենք հիմնադրութեան ստույգ թուականը, բայց աւանդութիւնը մեզ տանում է մինչեւ Գրիգոր Լուսաւորիչ և Տրդատ թագաւորի ժամանակները: Թէկուզ ոչ արտաքին, բայց ներքին նարտարապետական կառուցուացքով և իր չորս լայնահիստ սիւներով, ապացուցուում է նրա հայկական ծագումը, որ նման է թէ՛ սուրբ Էջմիածնի մայր տաճա րին, թէ Բագրեւանդի և Գլակայի հին եկեղեցիների ռնձին:

Սուրբ Յակոբի տաճարի երկարութիւնը 22, իսկ լայնութիւնը միջին հաշուով 16 մետր է: Իսկ տաճարը իր անունը ստացել է աւետարանական Ջեքեդիսի որդի Սուրբ Յակոբոս առաքելի անունից, որովհետեւ իր նահատակութիւնից յետոյ նրա կարուած գուլթը ամփոփել են եկեղեցու հիւսիսային պատի մէջ բացուած մատուռում, որ այդպէս էլ կոչուում է. «Սուրբ Գլխադրի մատուռ», որտեղ գիշեր ու զօր անմար կանթեղներն են վառուում:

Ըստ աւանդութեան մախկինում Սուրբ Յակոբայ մայրավանքի տեղում եղել է առաջին եպիսկոպոսապետ՝ սուրբ Յակոբ Տեառնեղոսը տունը, որտեղ եւ իր մահատակութիւնից յետոյ Քաղիլ եւ նրա մարմինը: Սուրբի գերեզմանը այժմ գտնուում է իր իսկ անունով կոչուած Աթոռի տակ, եւ տեղակայուած է եկեղեցու աջակողմեան սիւնի մօտ: Իսկ երբ պաշտօնապէս այդ վայրը վերածուում է եկեղեցու, նրա սուրբ մասունքները տեղափոխուում են Աւագ Խորանի տակ: Իսկ մախկին գերեզմանի տեղում, որպէս յարգանքի տուրք, այդտեղ գտնուող Սուրբ Յակոբոսի աթոռի վրայ կախուած վառուում է անմար կանթեղը: Այդ պատուաւոր Աթոռին տարին միայն մէկ անգամ իրաւունք ունի բազմելու հայոց Նրուսաղէմի գահակալոյ պատրիարքը, իբրեւ Գլխադրի յաջորդը: Աւելացնենք, որ այդ ժամանակի գահակալոյ պատրիարքին թոյլ է տրուում առաջին անգամ մտնելու այդ աթոռին միայն իր գահակալութեան ընտրութեան օրը:

Եկեղեցու կենտրոնական խորանն ու ռեկտոն խաչկաները պատրաստուել են 1724 թ. Գրիգոր Շրթալակիր պատրիարքի օրօք, իսկ պատերի գեղեցկազարդ յախճապակէ սալիկները՝ շուրջ երեք դար առաջ, որոնք սրահներին տալիս են իւրայատուկ արեւելեան գեղեցիկ ռե: Ասենք որ եկեղեցական բոլոր արարողութիւնները այստեղ կատարուում են միմիայն կանթեղներին ու մումերի յոյսի տակ: Իսկ բազմազան ու նրբանշակ կանթեղները այնքան առատ են, որ տօնական պատարագների ժամանակ տաճարի սրահների առաստաղները կարծես վերածուում են մի գունագեղ ու աստղազարդ երկնքի:

Ի տարբերութիւն միւս եկեղեցիների Սրբոց Յակոբեանց տաճարը իր մէջ ունի 23 պատարագմատոյց խորաններ, ու բոլորն էլ Գրիստոսի ընտիր սրբերի անուններով: Դրանցից ամենահնագույնը սուրբ Գլխադրի մատուռն է, որին կից՝ սուրբ Մինաս Ալեքսանդրացուն, եւ սուրբ Սարգիս Զօրավարին նուիրուած մատուռն է, քաղկացած երկու պատարագմատոյց սեղաններից, որոնց հարեւանութեամբ գտնուում է սուրբ Մակար հայրապետի մատուռ - գերեզմանը, որը իր անուն տօնակատարութեան ժամանակ վերածուում է պատարագմատոյց սեղանի, իսկ դրա վերելում գտնուող խուցը մախկինում ծառայել է որպէս խոստովանատեղի: Աւելացնենք, որ սուրբ Մակարի մատուռը առնչութիւն ունի նաեւ Գրիգոր Լուսաւորչի հետ, որովհետեւ մախկինում այդտեղ պահուել է մեր սուրբ հայրապետի նշանաւոր մատուռը:

Եկեղեցու մայր պատի մէջ կայ մի փոքրիկ դուռ, որ մեզ տանում է դէպի վերին մատուռները, որոնցից առաջինը կոչուում է սուրբ Նշան, որտեղ մախկինում պահուում էր կենարար Խաչափայտի մասունքը, գետնեղած արուեստավար ձեռքով պատրաստուած գեղեցիկ ու թափանցիկ խաչանիշ զարդի մէջ, որ պաշտօնութեան համար այժմ գտնուում է գանձատանը: Այդտեղից աստիճանները մեզ տանում են դէպի տասներկու առաքելաներին նուիրուած մատուռը, որ հնում եղել է Քաղաւորների աղօթատեղի: Եկեղեցու հիւսիսային կողմում է գտնուում նաեւ սուրբ Ստեփանոսի մատուռը, որ այժմ ծառայում է որպէս աւանդատուն: Այդտեղ գտնուում է սուրբ Կիրոնի Նրուսաղէմացի հայրապետի աւագանը, որտեղ 351 թւին, սուրբ Խաչի հրաշափառ երեւման օրը մկրտուեցին աւելի քան 5000 հոգիներ: Իսկ երախաների մկրտութեան աւագանը գտնուում է մատուռի հիւսիսային պատի մէջ: Այդ մատուռի մէջ գտնուող սանդուխտով, ամեն օր եկեղեցու ծառաները բարձրանում են դէպի վեր՝ գեղաքանդակ ռեկտոն ամբիոն, որը պատշգամբի պէս բացւում է կենտրոնական սրահի վրայ, եւ որտեղից ընթերցւում է Յայտնաւորք մատեանից այդ օրուայ սրբի տօնի առթիւ եղած օրինակելի վարքը: Սուրբ Ստեփանոսի մա-

տուում կան երեք սեղաններ, որոնցից մէջտեղինը սուրբ Նախավկայի, աջակողմինը սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչի, իսկ ձախակողմինը սուրբ Կիւրեղ Երուսաղէմացու անուններով են:

Մայր տաճարի հարաւային կողմում կայ մահ սուրբ Էջմիածին անունը կրող ընդարձակ սրահը, որ տարածում է ամբողջ հարաւային երկայնքով մէկ, ու մախկինում եղել է քաց գաւիթ, եւ 1666թ-ին Նդիագար

Այնթապցի պատրիարքի ժամանակ վերաշինուել է որպէս հակաթոռ սուրբ Էջմիածնի կաթողիկոսութեանը: Այդ սրահի հիւսիսային պատի ներքեւում կան իրար վրայ դրուած երեք մեծ անտաշ ու ողորկ քարեր, որոնք այստեղ են բերուել՝ երկուսը Սինա եւ Թաքոր լեռներից, իսկ երրորդը Յորդանան գետից, որպէսզի դրանով ինչ որ ձեւով կարողանան հեռաւոր սրբավայրերի հանդէպ իրենց կարօտը հագեցնեն Երուսաղէմ հասած յոգնաբեկ ուխտաւորները: Հենց այդ քարերի վրայ էլ յարմարեցուած է սուրբ Սինայի անունը կրող պատարագամատոյց սեղանը:

Ասեմք մահ, որ Հայոց գաղթօջախի նորոգ հանգուցեալների անիւնները համաձայն հինաւորց քրիստոնէական սովորութեան, յուղարկաւորութիւնից մէկ օր առաջ, վերջին գիշերը թողում են այս սրահում, իսկ յաջորդ օրը հոգեհանգստեան արարողակարգից յետոյ տանում են թաղելու մօտակայ սուրբ Փրկիչ վանքի Հայկական գերեզմանոցում, որտեղ ննջում են մահ բոլոր հայոց պատրիարքների անիւնները, ամփոփուած մարմարակերտ ու փառահեղ դամբարանում:

Իսկ տաճարի մայր պատի մէջ քացուած սանդուղէք մեզ տանում է ճիշտ սուրբ Աստուածածնի մատուռի վրայ շինուած, սուրբ Պօղոս առաքելի մատուռը, որը ամբողջովին զարդարուած է գեղեցկազարդ յախճապակիներով: Իսկ աւագ սեղանի ետեւից կարող ենք բարձրանալ սուրբ Պետրոս առաքելի մատուռը, որ ճիշտ նման է միւսին: Եւ Պօղոս-Պետրոսի տօնին այդ երկու մատուռներում միաժամանակեայ պատարագ է մատուցում:

Որպէս լրացուցիչ տեղեկութիւն ասեմք, որ Գլխադրի սիւնին կից, թաղուած են Կիլիկիայի հայոց վերջին թագաւորի՝ Լեւոն Զ-ի կիներ՝ Մարիւմը եւ աղջկը՝ Փեննան, որոնք ըստ աւանդութեան, 1382թ.

Եգիպտոսից Երուսաղէմ են գալիս, եւ ապրելով բարեպաշտութեամբ, իրենց վախճանից յետոյ թաղուում են Սրբոց Յակոբեանց վանքի յիշեալ տեղում: Սուրբ Գլխադրի խորանը մի դուռ էլ ունի, որ բացուում է դէպի արեւմտեան կողմը, որի գաւիթից մօտեք կայ դէպի մայր տաճարի գանձարանը, որ նշանաւոր է իր մեծահարուստ եւ բազմաթիւ զարդերով ու սպասներով:

Այժմ դուրս գանք տաճարի դռնից, որովհետեւ գաւիթում, աւագ դրան աջ ու ձախ կողմերում եւս երկու փոքրիկ խորաններ կան, իրենց սուրբ սեղաններով՝ մէկը սուրբ Գեորգ Զօրավարի, միւսը՝ սուրբ Նիկողայոս Մխմէշեալագործի անուններով, որոնք 1187-1194թ.թ. եօթ տարիներ շարունակ ծառայել են որպէս եկեղեցու սուրբ պատարագի խորաններ:

Որովհետեւ ըստ աւանդութեան տաճարը Սալահեղդին սուլթանի հրամանով փակուել եւ կնքուել էր, այն բանից յետոյ երբ մա բոլորից թաքուն սուրբ խորանի վրայ մի կանթեղ է վառում: Անցնում է եօթ տարի, Սալահեղդինը վերադառնում է պատերազմից, ու երբ իր խոստման համաձայն բացում են դուռը, մա առաջին հերթին խորան է մտնում, եւ ի գարմանս իրան, տեսնում է կանթեղը ամբողջովին պատուած սարդոստայնով, իսկ մէջտեղում շարունակում էր վառուել կրակը: Տեսնելով այդ հրաշքը, մա հայերին թոյլ է տալիս քացել եկեղեցին եւ շարունակել պաշտել իրենց ամենակարող Տէր Աստծուն:

Մայրավանքի տարածքում է գտնուում սուրբ Թեոդորոս եկեղեցին, որը ըստ աւանդութեան կառուցուել է 13դ. Կիլիկիոյ Հեթում թագաւորի կողմից: Սա այժմ հանդիսանում է նաեւ հնագոյն գրքերի ձեռագրատուն: Իսկ Թարգմանչաց վարժարանին կից գտնուում է ուրիշ ոչ պակաս կարեւոր մի եկեղեցի. սուրբ Հրեշտակապետաց անունով: Այդ անուն է կրում, որովհետեւ ըստ աւանդութեան այնտեղ է գտնուել Աննա քահանայապետի տունը, ուր առաջին անգամ տարուեց Յիսուս Քրիստոս մատնութեան գիշերը, Իր նախնական հարցաքննութեան համար: Այն իր նարտարապետական ռնով համարուում է չորրորդ դարի կառոյց: Եկեղեցու խորանին կից, դրսի կողմից, մինչեւ հիմա գտնուում է նշանաւոր ձիթենին, որի բնից, ըստ աւանդութեան, կապել են մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսին: Իսկ Հրեշտակապետաց է կոչուում, որովհետեւ ըստ սուրբ հայրերի գրութեան, մասնաւորապէս Ներսէս Շնորհալու, Յիսուսի հարցաքննութեան ժամանակ, Աննայի յանդուգն ծառաներից մէկը ապտակում է մեր Տիրոջը: Նրկնային Զօրաց պահապան հրեշտակները տեսնելով այդ մարդու ահաւոր յանդգնութիւնը, սարսափից թւերով ծածկում են իրենց երեսները: Այդ պատճառով եկեղեցու երեք խորաններից երկուսը կոչուում են Միքայէլի եւ Գաբրիէլի, իսկ մէջտեղինը՝ Տիրամօր անունով:

Ահա մի փոքրիկ շրջապտոյտ կատարեցինք Հայոց բազմադարեան եկեղեցու պատմութեան հիմնաւորց արմատներից մէկի՝ Հայոց Նրուսաղէմի Սբբոց Յակոբեանց մայրավանքից ներս: Եւ ինչ որ կարողացանք նկարագրել այս սակաւ էջերում, ընդամենը մի դժգոյն շող էր Հայ Առաքելական ուղղափառ եկեղեցու տիեզերալոյս փառքից:

ՄԵՀՐՈՒԺԱՆ ԲԱԲԱԶԱՆԵԱՆ

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ԼԵՐՍԷԼ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՔ–ԲԵՄԱԿԱՆՔ

Եր. 4 Սեպտ.– Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղիր: Ժամարարն էր Տ. Թեոդորոս Արդ. Զաւարեան:

Կիր. 5 Սեպտ.– Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն: Մեր վերնամատրան երաշխաւոր Ս. Աստուածածնի խորանին վրայ: Ըստ սովորութեան պատարագեց Տաճարին Տնուէր՝ Տ. Աղաբաշ Եպս. Խաչատուրեան: Ապա կատարուեցաւ հոգեհանգստեան մասնաւոր պաշտօն Ս. Աթոռոյս երկարամեայ միաբան Տ. Աննուշաւան Մ. Վրդ. Զդեանեանի մահուան եօթնեակին առթիւ: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Եպս. Լարիպեան:

Բշ. 6 Նոյ.– Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ հանդիսապետն էր Տ. Արիս Եպս. Շիրվանեան:

Գշ. 7 Սեպտ.– Ս. Յովակիմայ եւ Աննայի: Ըստ սովորութեան Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ Գեթսեմանի Ս. Աստուածածնայ Տաճարի, Հայր Յովակիմի գերեզմանին վրայ: Հանդիսապետն էր Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

Եր. 11 Սեպտ.– Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղիր: Ժամարարն էր Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

– Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Պատրիարք Սրբազան Հայրը:

Կիր. 12 Սեպտ.– Գիւտ Գօտոյ Ս. Աստածածնի: Օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը Գեթսեմանի Ս. Աստուածածնայ Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ մատուցեց եւ քարոզեց Լուսարարապետ Տ. Նուրիան Մ. Վրդ. Մանուկեան: Կատարուեցաւ Հոգեհանգստեան պաշտօն 9 Սեպտեմբերին տաճարին ընդհանուր մահրութեան մասնակցողներուն հանգուցեալ հարազատներուն հոգիին ի հանգիստ որոնց ցանկը կարդաց տաճարին տնուէր՝ Տ. Հայրիկ Վրդ. Գալսեան: Հանդիսապետն էր Տ. Կիրեղ Եպս. Գարիկեան:

Եր. 18 Սեպտ.– Նիկիեղ Ս. Ժողովոյն (325): Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղիր: Ժամարարն էր Տ. Համբարձում Վրդ. Բէշիշեան:

Կիր. 19 Սեպտ.– Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն: Մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Եպս. Լարիպեան: Ժամարարն էր Տ. Էմմանուէլ Արդ. Աթաբեան:

Բշ. 20 Սեպտ.– Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Եպս. Լարիպեան:

Գշ. 21 Սեպտ.– Մնուկ Ս. Աստուածածնի: Առաւօտուն Տ. Սեւան Եպս. Լարիպեանի գլխաւորութեամբ Միաբան Հայրեր ինքնաշարժեքով

իջան Գեթսեմանիի ճորը ու «Հրաշափառ»ով մուտք գործեցին դէպի տաճար: Օրուան Ս. Պատարագը մատուցեց եւ քարոզեց Տ. Սեւան Եպս. Լարիպեան, Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ:

Եր. 25 Սեպտ.– Տօն Եկեղեցւոյ ի Նաւակտիւն Ս. Խաչին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղիր: Ժամարարն էր Տ. Ընծաւուէր Արդ. Բաբխանեան:

– Նաչվերացի մեծահանգէս նախատեսակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Պատրիարք Սրբազան Հայրը, որ ապա Կենաց Փայտի մասունքը քափօրով փոխադրեց Աւագ Սեղան:

– Պատրիարք Սրբազանը նախագահեց գիշերասկիզբին Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած «Եկեղեցւոյ» եւ հսկման կարգերուն:

Կիր. 26 Սեպտ.– Տօն Վերաբացման Ս. Խաչին (629): Օրուան Ս. Պատարագը Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մատուցեց Տ. Սեւան Եպս. Լարիպեան: «Հայր Մեր»էն առաջ քարոզեց Լուսարարապետ Տ. Նուրիան Մ. Վրդ. Մանուկեան: Կատարուեցաւ Գոհաբանական Մաղթանք Հայաստանի Հանրապետութեան անկախացման Ը. տարեշարժի առիթով, նախագահութեամբ Պատրիարք Սրբազան Հօր: Նաեւ Պատարագէն ետք կատարուեցաւ Մեղգոնեան քարեբար եղբայրներուն հոգիներուն համար տարեկան հոգեհանգստեան պաշտամունք:

– Կէսօրէ ետք Պատրիարք Սրբազան Հայրը նախագահեց Մայր Տաճարին մէջ կատարուած խաչվերացի մեծահանգէս «Անդաստան»ին:

Բշ. 27 Սեպտ.– Յիշատակ Մեռելոց: Մայր Տաճարի Ս. Գլխաղիրի մատրան մէջ պատարագեց Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէճեան: Տ. Կիրեղ Եպս. Գարիկեան հանդիսապետեց հոգեհանգստեան կարգերուն նախ ի Ս. Յակոբ, ապա գաւիթը՝ Երանաշնորհ Տ. Կիրեղ Բ. Պատրիարք Հօր շիրմին վրայ:

Եր. 2 Հոկտ.– Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Առաքելոց վերնամատրան մէջ: Ժամարարն էր Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

Կիր. 3 Հոկտ.– Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Լուսարարապետ Տ. Նուրիան Մ. Վրդ. Մանուկեան: Ժամարարն էր Տ. Թեոդորոս Արդ. Զաւարեան:

Ուր. 8 Հոկտ.– Նախատեսակը պաշտուեցաւ Ղապտոց Ս. Գեղարք վանքի եկեղեցւոյ մէջ: Հանդիսապետն էր Լուսարարապետ Տ. Նուրիան Մ. Վրդ. Մանուկեան:

Շր. 9 Հոկտ.- Ս. Գեորգյա Ջորավարին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Լպտոց Ս. Գեորգ եկեղեցւոյ մէջ: Հանդիսապետն էր Լուսարարապետ Տ. Նուրիան Մ. Վրդ. Մանուկեան: Ժամարարը եւ քարոզիչն էր Տ. Հնծանուէր Արդ. Բարսիսեան:

Արարողութեան ւարտին, Միաբնակիւնը հիւրասիրուեցաւ Լպտոց վանքի տնային:

- Վեօթէ ետք, Պատրիարք Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ Միաբնակիւնը «Հրաշափառով մուտք գործեց Ս. Յարութեան Տաճար, ուր պաշտուեցան ժամերգութիւնն ու նախատօնակը մեր վերնամատրան մէջ: Ապա կատարուեցաւ Տնօրինական Սրբատեղեաց այցելութեան հանդիսատր քափօր տաճարէն ներս: Թափօրապետն էր Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէճեան:

Կիր. 10 Հոկտ.- Տօն վարագայ Ս. Խայիմ (660): Գիշերային եւ առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան ի Ս. Յարութիւն մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Լուսարարապետ Տ. Նուրիան Մ. Վրդ. մանուկեան, որ օրում հանդիսատր Ս. Պատարագը մատուցեց եւ քարոզեց Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ:

Շր. 16 Հոկտ.- 72 Աշակերտացն Քրիստոսի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի ներքին զարթն մէջ գտնուող Ս. Գեորգյա Սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Համբարձում Վրդ. Բէշիշեան:

Կիր. 17 Հոկտ.- Այսօր կատարուեցաւ Ռամլէի Ս. Գեորգյա վանքի տարեկան ուխտագնացութիւնը, ի ներկայութեան Երուսաղէմի, Եփեսոսի հայութեան կարեւոր մէկ մասին: Հանդիսապետն էր Լուսարարապետ Տ. Նուրիան Մ. Վրդ. Մանուկեան: Ժամարարը եւ քարոզիչն էր Տ. Գուսման Վրդ. Ալմանեան:

Ուր. 22 Հոկտ.- Նախատօնակին հանդիսապետն էր Լուսարարապետ Տ. Նուրիան Մ. Վրդ. Մանուկեան:

Շր. 28 Հոկտ.- Ս. Թարգմանչաց Վարդապետացն մերոց: (Տօն Ազգային եւ եկեղեցական):

Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ պատարագեց եւ քարոզեց Ս. Թարգմանչաց վարժարանի Տնօրէն Ս. Թեոդորոս Արդ. Ջաբրէան: Յաւարտ Ս. Պատարագի կատարուեցաւ մասնաւոր հոգեհանգստեան պաշտօն մեծանուն քարերարներ, Գալուստի, Նուարդի, Սարգիսի եւ Տիրուկիի եւ համայն Կիւլպէնկեան գերդաստանի մնչեցեալներուն հոգիին ի հանգիստ հանդիսապետն էր Լուսարարապետ Տ. Նուրիան Մ. Վրդ. Մանուկեան:

Կիր. 24 Հոկտ.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի ձախակողմեան

դասին մէջ գտնուող Ս. Աստուածածնայ Սեղանին վրայ: Ժամարարը եւ քարոզիչն էր Տ. Մուշեղ Քհնյ. Թաշմեան, որ Գալիֆորնիայի Քօսթա Մէսսա քաղաքէն հայ ուխտաւորներու խումբի մը հետ Երուսաղէմ կը գտնուի:

Շր. 30 Հոկտ.- Ս. Զորից Աւետարանչացն: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարի զարթն վրայ քացուող Ս. Յովիաննէս Աւետարանչի մատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Բարսեղ Վրդ. Գալիֆորնիան: Ժամարարն էր Տ. Բագրատ Արդ. Պուրնէճեան:

Կիր. 31 Հոկտ.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Լուսարարապետ Տ. Նուրիան Մ. Վրդ. Մանուկեան: Ժամարարն էր Տ. Էմմանուէլ Արդ. Աքաջանեան:

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ

Դշ. 1 Սեպտ.- Օգոստոս 17ին, Իզմիրէն Կոստանդնուպոլիս երկարող տարածքին վրայ անակնկալ երկրաշարժ օր քաղմաքիս մարդկային կեանքի գոհեղ խոց եւ 450 խառկուսի Քիւմբերի վրայ քաղաքներ կործանեց:

Պատրիարք Սրբազան Հօր եւ Տնօրէն ժողովի կարգադրութեամբ, Պատրիարքարանիս եւ մեր ժողովուրդին անուոնով ժամակերպութեան համար աշխատանք կատարուեցաւ Իսթաշլիի եւ Յորդանանի մէջ: Երուսաղէմի Քրիստոնեայ համայնքներու կողմէ ամսիչապէս մուկրահաւաքումով ձեռք բերուած զուարթ ու յանձնուեցաւ Երուսաղէմի մէջ Թուրքիոյ մերկայացուցիչ ընդհանուր հիւպատոսին: Իսկ Կոստանդնուպոլսոյ մէջ երկրաշարժի աղէտին պատճառաւ Հայոց Պատրիարքարանիս, Կիլիկիոյներու, դպրոցներու, կրթական ու մարդասիրական հաստատութեանց կրած վնասներուն ի նպաստ հանգանակութիւն կատարելու համար Յանձնախումբ մը կազմուեցաւ Պատրիարքարանիս, Հայ Օգնութեան Միութեան, Հայ Երիտասարդաց Միութեան, Հայ Մարմնակրթական Ընդհանուր Միութեան, Երուսաղէմի հայ Բարեկիւրական Միութեան եւ Հայ Կաթողիկէ համայնքի մերկայացուցիչներով:

Յանձնախումբը կոչելի դրեց ընտանիքներուն: Իրիկուն մը, Ժառանգաւորաց Վարժարանի սրահին մէջ հրաւիրուած հասարակութեան քացատրութիւններ տրուեցան կազմութեան մասին Պատրիարք Սրբազան Հօր կողմէ, որ ամսիչական կապի մէջ էր Կ. Պոլսոյ Ամեն. Պատրիարք Մեսրոպ Արք. Մութաֆեանի հետ: Ունեցած ենք հայ գոհեղ

և շինարարական ծանր փութումներ:

ԵՂ. Ձ Սեպտ.- Երուսաղեմի մէջ Իտալական Ընդհանուր հիւպատոսին պաշտօնով տեղափոխման առթիւ, Ամերիկէն Գոյօնի պարտէզին մէջ սաքրուած հիւրասիրութեան ներկայ գտնուեցաւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը, ընկերակցութեամբ Լուսարարապետ Նուրիան Մ. Վրդ. Մանուկեանի և Սեւան Եպս. Լարիպեանի:

Կիր. 19 Սեպտ.- Համաձայն Պատրիարք Սրբազան Հօր տուած հրահանգին, Յորդանանի մէջ Պատրիարքի Փոխանորդ Վահան Արք. Թօփալեանի և Տեղական խորհուրդի կարգադրութեամբ կը գումարուի ներկայացուցչական ժողովը, եւ Յորդանանի հայութեան անունով պատգամաւոր կ'ընտրուի Ռոստոմ Նազգաշեան, մասնակցելու համար Ս. Էջմիածնի մէջ Հոկտեմբեր 28ին գումարուելիք Ազգային Եկեղեցական Ժողովին, ընտրելու համար Ամենայն Հայոց Սրբազմագոյն Կաթողիկոսը:

ԴՂ. 22 Սեպտ.- Երուսաղեմի մէջ Ֆրանսայի լիազօր ներկայացուցիչ և Ընդհ. Հիւպատոս, Մթանիստ տը լա Պուլայ, պաշտօնով Մօզամպիկ փոխադրուելու առիթով Պատրիարք Սրբազան Հօր այցելութեան եկաւ, յայտնելով իր գտնուակութիւնը Պատրիարքարանիս հետ իր ունեցած սրտամօտ յարաբերութեանց, եւ մանաւանդ մեր Սրբոց Թարգմանչաց Վարժարանին մէջ Ֆրանսերէն լեզուն եւս ուսուցանելու պատեհութեան համար:

ԵՂ. 23 Սեպտ.- Պատրիարքարանիս Խորհրդարանին մէջ գումարուած Միաբանական Ժողովը կատարեց ընտրութիւնը Տճօրն Ժողովի ղադարեալ երեք անդամներու, յանձնեւ Համարաձում Վրդ. Քէշիշեանի, Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեանի և Էմմանուէլ Արդ. Աթաբանեանի:

Միաբանական Ժողովը կատարեց նաեւ ընտրութիւնը երկու անդամներու, յանձնեւ Համարաձում Վրդ. Քէշիշեանի և Վանիկ Վրդ. Մանկասարեանի, որոնք իրեն Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան ներկայացուցիչ պատգամաւորներ պիտի մասնակցին Ս. Էջմիածնի մէջ Հոկտեմբեր 28ին գումարուելիք Ազգային Եկեղեցական Ժողովին, ընտրելու համար Ամենայն Հայոց Սրբազմագոյն Կաթողիկոսը:

ԲՂ. 27 Սեպտ.- Հրէից Տաղարաբաց Տօնին առիթով, Երուսաղեմի Քաղաքապետի հրաւերով, Դաւթի Բերդի պարտէզին մէջ սաքրուած հիւրասիրութեան ներկայ գտնուեցան, Համարաձում Վրդ. Քէշիշեան և Թեոդորոս Արդ. Զաքարեան:

- Նոյն երեկոյին, ժառանգաւորաց Վարժարանի սրահին մէջ, Պատրիարք Սրբազան Հօր հրահանգին համաձայն, Իսրայէլի և Պաղեստինի

հայութեան անունով կը գումարուի ներկայացուցչական ժողովը, եւ երկու պատգամաւորներ կ'ընտրուին Տճօր. Կարօ Յ. Կարապետեան և Ստեփան Տէր Վարդանեան, մասնակցելու համար Սուրբ Էջմիածնի մէջ Հոկտեմբեր 28ին գումարուելիք Ազգային Եկեղեցական Ժողովին, ընտրելու համար Ամենայն Հայոց Սրբազմագոյն Կաթողիկոսը:

ՅՐ. Սեպտ. 29 ԵՂ.- Հայաստանի Անկախութեան տարեդարձին առիթով, պատուի հիւպատոս Տիար Յովակ Մումեանի հրաւերով Նօթըր Ծամի մէջ տրուած հիւրասիրութեան ներկայ գտնուեցաւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը, ընկերակցութեամբ Միաբանութեան անդամներուն:

Ուր. 8 Հոկտ.- Մարտիրոսյէն, ՅՐ հայ ուխտաւորներու խումբ մը, Կապոյտ Խաչի Տիկնանց Վարչութեան նախաձեռնութեամբ, Երուսաղեմ ուխտի եկած, Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ հանդիպում ունեցան, շրջեցան Սրբատեղիները, Սրբոց Յակոբեանց Վանքի շրջափակը եւ հաստատութիւնները, եւ շարքափակեցին Վարազայ Խաչի տօնին առիթով մասնակցեցան Ս. Յարութեան Տաճարի մէջ Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ մատուցուած Ս. Պատարագին, եւ հանդիսաւոր քափօրներուն:

ԴՂ. 12 Հոկտ.- Ժամը 4ին յ.մ. Քընէտէի միստիկ պատիւ Իտալիոյ նախագահ Ciampi-ին: Ներկայ գտնուեցաւ Լուսարարապետ Տ. Նուրիան Մ. Վրդ. Մանուկեան:

- Ժամը 5ին, Բերդեհէմ 2000 ամեակի յանձնախումբի միստին, Քրիստոնեայ համայնքներու ներկայացուցիչներու կարգին, մասնակցեցաւ Տ. Բագրատ Արդ. Պօրեմեմեան:

- Ժամը 5-30ին, Սպանիական Անկախութեան Օրուան առիթով, Երուսաղեմի Սպանիական Հիւպատոսի հրաւերով, հիւրասիրութեան մասնակցեցան Պատրիարք Սրբազան Հայրը, ընկերակցութեամբ Համարաձում Վրդ. Քէշիշեանի և Գուսան Վրդ. Ալմանեանի:

- Ժամը 8ին Քիմիկ Տէլվիթ Պանդոկի մէջ Իտալիոյ Նախագահի հրաւերով տրուած հիւրասիրութեան ներկայ գտնուեցան Պատրիարք Սրբազան Հայրը և Լուսարարապետ Նուրիան Մ. Վրդ. Մանուկեան:

Կիր. 17 Հոկտ.- Կաթողիկ Եկեղեցւոյ Սրբազան Պապին գահակալութեան 21րդ տարեդարձին առիթով, Երուսաղեմի մոտիակին հրաւերով, Նօթր Ծամի մատուոյն մէջ ժամը 5ին կատարուած պաշտամունքին մասնակցեցաւ Տ. Գուսան Վրդ. Ալմանեան: Իսկ ժամը 7ին կազմակերպուած հիւրասիրութեան ներկայ գտնուեցաւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը, ընկերակցութեամբ Տ. Համարաձում

Վրդ. Քէշիշեանի եւ Տ. Գուսան Վրդ. Ազնանեանի:

– Նոյն Երեկոյեան Ժամը Թիւն, Պատրիարք Սրբազան Հայրը, ընկերակցութեամբ Տ. Համբարձում Վրդ. Քէշիշեանի, ներկայ գտնուեցաւ Իսրայէլի մէջ Ռուս դեսպանին հրաւերով Ինքըր-Գօնթինէնթըլ պանդոկին մէջ կազմակերպուած հիւրասիրութեան, ի պատիւ Սէյմք Փիթըրսպուրկի մահանգային կառավարիչին եւ 250 ուխտաւորներուն, որոնց մէջ կային Հայ Համայնքէն եւ Եկեղեցիէն ներկայացուցիչներ, որոնք յաջորդ օրը Երուսաղէմ ուխտի գալով այցելութիւն տուին մահւ Սրբազան Պատրիարքին, Մայր Տաճարին, վարժարաններուն եւ այլ հաստատութեանց:

Գշ. 19 Հոկտ.– Ընդառաջելով Կաթողիկոսական Տեղապահ, Գեր. Տ. Ներսէս Արք. Պօղոսեանի

հրաւերին, մասնակցելու համար Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդի, եպիսկոպոսաց ժողովի եւ Հոկտեմբեր 28ին գումարուելիք Ազգային Եկեղեցական Ժողովի նիստերուն, Պատրիարք Սրբազան Հայրը, առաօտ կանուխ օդանաւով մեկնեցաւ դէպի Կ. Պոլիս, ընկերակցութեամբ Ազգային Եկեղեցական Ժողովի պատգամաւորներ Վաղարշ Եպս. Խաչատուրեանի, Վանիկ Վրդ. Մանկասարեանի, Համբարձում Վրդ. Քէշիշեանի եւ Տէք. Կարօ Յ. Կարապետեանի: Եւ նոյն կէտրին, Կ. Պոլսոյ Հայոց Ամեն. Պատրիարքին, Մեսրոպ Արք. Մութաֆեանի եւ իրեն ընկերացող պատգամաւորներուն հետ (Տ. Շահան Արք. Սվանեան, Տ. Արամ Մ. Վրդ. Աթէշեան, Տ. Սահակ Վրդ. Մաշալեան) Հայկական օդանաւով թռչիք առին դէպի Երեւան:

**ԲԱՐԵՊԱՇՏԱԿԱՆ ՆՈՒԷՐՆԵՐՈՒ ՑԱՆԿ 1999 ՏԱՐԻՈՑ
ՍՈՒՐԲ ՑԱԿՈՒՄՑ ՏԱՃԱՐԻՆ**

- 1- 4. Պոլսէն, Տիկ. Հրանդուհի Եալլըն կը նուիրէ մէկ Աւետարանի բռնիչ, մէկ անկրկնը ոսկեթել վարդեր բանուած: (Յունուար)
- 2- 4. Պոլսէն, Տիկ. Մանուշակ Թոնտիրչի, կը նուիրէ երկու փոքր ասեղնագործ բռնիչներ: (Յունուար)
- 3- Երուսաղէմաբնակ՝ Տէր և Տիկին Գրիգոր և Սեդա Կէճէքուշեաններ կը նուիրեն գետնի երկու գորգաձև փողոցներ: (Յունուար)
- 4- Երուսաղէմաբնակ՝ Տէր և Տիկին Սևան և Սիլվա Կէճէքուշեաններ Ս. Գլխադրին կը նուիրեն զոյգ մը յախճապակեայ ծաղկամաններ: (Յունուար)
- 5- Հալէպէն, Տիկ. Թրֆանտա Քիրիւմլեան, Հոգշ. Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեանի միջոցաւ կը նուիրէ մէկ ձեռաց խաչի բռնիչ, ասեղնագործ՝ ոսկեթել շրջանակով: (Յունուար)
- 6- Ս. Աթոռոյս միաբան, Հոգշ. Տ. Բարսեղ Վրդ. Գալէմտէրեան, Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցոյ կը նուիրէ 5 (Հինգ) արծաթեայ փոքր կանթեղներ: (Փետրուար)
- 7- Անգլիաբնակ՝ Օքսֆորտ Համալսարանէն, Տիար Յակոբ Ղազարեան կը նուիրէ յուլունքներով ասեղնագործուած զոյգ մը Հողաթափ: (Փետրուար)
- 8- Ամերիկայէն՝ Լոս-Անճելասաբնակ Տիկ. Պերճուհի Գրիգորեան, կարմիր կերպասի վրայ, աղաւթներով զարդարուած սկիհի ծածկոց մը կը նուիրէ: (Ապրիլ)
- 9- ԳանատաՀայ, «Ս. Էջմիածնի Կրօնասէր Մայրեր»ը կը նուիրեն.-
ա- Ութը Հատ դպիրներու կապոյտ շապիկ, կուրծքը վարդագոյն:
բ- Մէկ սպիտակ սկիհի ծածկոց:
գ- Մէկ բաց վարդագոյն խաչի բռնիչ:
դ- Եօթը Հատ այլ բռնիչներ, կարմիր, ճերմակ, բաց-վարդագոյն:
ե- 15 Հատ, գլուխի սպիտակ քօղ: (Ապրիլ)
- 10- Ալիս Կարապետեան երկու Հատ կանթեղ կը նուիրէ Ս. գլխադրին: (Ապրիլ)
- 11- Երուսաղէմաբնակ Տիկ. Արփինէ Գրիգորեան, իր զաւկին՝ Հրաչ Գրիգորեանի առողջութեան Համար. Աստուածամօր՝ աղամանդակուռ, ոսկեայ մետալիոն մը, ինչպէս նաև թիթեղ մը «Սոյա Պին» ձէթ կը նուիրէ: (Մայիս)
- 12- Ամերիկաբնակ Օրիորդ Մարի Միօքսլեան Աւագ խորանին կը նուիրէ սպիտակ, ձեռագործ ծածկոց մը: (Մայիս)
- 13- Լոնտոնաբնակ՝ Տիկ. Արմիկ Գրիգորեան և Տիար Արա Գրիգորեան, Աստուածամօր պատկերով ոսկեայ շղթայով մետալիոն մը և մատանի մը կը նուիրեն: Ինչպէս նաև Տիկ.

էլենա Գրիգորեան, Ս. Աստուածածնի պատկերին կը նուիրէ ոսկեայ խաչ մը: (Յուլիս)

14- Աւստրալիայէն՝ Գերշ. Տ. Աղան Ս. Պալիոգեան, մանիչակագոյն թաւիչի վրայ ասեղնագործ զոյգ մը Հողաթափ կը նուիրէ: (Յուլիս)

15- Տէր և Տիկ. Վիգէն Գրիգորեան մէկ թիթեղ «Սոյա Պին» ձէթ կը նուիրեն: (Յուլիս)

16- Տէր և Տիկ. Գրիգոր և Սեդա Կէճէքուշեաններ, Ս. Աստուածածնայ պատկերին կը նուիրեն աստուածամօր պատկերով ոսկեայ մետալիոն մը շղթայով միասին: (Օգոստոս)

17- Երուսաղէմէն, (Պէյթ Հանինա) Տիկ. Շուշան Յակոբեան խորանի մետաքսեայ ծածկոց մը կը նուիրէ, վրան ցորենի հասկեր և խաղողի ողկոյցներ գծուած: (Օգոստոս)

18- Հոգշ. Տ. Բարսեղ Վրդ. Գայէմտէրեան Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցւոյ մէկ զոյգ պղնձեայ ծաղկամաններ կը նուիրէ: (Նոյեմբեր)

19- Տէր և Տիկին Ճորճ և Վեհանուշ Կիւվլէքճեաններ, Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցւոյ կը նուիրեն Սկիհի ճերմակ ծածկոց մը՝ ոսկեթել երիզներով, ի յիշատակ իրենց հանգուցեալ ծնողաց: (Նոյեմբեր)

20- Բարեպաշտուհի մը 1000 (Հազար) Ի.Ն.Շ. կը նուիրէ Ս. Յակոբի համար:

21- Ս. Յարութեան միաբաններէն՝ Տրց. Անդրանիկ Աղապապեան, Ս. Յակոբայ Աստուածամօր պատկերին (Զախակողմեան սիւն) կը նուիրէ ոսկեայ մատանի մը:

Նուրհան Մ. Վրդ. Մանուկեան
Լուսարարապետ Ս. Աթոռոյ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

– Իզմաստիոս Եպս.ի Մեկնութիւն	Զաւէն Արք. Զինչինեան	448–451
Ղուկասու Գլ. ԺԵ 9–12	Նուրիան Ծ. Վրդ. Մանուկեան	452–458
– Խաչը կընելու խորհուրդը		
– Առանց Զոհողութեան		
Զկայ Յաղթութիւն	Վարդան Ա. Գինյ. Տիւկէրեան	454–455
– Ուր եմ Մշակները	Շահէ Ա. Գինյ. Ալթունեան	456–457
– Տարազը եւ Քաջութիւնը	Վ. Ա. Գինյ. Տիւկէրեան	457
– Յիսուս Քրիստոս ինչո՞ւ		
խաչուեցաւ	Ալպէո Նորատունկեան	458–466

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

– Մայրապետը		
«Ի Մտանել Արեգական»	Անել	467
– Տիրերիս		
– Պարտականութեան եւ Սիրոյ Միջեւ	Բազրատունի	468
– Խառնարան	Վարդ Շիկահեր	469

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

– Նարեկացու Զափածոյ Ռիթմը	Ա. Ղազինեան	470–478
---------------------------	-------------	---------

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

– Գիր եւ Գիծ		
(Գրիգոր Քէօսեան)	Արամ Սեփեքեան	474–477
– Քանդողները եւ Շինողները	Վ. Ա. Տիւկէրեան	477

ԼԵԶՈՒԱԲԱՆԱԿԱՆ

– Ստուգաբանական փորձեր եւ		
Ստուգաբանելու Արուեստը	Զենոր Բինյ. Նալպանտեան	478–488
– Կարելի Զէ Զնչել	Վ. Ա. Գինյ. Տիւկէրեան	488

ՅՈՒՇԱԳՐԱԿԱՆ

– Մայր Կրքարանի Ուսուցիչներս	Կարպիս Եսայեան	489–494
– Քառասներ	Վարդ Շիկահեր	494

ՊԼՏՄԱԿԱՆ

– Երուսաղէմի Ս. Յակոբ		
Մայր Տաճարը	Բարսեղ Վրդ. Գալեմտերեան	495–497
– Ս. Հրեշտակապետաց		
Եկեղեցին եւ Վանքը	Էմմանուէլ Արդ. Աթաջանեան	498–500
– Դիմանկարս (Բանաստեղծութիւն)	Միշա Սվարեան	501
– Խորէն Կթդ. Մուրափրեզեան	Դոկտ. Հ. Զաւէն Արզումանեան	501–518

ՏՕՆԱՑՈՒՑԱԿԱՆ

- Ներածութիւն եւ Համակարգ Տօներու քուականներուն	Դուկտ. Հ. Զաւեն Արզումանեան	514-532
ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ		
- Լուխանի Հայ Ուխտագնացութիւն	Գիսակ Արք. Մուրատեան	533-534
- Եղիշէ Դուրեանի Բեմը	Թ. Ե. Գ.	535-537
- Անտիպ Դրուագ մը Եղեռնէն	Հովսիսիմէ Պոյանեան	538-546
- Հայ Եկեղեցին եւ Հայ Երիտասարդը «Բարկացի՛ք, քայց մի՛ Հայհոյիր»	Գրիգոր Վրդ. Զիֆթինեան	547-550
- Գիտելիք Երաժշտագէտներուն Նամականի	Վարդան Սարգսեան	551-557
- Երուսաղէմի Հայոց Մայրավանքը եւ Մայր Տաճարը	Մեհրուժան Բաբաջանեան	558-562
- Ս. Յակոբի Ներսէն		563-566
- Ծանկ Նուիրասուրեանց		567-568
- Բովանդակութիւն		569-570

Շաբաթ 21 Օգոստոս 1999, Արգենտինա, Լուիսանի Հայ ուխտագնացություն Ս. Կոյսին նուիրում Բազիլիկային մէջ: Գիսակ Արք. Մուրատեան, Առաջնորդ Արգենտինայի Հայց. եկեղեցւոյ թեմին, կ'օծէ Ս. Կոյսի եւ Մանուկի հայկական իւղանկարը, գետեղելու համար Տանարին մէջ նշանակուած Հայ եկեղեցւոյ խորանին վրայ:

Շաբաթ 21 Օգոստոս 1999, Արգենտինա, Լուիսանի Հայ ուխտագնացություն. Առաջնորդ Գիսակ Արք. Մուրատեան, Հայ Դեսպան Արա Այվազեան, Մոմսէնիօր Վիլլան, Բատրէ Իվան, եւ ղալիրներ, Ս. Կոյսին նուիրում Բազիլիկային մէջ Հայ եկեղեցւոյ խորանին առջեւ:

Շաբաթ 21 Օգոստոս 1999, Արգենտինա, Լուիսանի Հայ ուխտագնացություն Ս. Կոյսին մուրիուած Բազիլիկային մէջ Հայկական խորանը, հայկական մարտարապետութեամբ եւ հայկական դրօշակով:

Բշ. 27 Սեպտեմբեր 1999, Իսրայէլի եւ Պաղեստինի հայութեան մերկայացուցիչներ, երկու աշխարհական պատգամաւոր ընտրելու, Ազգային եկեղեցական ժողովին մասնակցելու, եւ Ամենայն Հայոց Հայրապետ ընտրելու ժողովին մասնակցելու, Ս. Կոյսին մէջ:

Քշ. 27 Սեպտեմբեր 1999, Իսրայելի եւ Պաղեստինի հայութեան ներկայացուցիչներ, երկու աշխարհական պատգամաւոր ընտրելու, Ազգային եկեղեցական ժողովին մասնակցելու, Ամենայն Հայոց Հայրապետ ընտրելու համար 26 Հոկտ, Ս. Էջմիածնի մէջ:

Քշ. 27 Սեպտեմբեր 1999, Ս. Էջմիածնի մէջ Ամենայն Հայոց Հայրապետ ընտրելու համար Իսրայելի եւ Պաղեստինի հայութեան անունով երկու պատգամաւոր ընտրող ժողովի դիւանը -- Համբարձում Վրդ. Քէշիշեան (Ատեմաղպիր), Քորգոմ Պատրիարք (Մախագահ), Սեւան Եպս. Ղարիպեան (Ատեմապետ):

Բշ. 27 Սեպտեմբեր 1999, Ս. Էջմիածնի մէջ Ամենայն Հայոց Հայրապետ ընտրելու համար Իսրայէլի եւ Պաղեստինի հայութեան անունով երկու պատգամաւոր ընտրող ժողովի դիւանը եւ քուէախոյզներ՝ Վիգէն Լէփենեան, Սարո Նազգաշեան եւ Վիգէն Գրիգորեան:

Բշ. 27 Սեպտեմբեր 1999, Ս. Էջմիածնի մէջ Ամենայն Հայոց Հայրապետ ընտրելու համար Իսրայէլի եւ Պաղեստինի հայութեան անունով ընտրուած երկու աշխարհական պատգամաւորները.՝ Չախեմ Աջ՝ Տէր. Կարո Յ. Կարապետեան, Բորգոմ Պատրիարք, Ստեփան Տէր Վարդանեան: